

"Han lovede hende Ægteskab..."

**Straffeforfølgelsen av kvalifisert leiermål i Norge 1875-1904 og
avkriminaliseringen av dette forholdet i 1902.**

Eirin Forstrøm

Masteroppgave i historie

Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap

Universitetet i Bergen

Våren 2012

Forord

Å skrive en masteroppgave er i utgangspunktet en ganske ensom prosess. Likevel er det mange som fortjener en takk for at prosjektet har blitt ferdigstilt.

For det første vil jeg rette en stor takk til min veileder, førsteamanuensis Frode Ulvund. Han har inspirert og oppmuntret meg gjennom hele prosessen og gitt meg gode råd og innspill underveis.

Jeg vil også takke alle studentene og veilederne ved masterseminaret *Individ, kultur og samfunn etter 1800*. I tillegg til nyttige tilbakemeldinger, har seminaret gitt meg muligheten til å lære mye om andre, nærliggende temaer.

En takk til det sosiale miljøet i sofakroken er også på sin plass. De faglige, men kanskje først og fremst de ikke-fullt-så-faglige diskusjonene, har vært en verdifull pause i lesesalshverdagen, og har gitt meg både motivasjon og inspirasjon til å fortsette arbeidet.

Ingrid Elisabeth Ringstad fortjener en takk for teksthjelp. I tillegg vil jeg takke henne og Malin, Janne, Elin, Sunniva og Øyvind for mange fine år sammen på universitetet.

Den største takken går likevel til Morten og Torjus. Morten, fordi han underveis i prosessen har hjulpet, oppmuntret og motivert meg, og fordi han den siste tiden har tatt hovedansvaret for familiedriften. Og Torjus, fordi han minner meg på at det finnes viktigere ting i livet enn en masteroppgave.

Eirin Forstrøm

Bergen, 28.mai 2012.

Tabeller og figurer

Tabell 1: Andel uektefødte barn i Norge 1866-1905	23
Tabell 2: Straff blant førstegangsdomfelte for leiermål i Indre Sogn 1875-1904.....	26
Tabell 3: Straffemåte og -lengde ved leiermålssaker i Norge og Indre Sogn 1875 – 1904	28
Tabell 4: Endring av straff etter domfellelse blant de førstegangs leiermålsdømte i Indre Sogn 1875-1904.....	31
Tabell 5: De leiermålsdømtes yrke ved domstidspunkt i Norge og Indre Sogn 1875 – 1904 ...	38
Tabell 6: Aldersfordelingen blant de leiermålsdømte i Norge og Indre Sogn 1875 – 1904	44
Tabell 7: Sivilstatusen til de leiermålsdømte personene i Indre Sogn i etterkant av leiermålsdommen 1875 – 1904	47
Tabell 8: Livsstillingen/yrket til de leiermålsdømte kvinnene med kjent forsørgeransvar ved rettssakstidspunktet i Indre Sogn 1875 – 1904.....	51
Tabell 9: Påståtte ekteskapsløfter i leiermålssakene i Indre Sogn 1875 – 1904.....	54
Figur 1: Antall leiermålsdømte i Norge 1875-1904.....	22
Figur 2: Utviklingen av den prosentvise fordelingen av straffetype i leiermålssaker i Norge 1875 – 1904 (N = 3687)	30
Figur 3 a og b: Kjønnfordelingen blant leiermålsdømte på landsbasis og i Indre Sogn 1875 – 1904.....	33
Figur 4: Prosentvis fordeling av de leiermålsdømte foreldres yrke/livsstilling i Indre Sogn 1875-1904 (N=47).....	42

Innhold

Forord	i
Tabeller og figurer	ii
Innhold	iii
Kapittel 1: Innledning	1
1.1 Tema.....	1
1.2 Problemstilling og forskningsstatus	2
1.1.2 Hva karakteriserte leiermålssakene i perioden 1875-1904?.....	2
1.1.3 Endret synet på sedelighetskriminalitet seg på slutten av 1800-tallet/begynnelsen av 1900-tallet?.....	7
1.3 Begrepsavklaring.....	9
1.4 Avgrensing	9
1.5 Lovhistorisk bakgrunn.....	10
1.5.1 Historisk utvikling av leiermålslovgivningen	10
1.5.2 Andre sedelighetslover	12
1.5.3 Lover tilknyttet oppfostring av uekte barn	14
1.6 Kilder og kildekritiske bemerkninger	15
1.6.1 Rettsdokumenter.....	15
1.6.2 Kriminalstatistikk	18
1.6.3 Folketellinger og kirkebøker	18
1.6.4 Lover, lovforslag og lovforarbeider	20
1.6.5 Tidsskrifter, aviser og artikler	20
1.7 Veien videre	20
Kapittel 2: Leiermålssakene i perioden 1875-1904	22
2.1 Den rettslige håndteringen av leiermålssakene	22
2.1.1 Utviklingen i antall saker	22
2.1.2 Domfellingsandel	25

2.1.3	Straffereaksjoner	26
2.1.4	Endring av straff etter domfellelse	31
2.1.5	Deloppsummering	33
2.2	"En kvinne fra samfunnets sosiale bunnsjikt": Hvem var de leiermålsdømte?.....	33
2.2.1	Leiermål – en kvinneforbrytelse?.....	33
2.2.2	Yrke/livsstilling før leiermålsdommen.....	38
2.2.3	Alder.....	43
2.2.4	Endring i livssituasjon etter leiermålsdommen?	46
2.2.5	Deloppsummering	48
2.3	Økonomi og moral i leiermålssakene.....	49
2.3.1	Forsørgelse og oppfostringsbidrag	49
2.3.2	"Han lovede hende Ægteskab"	54
2.3.3	Uenighet om farskapet	60
2.3.4	Deloppsummering	61
2.4	Delkonklusjon	62
Kapittel 3: Motivene og holdningene bak avkriminaliseringen av leiermål.....		64
3.1	Lovforarbeidene	64
3.1.1	Ekteskapet ikke lenger en frifinnende faktor i leiermålssaker?	64
3.1.2	Straffelovkommisjonen av 1885 og straffeloven av 1902	66
3.1.3	Motivene bak avkriminaliseringsforslaget i lovutkastet fra 1887	67
3.1.4	Lovutkastene fra 1892, 1893 og 1896.....	71
3.1.5	Den politiske behandlingen	72
3.1.6	Lovforarbeidene og den politiske behandlingen av nærliggende sedelighetslover. 74	
3.1.7	Oppsummering	79
3.2	Avkriminaliseringen av leiermål – et ledd i en større samfunnsendring.....	80
3.2.1	"Hanskemoral" mot "fri kjærlighet"	81
3.2.2	"Hanskemoralens" viktigste forsvarere	82

3.2.3 Bohemene og den "fri kjærlighetens" forkjempere	85
3.2.4 Samfunnsdebatt om leiermål?	86
3.2.5 Oppsummering	89
3.3 Delkonklusjon	89
Kapittel 4: Konklusjon.....	90
Kilde- og litteraturliste.....	94
Kilder.....	94
Litteratur og oppslagsverk.....	98
English abstract	103

Kapittel 1: Innledning

1.1 Tema

Den 6. oktober 1879 sto Anne Margrethe tiltalt for "at have avlet 3 uægte Børn med 3 forskjellige Mandspersoner."¹ Av de tre barna, var det bare det yngste som fortsatt var i live da saken kom opp for tinget. Hun hadde ikke "med nogen av Barnefædrene indgaaet Ægteskab", og ble dømt til åtte dager fengsel på vann og brød.²

I dag ville ikke Anne Margrethe risikert å bli straffet for sine handlinger, da leiermål ikke har vært et straffbart forhold siden 1905. Å få barn utenfor ekteskap er i dag ikke et juridisk anliggende, uavhengig av hvor mange forskjellige personer man får barn med. Faktisk blir så mange som 55 % av alle barn i dag født av foreldre som ikke er gift.³ Statistikken gir imidlertid ingen informasjon om hvor mange søsken disse barna har med andre fedre/mødre enn dem selv. Det er derfor vanskelig å si noe om hvor stort omfanget av forholdet som ble definert som leiermål i perioden da Anne Margrethe levde, ville vært i dag.⁴ I perioden 1842 – 1904 har vi imidlertid oversikt over hvor mange som ble tiltalt og dømt for leiermål, Anne Margrethe var nemlig bare én av i overkant 8000 personer som ble dømt for dette. Dette tallet var imidlertid ikke stabilt, og fra og med 1890 var det en gradvis nedgang i antall tiltaler.⁵ Så, hvem var alle menneskene som ble dømt for leiermål? Hva var omstendighetene rundt sakene deres? Hvorfor var det en nedgang i antall leiermålstiltaler, og kan dette settes i sammenheng med årsakene til at leiermål ble avkriminalisert med den nye straffeloven av 1902? Det vil jeg prøve å finne ut av. Temaet for min masteroppgave er derfor straffeforfølgelsen av leiermål i perioden 1875-1904, og avkriminaliseringen av leiermål med straffeloven av 1902.

¹ Statsarkivet i Bergen (SAB): Sorenskrivararkivet i Indre Sogn (SAIS), Ekstraretsprotokoll I.B.c.23: fol. 209 (1879).

² SAB: SAIS, Ekstraretsprotokoll I.B.c.23: fol. 210-211 (1879).

³ Denne statistikken viser at en stor andel av de ugifte foreldrene lever i et samboerforhold, og det er dermed kun 10 % av alle barn som blir født av en enslig forelder. (Statistisk sentralbyrå: *1 Barn 0-17 år, etter antall foreldre i familien, foreldrenes samlivsform og barnets alder. 2001, 2005-2011*. Prosent. <http://www.ssb.no/emner/02/01/20/barn/tab-2011-04-28-01.html>. Lastet ned 09.09.11.)

⁴ Jeg redegjør for begrepet leiermål i delkapittelet *1.3 Begrepsavklaringer*.

⁵ Det statistiske sentralbyrå: Norges offisielle statistikk (NOS) Tredie Række No. 70. *Oversigt over de vigtigste Resultater af Norges Kriminalstatistik for Aarene 1846-1885*. 1888: s. 38 og NOS V. 210. *Oversigt over de vigtigste resultater af Kriminalstatistikken for aarene 1886-1904*. 1913: s. 38-39.

1.2 Problemstilling og forskningsstatus

Hovedproblemstillingen for min masteroppgave er: *Hvorfor ble kvalifisert leiermål avkriminalisert med straffeloven av 1902?* Jeg har valgt å tilnærme meg hovedproblemstillingen gjennom to underproblemstillinger, som hver tar for seg to ulike aspekter ved avkriminaliseringen av leiermål. Formålet med den første, *Hva karakteriserte leiermålssakene i perioden 1875-1904?*, er å undersøke hvem som ble dømt for leiermål, hva som var fokus i retts sakene, og å kartlegge og vurdere den strafferettslige utviklingen, altså utviklingen i saksantallet og straffenivået. Dette vil jeg gjøre for å finne ut *hva* som senere ble avkriminalisert med straffeloven av 1902. Videre vil jeg i forbindelse med den andre underproblemstillingen, *Endret synet på sedelighetskriminalitet seg på slutten av 1800-tallet/begynnelsen av 1900-tallet?*, undersøke om leiermålssakenes innhold og utvikling kan ha hatt sammenheng med avkriminaliseringen av leiermål. Samtidig vil jeg også gå nærmere inn på lovgivernes egne begrunnelser for avkriminaliseringen, samt undersøke hvilke holdninger som lå bak disse begrunnelsene, og om dette var en kontroversiell avgjørelse i samtiden. Begge disse underproblemstillingene er nødvendige for å kunne gi et nyansert svar på den overordna problemstillingen.

1.1.2 Hva karakteriserte leiermålssakene i perioden 1875-1904?

Leiermål på slutten av 1800-tallet, og den videre avkriminaliseringen av leiermål med straffeloven av 1902, har i liten grad blitt behandlet av forskningslitteraturen. Derimot har forekomsten av, og den rettslige håndteringen av simpelt leiermål på 1600- og 1700-tallet, samt nedkriminaliseringen av dette forholdet i 1812, vært et tema flere forskere har undersøkt. En stor andel av disse har også konsentrert seg om den sosiale og økonomiske statusen til menneskene som ble tiltalt og dømt for simpelt leiermål. Det er særlig det sistnevnte aspektet, og spesielt da sett i sammenheng med nedkriminaliseringen av simpelt leiermål i 1812, som vil være relevant med hensyn til min problemstilling.

Anne Aune har i sin hovedfagsoppgave, *Avkriminalisering av leiermål. Ein studie av lov og rettspraksis i leiermålssaker i Nedre Telemark sorenskriveri 1727-1797* (1994), blant annet undersøkt årsakene til avkriminaliseringen av simpelt leiermål i 1812, og hevder at denne i stor grad var motivert av økonomiske hensyn. Hun mener at hensynet til oppfostringen av barna ble sterkt vektlagt av de lovgivende myndighetene, og at deres hovedargument var at strenge straffer, som eksempelvis tukthus, førte til at de som ble dømt

for simpelt leiermål ikke lenger kunne skaffe et livsopphold for seg selv eller barnet sitt. Avskaffing av straff ble derfor et viktig virkemiddel for å unngå ytterligere fattigdom. For å understøtte sin påstand viser Aune til at det i løpet av 1700-tallet var en økning i antall farskapssaker i rettssystemet, samtidig som det ble fremsatt flere kansellipromosjoner og forordringer fram mot århundreskiftet som regulerte oppfostringen av det uekte barnet. Aune hevder at dette tyder på at leiermålslovgivningen i århundrene før nedkriminaliseringen i 1812 først og fremst rammet den fattige delen av befolkningen, samtidig som den førte til et økende fattigdomsproblem. Nedkriminaliseringen var derfor et ledd i å begrense denne utviklingen.⁶

Elisabeth Haavet finner i sin hovedfagsoppgave, *Avvik eller uhell?: ugifte foreldre omkring 1800 - en sosial analyse* (1982), at det var en noe høyere andel av ugifte foreldre med bakgrunn fra de lavere sosiale lagene i samfunnet enn hva den generelle befolkningsfordelingen skulle tilsi. Hun påpeker imidlertid at dette ikke var en svært fremtredende tendens, og at avviket ikke var spesielt stort.⁷ Undersøkelsen var basert på opplysninger fra folketellingen fra 1801, og var konsentrert rundt tilfeldig utvalgte prestegjeld fra hele landet, med unntak av byene. Haavet hevder at de ugifte foreldrene ikke ble rekruttert fra en "sosial utgruppe" med et eget normsystem, men at den føreketenskapelige seksualiteten var en del av et makesøkingssystem og dermed ikke foregikk på siden av det øvrige samfunnets normer og sosial kontroll. Hun viser til at det var det øvre sosiale laget i samfunnet, altså bøndene, som var premissleverandørene for makesøkingssystemet, men at systemet var gjeldende for alle. Det var imidlertid de minst attraktive på ekteskapsmarkedet som bar høyest risiko ved dette makesøkingssystemet. De mest attraktive, altså gårdmannssønnene og -døtrene, hadde en mye høyere sjans for å inngå ekteskap dersom det skulle oppstå en graviditet, sammenlignet med barna av husmannsklassen. Giftermål var nemlig knyttet til muligheten for levebrød, noe som var vanskeligere for den sistnevnte gruppen. Dette makesøkingssystemet førte dermed til at det ble en noe høyere forekomst av ugifte foreldre med bakgrunn fra de lavere sosiale lagene enn hva den øvrige befolkningsfordelingen skulle tilsi.⁸

Haavet sin undersøkelse omfattet tilfeldig utvalgte steder i Norge, resten av forskningslitteraturen har imidlertid først og fremst konsentrert seg om ulike spesifikke geografiske områder. Eksempelvis har Kari Telste i sin hovedfagsoppgave, *Mellom liv og lov*.

⁶ Aune, Anne 1994: *Avkriminalisering av leiermål. Ein studie av lov og rettspraksis i leiermålssaker i Nedre Telemark sorenskriveri 1727-1797*: s. 77 og 116.

⁷ Haavet, Elisabeth 1982: *Avvik eller uhell?: ugifte foreldre omkring 1800 - en sosial analyse*: s. 105.

⁸ Haavet 1982: s. 92.

Kontroll av seksualitet i Ringerike og Hallingdal 1652-1710 (1993), konsentrert seg om jordbruksområdene Ringerike og Hallingdal. Hun viser til at det var en overrepresentasjon av mennesker fra de lavere sosiale lagene blant dem som ble tiltalt og dømt for simpelt leiermål i dette området.⁹ Dette hevder Marit Kalland Heyler var tilfelle også for Trondheim i perioden 1700-1730 i sin hovedfagsoppgave, *Ugifte mødre i Trondheim 1700-1730, ei undersøkning av rettslege og sosiale følgjer av utanomekteskaplege fødsler* (1998).¹⁰ Kenneth Bratland, som har undersøkt dette forholdet for Haus og Lindås i perioden 1691 – 1800 i hovedfagsoppgaven *Fødsler utenfor ekteskap i Haus og Lindås prestegjeld 1691-1800* (2004), kommer fram til samme konklusjon som de foregående forskerne.¹¹ Det samme gjør Halvor Midtfjellse i sin hovedfagsoppgave, *Leiermål i Lister. En sosial undersøkelse av mødre til barn født utenfor ekteskap 1788-1807 samt en vurdering av illegitimitet i en befolkningspolitisk kontekst* (2007).¹² Derimot hevder Randi Holden Hoff i sin hovedfagsoppgave fra 1996, *Avlet i synd og ondskap – En sosial- og rettshistorisk undersøkelse av fødsler utenfor ekteskap i Kristiansund 1742-1801*, at yrkene og den sosiale statusen til de ugifte foreldrene i Kristiansund i perioden 1742 – 1801 var i samsvar med den øvrige befolkningsfordelingen.¹³ I Kristiansund var det en sterk sosial lagdeling, der den store majoriteten av befolkningen tilhørte de lavere sosiale lagene.¹⁴ Det var følgelig en større andel fattige enn velstående som fikk uekte barn og ble dømt for leiermål i Kristiansund mellom 1742 og 1801.

Forskerne er dermed enige om at majoriteten av de ugifte foreldrene, og de som ble dømt for simpelt leiermål, var fattige mennesker, selv om det er uenighet om denne samfunnsklassen var overrepresentert på denne statistikken. Uenigheten kan skyldes at forskerne har undersøkt ulike geografiske områder. Den kan også skyldes at forskerne har studert ulike områdetyper. Hoff og Heyler har nemlig begge undersøkt den sosiale tilhørigheten til de ugifte foreldrene i byområder, mens de øvrige forskerne har konsentrert seg om typiske jordbruksområder. At det ikke er samsvar mellom konklusjonene til Heyler og Hoff kan igjen skyldes regionale forskjeller. Samtidig har de ulike forskerne benyttet seg av litt forskjellige metoder, kilder og dataregistreringer, noe som også kan ha gitt utslag på

⁹ Telste, Kari 1993: *Mellom liv og lov. Kontroll av seksualitet i Ringerike og Hallingdal 1652- 1710*: s. 102.

¹⁰ Heyler Marit Kalland 1998: *Ugifte mødre i Trondheim 1700-1730, ei undersøkning av rettslege og sosiale følgjer av utanomekteskaplege fødsler*: s. 90.

¹¹ Bratland, Kenneth 2004: *Fødsler utenfor ekteskap i Haus og Lindås prestegjeld 1691-1800*: s. 70

¹² Midtfjellse, Halvor 2007: *Leiermål i Lister. En sosial undersøkelse av mødre til barn født utenfor ekteskap 1788-1807 samt en vurdering av illegitimitet i en befolkningspolitisk kontekst*: s.52-53.

¹³ Hoff Randi Holden 1996: *Avlet i synd og ondskap – En sosial- og rettshistorisk undersøkelse av fødsler utenfor ekteskap i Kristiansund 1742-1801*: s. 65.

¹⁴ Hoff 1996: s. 34.

resultatet. Som nevnt, er det imidlertid enighet om at majoriteten av de som ble tiltalt for simpelt leiermål, kom fra de lavere sosiale lagene. Det ser også ut til å være stor enighet om at simpelt leiermål førte til en forverring av den sosioøkonomiske situasjonen. Dette var ikke først og fremst på grunn av lovbruddet og dommen, men fordi de, og da i all hovedsak kvinnene, fikk et forsørgeransvar som gjorde det vanskeligere for dem både på arbeids- og ekteskapsmarkedet.¹⁵

Det finnes, som nevnt, lite forskning rundt leiermål i siste halvdel av 1800-tallet. Det er imidlertid ikke mulig å unngå verkene til Eilert Sundt. Sundt blir oppfattet som norsk samfunnsvitenskaps far. I utgangspunktet var han utdannet teolog, men det var samfunnsforskningen som sto han nærmest. Gjennom en rekke verk behandlet han ulike sider ved fattigdommen i Norge. Basert på statistikk, intervjuer og spørreskjemaer dannet han seg opp en mening rundt de ulike temaene han behandlet. Sundt kom imidlertid i liten grad med noen løsninger på de problemene han avdekket. Han var først og fremst interessert i å se nærmere på årsakene bak dem. Dette var da også medvirkende til at Stortinget til slutt inndro stipendet hans i 1869.¹⁶ Sundts bakgrunn var en helt annen enn den han studerte. Trolig hadde han lite kjennskap til "allmuens" skikker og seder før han startet sine undersøkelser. I verkene kommer Sundts personlige meninger om sedelighet til syne. Ofte var dette en holdning som sto i sterk kontrast til de rådende forholdene han undersøkte. Et problem med Eilert Sundts verker er dermed at de til en viss grad gir uttrykk for en subjektiv oppfatning av undersøkelsesobjektet. Hans undersøkelsesmetoder veier imidlertid i stor grad opp for dette, og det er derfor grunn til å tillegge de relevante verkene stor vekt. I forbindelse med temaet i denne oppgaven er det først og fremst hans verk i tre bind, *Om Sædeligheds-Tilstanden i Norge*, som er mest relevant. De tre bindene ble utgitt i 1857, 1864 og 1866. For å kartlegge sedelighetstilstanden i landet benyttet Sundt de uekte fødslene som målestokk. Sundt undersøkte ulike sider ved dette fenomenet, deriblant også forholdstallene i de ulike klassene i samfunnet. Om dette skrev Sundt at "(...)løsagtigheden i det hele er almindeligere udbredt inden arbeids- end inden eiendoms-klassen (...)"¹⁷ I forbindelse med underproblemstillingen i min masteroppgave er et slikt utsagn svært interessant. Med denne påstanden hevdet dermed Sundt at uekte fødsler forekom oftere i de lavere sosiale lagene i samfunnet. Påstanden sier

¹⁵ Haavet 1982: s. 152 og Telste 1993: s. 116

¹⁶ "Eilert Sundt" i *Store norske leksikon (Norsk biografisk leksikon)*: http://snl.no/nbl/biografi/Eilert_Sundt/utdypning. Lastet ned 27.05.12.

¹⁷ Sundt, Eilert 1857 "Om Sædeligheds-Tilstanden i Norge" i Christophersen, Christie og Petersen (red.) 1976: *Verker i utvalg. Eilert Sundt. Om sædeligheds-tilstanden i Norge*: s. 85.

ingen ting om utbredelsen av leiermål. Det er likevel naturlig å anta at den også vil være dekkende for dette forholdet.

Kari Telste bekrefter Sundts påstand i sin avhandling, *Brutte løfter – en kulturhistorisk studie av kjønn og ære* (2000). Hun har nemlig blant annet undersøkt den sosiale og økonomiske statusen til de leiermåltaltalte i Drammen, Ringerike og Hallingdal på slutten av 1800-tallet. Telste finner at disse kan bli kategorisert inn i "samfunnets sosiale bunnsjikt".¹⁸ I tillegg har hun også gått nærmere inn på leiermålssakene i rettssystemet i dette området og undersøkt hvilke forhold som har blitt belyst. Dette er forskning som ligger tett opp mot deler av mitt tema, og vil derfor være relevant som referanseramme.

Leiermål i siste halvdel av 1800-tallet skilte seg fra simpelt leiermål før 1812 ved at den tiltalte måtte ha fått barn med minimum tre personer utenfor ekteskap for at forholdet skulle bli regnet som straffbart. Dette betydde derfor at de leiermålstaltalte etter 1842 ved tiltaletidspunktet allerede hadde vært foreldre i en periode. Den sosiale og økonomiske situasjonen til de leiermålsdømte etter 1842 var dermed ved domstidspunktet den samme som de som ble dømt for simpelt leiermål før 1812 opplevde i etterkant av dommen. Det er derfor grunn til å mistenke at man i enda større grad enn hva som var tilfelle i den tidligere forskningslitteraturen vil finne en overrepresentasjon av mennesker fra de lavere sosiale lagene blant de leiermålstaltalte. Siden Anne Aune hevdet det var en sammenheng mellom den sosioøkonomiske situasjonen til de domfelte og avkriminaliseringen av simpelt leiermål i 1812, vil det derfor være nyttig å kartlegge den sosiale og økonomiske situasjonen til de leiermålstaltalte/-dømte i siste halvdel av 1800-tallet. Dermed vil jeg ha mulighet til å undersøke om premissene for et slikt eventuelt motiv for avkriminalisering av leiermål med straffeloven av 1902, var til stede.

Med underproblemstillingen ønsker jeg også å undersøke hvilke andre forhold som karakteriserte leiermålssakene. Hvor mange ble dømt, og fant det sted en endring i saksantallet? Hvordan ble de leiermålsdømte straffet, og ble rettspraksisen mildere i årene fram mot 1905? Det vil også være hensiktsmessig å se nærmere på innholdet i rettssakene. Var fokuset rettet mot selve lovbruddet, eller var det andre aspekter, som for eksempel oppfostringen av de uekte barna og eventuelle ekteskapsplaner, som utgjorde hovedinnholdet i disse rettssakene? I analysekapittelet som tar for seg den presenterte underproblemstillingen, vil jeg først og fremst ta sikte på å besvare de nevnte spørsmålene. Utfallet av disse

¹⁸ Telste, Kari 2000: *Brutte løfter. En kulturhistorisk studie av kjønn og ære 1700-1900*: s. 345.

spørsmålene vil kunne gi grunnlag for en videre analyse av rettssaksinnholdets og den eventuelle endrede rettspraksisens mulige betydning og konsekvenser for avkriminaliseringen.

1.1.3 Endret synet på sedelighetskriminalitet seg på slutten av 1800-tallet/begynnelsen av 1900-tallet?

Utviklingen i den rettslige håndteringen kan vise til en holdningsendring i samfunnet, i alle fall dersom man skal gå ut fra tidligere forskningslitteratur rundt nedkriminaliseringen av tilsvarende sedelighetslovbrudd. Kathrine Berge Brekken har i sin masteroppgave, *De leve sammen som om de vare Ægtefolk, uagtet de ikke ere det*". *Analyse av straffeforfølgelsen av ugift samliv i Norge mellom 1842-1902* (2008), analysert straffeforfølgelsen av konkubinatt, eller ugift samliv, i perioden 1842-1902. Hun finner at det i løpet av den seksti år lange perioden var en gradvis nedgang i antall saker fra slutten av 1880-tallet og fram til 1902.¹⁹ Årsaken til dette mener hun ligger i at myndighetene ikke lenger var så interessert i å straffeforfølge konkubinattsakene. Dette skyldtes at de skiftet fokus vekk fra de førektekapelige samlivene og over til de utenomekteskapelige, da sistnevnte i større grad utgjorde en trussel mot ekteskapsinstitusjonen.²⁰ En slik endring kan, sett i ettertid, være tydelige indikatorer på at rettsfølelsen på dette området hadde endret seg.

Videre har Brekken også sett nærmere på motivene og argumentene som ble lagt fram i lovforslag og debatter rundt nedkriminaliseringen av konkubinatt. Hun viser til at flere aktører sa seg enige i at det burde være et klarere skille mellom forhold som angikk moral og sedelighet, og forhold som burde bli definert som forbrytelser. Samtidig var det flere som hevdet at konkubinattloven først og fremst rammet de fattige i samfunnet, noe Brekken bekrefter med sine undersøkelser, og at det i seg selv burde være nok for å avskaffe loven.²¹ Her kommer det fram at nedkriminaliseringen av konkubinatt delvis var begrunnet i økonomiske hensyn. Det er likevel klart at det var flere faktorer som var avgjørende for nedkriminaliseringen av konkubinatt, og at en endring i rettsoppfatningen rundt sedelighetskriminalitet kan ha vært en av dem.

Det har også blitt foretatt undersøkelser rundt nedkriminaliseringen av andre sedelighetslovbrudd i straffeloven av 1902. Prostitusjon var også et sedelig forhold, som i likhet med leiermål, ble avkriminalisert med straffeloven av 1902. Forskningslitteraturen om

¹⁹ Brekken, Kathrine B. 2008: "*De leve sammen som om de vare Ægtefolk, uagtet de ikke ere det*". *Analyse av straffeforfølgelsen av ugift samliv i Norge mellom 1842-1902*: s. 32.

²⁰ Brekken 2008: s. 79.

²¹ Brekken 2008: s. 74, 88 og 91.

prostituasjonen i siste halvdel av 1800-tallet er imidlertid hovedsakelig konsentrert rundt andre forhold enn avkriminaliseringen, og ligger dermed i periferien av temaet i denne masteroppgaven. Jeg vil derfor ikke gi en mer grundig beskrivelse av den her, men kun vise til at den kan brukes til å belyse ulike sider ved leiermålssakene.

Nedkriminaliseringen av homofili har imidlertid blitt behandlet av blant andre Martin Skaug Halsos. Han hevder at det er grunn til å tro at holdningen rundt homoseksualitet hadde endret seg i det norske retts- og lovsystemet, noe som kom tydelig fram i den nye lovteksten som omhandlet homofili.²² Homoseksuell "omgjængelse" var fortsatt forbudt etter 1905, men det skulle kun bli tatt ut tiltale "naar det paakreves af almene hensyn."²³ Halsos viser videre til at det var ytterst få personer som ble tiltalt for brudd på § 213 etter 1905. Dette var tilfelle også for konkubinaten, der det i likhet med homofiliparagrafen kun ble tatt ut tiltale i de tilfellene der forholdet vekket "offentlig Forargelse".²⁴

Ut fra Brekken og Halsos' forskningsresultater kan det være grunn til å tro at de lovgivende, og de dømmende myndighetene, hadde endret oppfatning rundt hvilke forhold som skulle lovreguleres. For å undersøke dette har jeg utarbeidet to hypoteser. Den første er at de lovgivende myndighetene ikke lenger mente det var nødvendig å lovregulere umoralske handlinger, som leiermål, i like stor grad som tidligere. Den andre er at leiermål ikke lenger ble ansett som en umoralsk handling, og derfor ikke trengte å lovreguleres. Jeg vil undersøke disse hypotesene gjennom lovforslag, stortingsdebatter, og andre kilder knyttet til lovreformeringsprosessen. Jeg vil også undersøke andre debattfora, der samfunnsmedlemmer også utenfor Stortinget deltok. For å undersøke holdningen rundt leiermål vil det også være nødvendig å sette dette forholdet inn i en litt videre kontekst, og se fenomenet i en større sammenheng. Var kanskje avkriminaliseringen en konsekvens av en større samfunnsendring? En vet i hvert fall at det på slutten av 1800-tallet raste en sedelighetsdebatt, og selv om leiermål trolig ikke var videre debattert, kan denne debatten være nyttig for å få innblikk i hvilke samfunnsendringer som fant sted med tanke på sedelighet, samfunnsmoral og sedelighetskriminalitet. Jeg vil derfor også gå litt nærmere inn på denne debatten.

²² Halsos, Martin S. 2007: "Norway 1842-1972: When Public Interest Demands" i Rydström, Jens og Mustola, Kate (red.): *Criminally Queer. Homosexuality and Criminal Law in Scandinavia 1842-1999*: s. 93.

²³ § 213 i *Almindelig borgerlig straffelov av 1902* i Halsos 2007: s. 93 og 112.

²⁴ § 379 i *Udkast til Almindelig borgerlig Straffelov. I. Udkast til Lov 1896:53*, i Brekken 2008: s. 86.

1.3 Begrepsavklaring

Leiermål betyr "ulovlig og straffbart samleie".²⁵ Ut fra denne betydningen vil innholdet i leiermålsbegrepet dermed endre seg i takt med lovendringene.²⁶ På 1800-tallet ble imidlertid begrepet leiermål brukt i en noe videre betydning, da det omfattet all utenomekteskapelig samleie som førte til uekte barn. Begrepet var dermed ikke begrenset til kun å gjelde de forholdene som ble regnet for å være straffbare. En slik begrepsbruk kommer blant annet fram i kirkebøkene, der prestene noterte i margen antall leiermål foreldrene hadde stått for i dåpsregistreringen til de uekte barna. I perioden da Kriminalloven av 1842 var rettskraftig, ville leiermål bli straffeforfulgt dersom man gjorde seg skyldig i det som ble definert som tredjegangs leiermål, eller kvalifisert leiermål. Det vil si når en person fikk barn med tre forskjellige personer uten å inngå ekteskap med noen av dem. Når jeg i denne oppgaven benytter meg av begrepet leiermål, er det den sistnevnte betydningen jeg refererer til. Dersom jeg henviser til andre definisjoner av leiermål, vil jeg presisere dette.

1.4 Avgrensing

Som nevnt innledningsvis, ble i overkant av 8000 personer dømt for brudd på leiermålsparagrafen i perioden 1842-1904. Et så stort omfang saker vil være altfor omfattende innenfor rammene av en mastergradsoppgave, og jeg har derfor vært nødt til å avgrense utvalget. I tilknytning til den første underproblemstillingen har jeg derfor valgt kun å ta for meg rettsdokumentene tilknyttet en geografisk avgrenset første rettsinstans. Siden den overordna problemstillingen fokuserer på avkriminaliseringen av leiermål i 1902, vil det være hensiktsmessig å konsentrere seg om de siste årene leiermålsloven var rettskraftig. Det er imidlertid viktig å ha et stort nok tidsspenn, slik at det vil være mulig å følge de eventuelle endringene i innholdet i sakene fra før lovreformingene begynner, og fram til den nye loven ble vedtatt. Samtidig er det viktig at omfanget av saker blir stort nok, slik at det vil være mulig å analysere og trekke konklusjoner fra kildematerialet. Perioden 1875-1904 dekker begge disse kravene, og jeg har derfor valgt å tidsavgrense oppgaven til kun å befatte seg med rettsmateriale fra disse årene.

²⁵ Imsen og Winge (red.) 1999: *Norsk historisk leksikon: kultur og samfunn ca. 1500-ca. 1800*: s. 254.

²⁶ Lovendringene vil jeg gjøre rede for i delkapittelet 1.5.1 *Historisk utvikling av leiermålslovgivingen*.

I tillegg til den tidsmessige avgrensingen har jeg, som nevnt, også valgt å begrense utvalget til kun å omfatte en geografisk avgrenset første rettsinstans. Av forskjellige årsaker har jeg valgt å lokalisere den første rettsinstansen til Indre Sogn. Valget av første rettsinstans er imidlertid et valg som er tett forbundet med kildenes omfang, lokalisering og betydning. Diskusjonene rundt dette valget vil jeg derfor ta for meg i underkapittelet *1.6 Kilder og kildekritiske bemerkninger*.

I tilknytning til den andre underproblemstillingen blir avgrensingen av undersøkelsesperioden gitt av kildene selv. Det første endringsforslaget knyttet til leiermålsparagrafen ble fremmet i 1866. Majoriteten av kildene relatert til lovendringen er imidlertid datert fra 1887 og fram til 1902, da det endelige lovvedtaket om en ny straffelov ble gjort. Analysen vil dermed hovedsakelig fokusere på denne perioden. En lignende avgrensing er også gjeldende for den delen av analysen som omhandler samtidens sedelighetsdebatt. Denne utspilte seg nemlig særlig på 1880-tallet, og de fleste av kildene tilknyttet denne debatten daterer seg fra dette tiåret. Den tidsmessige avgrensingen av kildematerialet i forbindelse med den andre underproblemstillingen vil derfor være fra 1866 – 1902, men med et hovedfokus på perioden 1880-1902.

1.5 Lovhistorisk bakgrunn

1.5.1 Historisk utvikling av leiermålslovgivningen

I min masteroppgave tar jeg utgangspunkt i leiermålsloven slik den er definert i Kriminalloven av 1842. Leiermål har imidlertid vært et forhold som har vært lovregulert lenge før 1800-tallet, men de forskjellige lovene har lagt ulik mening i begrepet leiermål. Det vil derfor være hensiktsmessig å gi en kort innføring i de tidligere norske leiermålslovene.

I den første riksdekkende loven, Magnus Lagabøtes Landslov av 1274, ble leiermål definert som utenomekteskapelig seksuell aktivitet. En mann som gjorde seg skyldig i dette måtte betale bøter til den mannen som var ansvarlig for kvinnen.²⁷ Leiermål var dermed først og fremst et familieanliggende, og kvinner kunne ikke bli straffet for dette forholdet. Fra og med 1617 førte imidlertid en forordning til at både menn og kvinner ble strafferettslig

²⁷ Taranger, Absalon 1915: *Magnus Lagabøters Landslov* (1915): s. 47, 68, 70.

ansvarlig, og bøtene personen ble idømt skulle tilfalle kongen.²⁸ Med Kong Christian V's Norske Lov av 1687 ble leiermålsloven ytterligere skjerpet, ved at de skyldige også måtte skrifte offentlig.²⁹ I andre halvdel av 1700 – tallet begynte imidlertid leiermålslovverket å bli gradvis liberalisert. Den første viktige endringen kom i 1759, da et reskript proklamerte at seksuell omgang utenfor ekteskapet kun var straffbart dersom det fant sted en besvangring.³⁰ Fra dette tidspunktet var det dermed kun utenomekteskapelig seksuell omgang som førte til graviditet, som kunne defineres som leiermål. I 1767 falt den geistlige straffen bort, ved at det offentlige skriftemålet ble erstattet med fengselsstraff.³¹ Den tredje viktige leiermålslovendringen kom i 1812, da bøtene for 1. og 2. gangs leiermål ble opphevet.³² Etter dette var det kun ved det tredje utenomekteskapelige barnet at handlingen var straffbar. I Kriminalloven av 1842 ble leiermålsloven ytterligere liberalisert ved at forholdet kun ble definert som en forseelse.

*Mandsperson, som befindes at have besvangret trende forskjellige Kvindespersoner, uden at han med nogen af dem lovligen er kommen i Ægteskab, straffes med Fængsel. Samme Straf er Kvindesperson undergiven, som i lige Maade af trende forskjellige Mandspersoner har ladet sig besvangre. Strafarbejde i femte Grad eller Fængsel anvendes, hvis den, der saaledes har forgaaet sig, paany besvangrer Nogen, eller lader sig besvangre, uden lovligen at komme i Ægteskab med den, med hvem Gjerningen er forøvet, eller med nogen af dem, med hvilke saadan Forseelse forhen er begaaet.*³³

Innholdsmessig var loven “en noget forandret Gjentakelse” av tidligere lovverk, og i *Commentar over den norske Criminallov* forklarte A. Schweigaard at den største forskjellen lå i at det måtte ha funnet sted tre besvangringer med tre forskjellige personer utenfor ekteskap for at forholdet skulle bli ansett som ulovlig etter 1842.³⁴ Tidligere var det derimot antall besvangringer som var den avgjørende faktoren for om forholdet var straffbart.

²⁸ Imsen og Winge 1999: s. 254.

²⁹ Kong Christian V's Norske Lov av 1687 (NL), 6-13-1:

http://www.hf.uio.no/iakh/forskning/prosjekter/tingbok/kilder/chr5web/chr5_06_13.html. Lastet ned 20.09.11.

³⁰ Eliassen, Jørgen og Sogner, Sølvi (red.) 1981: *Bot eller bryllup: ugifte mødre og gravide bruder i det gamle samfunnet*: s. 96.

³¹ Eliassen og Sogner (red.) 1981: s. 96.

³² Imsen og Winge 1999: s. 254.

³³ Kriminalloven av 1842. Kapittel 18 § 25: <http://www.hist.uib.no/krim/1874/>. Lastet ned 20.09.11.

³⁴ Schweigaard, Anton 1883: *Commentar over Den norske Criminallov*: s. 302 – 303. Anton M. Schweigaard (1808-1870) var stortingsrepresentant i årene 1842-1870, og blir regnet for å være en av de mest innflytelsesrike og viktigste statsmenn i denne perioden. Han var også ansatt som professor i lovkyndighet, statsøkonomi og

Loven hadde tre passuser, der de to første forklarte hvilket forhold som var straffbart, og hvilken straff som fulgte som en konsekvens av lovovertrædelsen. Disse to passusene beskrev det samme forholdet, og tildelte den samme straffen, men var delt i to av hensyn til kjønns betydning i en slik sak. Den første passusen var knyttet til de mannlige lovbrøtterne som "besvangret trende forskjellige Kvindespersoner", mens den andre passusen viste til kvinnene som "af trende forskjellige Mandspersoner har ladet sig besvangre."³⁵ Lovens tredje passus viste til følgene dersom man, etter å ha gjort seg skyldig i lovparagrafens første ledd, igjen fikk et utenomekteskapelig barn. Det kommer ikke helt klart fram av lovteksten om dette barnet måtte være avlet med en fjerde person, eller om det også var straffbart å få et nytt barn med en av de tre foregående involverte partene. Schweigaard tolket imidlertid dette som om at besvangringen ikke måtte finne sted med en fjerde person. Han mente at den tredje passusen av loven kunne benyttes dersom den tiltalte tidligere var dømt for leiermål, og at hvem man hadde fått det nye uekte barnet med var av underordnet betydning.³⁶

I 1902 ble det vedtatt å avkriminalisere leiermål. Dette vedtaket var rettskraftig fra 1905.³⁷

1.5.2 Andre sedelighetslover

I forbindelse med analysen av lovgivernes og det øvrige samfunnets debatter rundt avkriminaliseringen av leiermål, vil jeg også komme inn på debatten knyttet til endringen av andre, til dels sammenlignbare sedelighetslover. Jeg vil derfor kort redegjøre for disse lovene, samt de tilknyttede endringene, her.

Prostitusjon ble, i likhet med leiermål, avkriminalisert med den nye straffeloven av 1902. I Kriminalloven av 1842 ble prostitusjonen lovregulert gjennom kapittel 18 § 26 og 27. Disse paragrafene proklamerte at det var ulovlig for en kvinne å holde "sit Legeme tilfals til Utugt" eller oppholde seg i horehus. Samtidig var det ulovlig å drive et horehus eller gjøre seg skyldig i "Rufferi".³⁸ Det var imidlertid ikke forbudt for menn å benytte seg av prostituerte, noe som var en endring fra tidligere lovverk. Selv om prostitusjon dermed var ulovlig ble det likevel tolerert. Gjennom ulike politivedtekter ble det innført et reglementeringssystem rettet mot de prostituerte. Dette gikk i korte trekk ut på at de prostituerte regelmessig ble undersøkt

statistikk fra 1840. ("Anton Martin Schweigaard" i *Store norske leksikon (Norsk biografisk leksikon)*: http://snl.no/nbl_biografi/Anton_Martin_Schweigaard/utdypning. Lastet ned 29.09.11).

³⁵ Kriminalloven av 1842, Kapittel 18 § 25: <http://www.hist.uib.no/krim/1874/>. Lastet ned 06.03.12.

³⁶ Schweigaard 1883: s.336

³⁷ Norsk Lovtidende 1902 1.avd.: s. 335.

³⁸ Kriminalloven av 1842, Kapittel 18 § 26, 27: <http://www.hist.uib.no/krim/1874/>. Lastet ned 22.04.12.

av lege for å avdekke og behandle eventuelle veneriske sykdommer. En slik reglementering av de prostituerte ble begrunnet ut fra et medisinsk og hygienisk perspektiv. Ordningen skulle nemlig få bukt med det økende problemet med veneriske sykdommer. Kontrollen rettet seg imidlertid først og fremst mot de prostituerte kvinnene, og ikke de mannlige kundene som i like stor grad også kunne være smittebærere. I tillegg til den medisinske undersøkelsen, måtte de prostituerte kvinnene også innordne seg regler som begrenset deres bevegelsesfrihet. Motivet for dette var å skjerme den øvrige befolkningen mot uro og sjenanse fra de prostituerte. Som nevnt, var det imidlertid ulovlig å prostituere seg. De prostituerte ble likevel i liten grad straffeforfulgt for dette forholdet, så lenge de innordnet seg reglementeringen.³⁹ I 1888 opphevet Regjeringen reglementeringen i Kristiania. Dette var imidlertid ikke et landsdekkende vedtak, og i Bergen ble ikke reglementeringen opphevet før i 1909.⁴⁰ De prostituerte i Kristiania ble likevel kontrollert, selv om den formelle reglementeringen ble opphevet. Det ble nemlig som en erstaning for det gamle systemet innført en ny type kontrollsystem som tok sikte på at det var de nedsatte sunnhetskommisjonene som skulle få ansvaret for kontrollen av sykdommene. Dette skulle gjøres ved å undersøke alle smitteanmeldte personer, både kvinner og menn. Det var imidlertid først og fremst de prostituerte som ble kontrollert. Denne ordningen fungerte i en periode fram til innføringen av løsgjengerloven ble iverksatt i 1900.⁴¹ I likhet med leiermål, ble prostitusjon vedtatt avkriminalisert med den nye straffeloven.⁴²

Konkubinatt, eller ugift samliv, var, i likhet med leiermål og prostitusjon, et lovregulert forhold på 1800-tallet. Kriminalloven av 1842 proklamerte nemlig gjennom kapittel 18 § 22 at det ikke var lov for ugifte personer å leve sammen "som om de vare Ægtefolk."⁴³ Straffen de tiltalte risikerte var fengsel eller straffarbeid i femte grad. Dersom en av partene i konkubinattforholdet var gift, stilte forholdet seg enda mer skjerpene, og i disse tilfellene kom kapittel 18 § 23 til anvendelse.⁴⁴ I 1874 ble en del av påtalekriteriene for konkubinatt endret, og mens det tidligere hadde vært et krav at de tiltalte skulle dele både "bord og seng", ble nå økonomikriteriet fjernet.⁴⁵ I Straffeloven av 1902 ble konkubinatt nedkriminalisert. Det ble nå kun definert som en forseelse, og forholdet måtte vekke "offentlig Forargelse", og

³⁹ Melby, Kari 1977: *Prostitusjon og kontroll. En analyse av debatten om prostitusjon, kontroll av prostituerte kvinner og venerisk sykdom i Kristiania 1860 – 1900*: s. 20 – 35.

⁴⁰ Kopperdal, Bente 2003: *"Med utugt som levevei". Ei undersøkning av livsløypa til ei gruppe prostituerte kvinner i Bergen 1877 – 1894*: s. 12.

⁴¹ Melby 1977: s. 109.

⁴² Norsk Lovtidende 1902 1.avd.: s. 335.

⁴³ Kriminalloven av 1842, Kapittel 18 § 22: <http://www.hist.uib.no/krim/1874/>. Lastet ned 23.04.12.

⁴⁴ Kriminalloven av 1842, Kapittel 18 § 23: <http://www.hist.uib.no/krim/1874/>. Lastet ned 23.04.12.

⁴⁵ Brekken 2008: s. 80 – 82.

partene måtte bli ilagt en advarsel før tiltale kunne bli tatt ut.⁴⁶ Denne paragrafen ble imidlertid ikke håndhevet etter at den ble rettskraftig, og kan derfor bli betegnet som en sovende paragraf fram til 1972 da dette forbudet ble opphevet.⁴⁷

Kriminalloven av 1842 lovregulerte også homofili, eller "Omgjængelse, som er imod Naturen (...)"⁴⁸ som det ble definert som i kapittel 18 § 21. Denne loven var da en videreføring av den eldre lovparagrafen i Christian V's Norske Lov.⁴⁹ Lovens hensikt var å kriminalisere seksuell aktivitet mellom menn og seksuell omgang mellom mennesker og dyr. Paragrafen ble så endret i 1889 i forbindelse med den nye straffeprosessloven. Det var imidlertid først og fremst ordlyden i paragrafen som ble endret, innholdet forble det samme. Med frasen "legemlig Omgjængelse (...) mellem Personer af Mandkjøn" var intensjonen å få en klarere definisjon, som skulle være lettere å bruke i forbindelse med jursaker.⁵⁰ I 1902 ble homofiliparagrafen igjen endret. Kriteriet for å kunne ta ut tiltale var at det måtte "paakreves af almene hensyn".⁵¹ Paragrafen ble først opphevet i 1972.⁵²

1.5.3 Lover tilknyttet oppfostring av uekte barn

Spørsmålet om forsørgelsen av de uekte barna var et gjennomgangstema i leiermålssakene i Indre Sogn. Det er derfor hensiktsmessig å gi en kort innføring i hvilke lover som regulerte dette forholdet. I 1763 kom den første direkte bestemmelsen om fedrenes underholdsplikt for de uekte barna. Den proklamerte at faren hadde plikt til å betale minst halvparten av utgiftene knyttet til barnets oppfostring fram til det fylte ti år. Dersom han ikke betalte, hadde moren mulighet til å innkreve dette beløpet med hjelp fra øvrigheten. I 1821 kom det en ny lov om underhold av barn. Denne omfattet både de uekte og de ekte barna, men det var satt et skarpt skille mellom de to gruppene. Fedrene til de uekte barna hadde krav på seg til å bidra til forsørgelsen fram til barnet fylte femten år. De ekte barna hadde rett på underhold og oppdragelse også utover denne alderen. Samtidig var det kun de ektefødte barna som hadde rett til å arve sin far, de uektefødte barna hadde bare arverett på sin morsside. I 1880-årene kom det krav om en reformering av lovverket fra 1821. Kravet ble fremmet av venstresiden, og den agiterte for bedre vilkår for de enslige mødrene og de uekte barna. Også flere grupper i

⁴⁶ Brekken 2008: s. 86.

⁴⁷ Brekken 2008: s. 19.

⁴⁸ Kriminalloven av 1842, Kapittel 18 § 21: <http://www.hist.uib.no/krim/1874/>. Lastet ned 23.04.12.

⁴⁹ Halsos, Martin S. 2001: §213 i almindelig borgerlig straffelov av 1902. *Homoseksualitet i Norge og rettslige sanksjoner mot den fra slutten av 1800-tallet til 1972*: s. 29.

⁵⁰ Halsos 2007: s. 92.

⁵¹ Halsos 2007: s. 93.

⁵² Halsos 2001: s. 52.

samfunnet fattet interesse for denne saken, da den på flere måter fattet om et alminnelig tverrpolitisk interesseområde. Barns, og spesielt de uekte barnas levevilkår, ble ansett for å være et samfunnsanliggende, da disse to hensynene i stor grad var sammenfallende. Det ble hevdet fra flere hold at dårlige oppvekstvilkår for barn og unge ofte førte til at disse menneskene senere ble en samfunnsbyrde. Ut fra et samfunnshensyn ble det derfor viktig å sikre oppveksten og forsørgelsen av disse barna, og fedres bidragsplikt var et ledd i dette.⁵³ I 1892 kom det derfor en ny lov om underhold som "gav foreldrene plikt til likt underhold etter økonomisk evne."⁵⁴ Både de uekte- og de ektefødte barna hadde nå arverett på både mors- og farssiden, med mindre de var unnfanget i hor eller blodskam, da skulle de bare arve morssiden. Det var moren selv som måtte sørge for sin rett, og det viste seg at det var det bare en liten andel som gjorde.⁵⁵ Som jeg vil komme nærmere inn på senere i oppgaven var dette tilfelle også i mitt kildemateriale. Siden loven fikk liten praktisk betydning, ble arbeidet rundt en ny lov startet allerede i 1901 med Johan Castberg og Katti Anker Møller som viktige drivfaktorer. Dette arbeidet førte etterhvert til "de Castbergske barnelovene" i 1915.⁵⁶

1.6 Kilder og kildekritiske bemerkninger

1.6.1 Rettsdokumenter

Som nevnt har jeg valgt å konsentrere undersøkelsen rundt straffeforfølgelsen av leiermål til et geografisk avgrenset område, nemlig Indre Sogn. I tillegg til at jeg anser dette område som et interessant undersøkelsested i seg selv, har jeg også vektlagt følgende faktorer i valget av område: Et kildeomfang som er stort nok som grunnlag for en analyse, men som ikke er for omfattende, muligheten til å studere utviklingen over en lengre periode, at området skal være noenlunde representativt for landet, og at kildene skal være forholdsvis enkelt tilgjengelig. Saksomfanget i Indre Sogn er omfattende nok til at det kan brukes som kildegrunnlag i en analyse. I forskningslitteraturen vises det nemlig til at Indre Sogn var et område med mye usedelighet og en høy forekomst av leiermål, sammenlignet med nærliggende områder på Vestlandet.⁵⁷ Dette kan imidlertid også være et problem med tanke på representativiteten til

⁵³ Seip, Anne-Lise 1994: *Sosialhjelpstaten blir til. Norsk sosialpolitikk 1740-1920*: s. 188-192.

⁵⁴ Seip 1994: s. 193.

⁵⁵ Seip 1994: s. 193.

⁵⁶ Seip 1994: s. 193-194. Se Seip 1994 for en ytterligere redegjørelse av denne loven.

⁵⁷ Sundt (1857) i Christophersen, Christie og Petersen 1976: s. 16 - 17, Helland, Amund 1901: *Topografisk-statistisk beskrivelse over Nordre Bergenshus Amt. Første del. Den almindelige del*: s. 628, Vaardal, Helge 1995:

området, og dermed også kildegrunnlaget. Det vil derfor være nødvendig å undersøke hva som var årsakene til at Indre Sogn var et særegent område når det gjaldt usedelighet.

Det kan tenkes at Indre Sogn, med sin sentrale plassering mellom Østlandet og Vestlandet, ble brukt som ferdselsåre, og følgelig var det til stadighet mennesker på gjennomreise. Dette kan naturligvis ha ført til både prostitusjon og andre løse forbindelser, som igjen førte til en stor andel uekte barn. I rettsmaterialet kommer det imidlertid fram at de aller fleste barnefedrene var lokale menn, og det vil derfor være mer relevant å se nærmere på andre forklaringer. I forskningslitteraturen blir de liberale giftemålsskikkene, med nattløperi og nattfrieri, trukket fram som viktige årsaker. Disse skikkene inngikk i det makesøkingssystemet Haavet skisserte. Dette var skikker som var allment akseptert i Indre Sogn, men som ikke var utbredt i andre, nærliggende områder.⁵⁸ Derimot finner man igjen disse skikkene på Østlandet, og Indre Sogn var derfor på den måten et ”østlandsk område”.⁵⁹ Det var også store likheter mellom Indre Sogn og Østlandet når det kom til den generelle samfunnsstrukturen, da begge områdene hadde en sterk sosial lagdeling.⁶⁰ På landsbasis var det dermed store variasjoner i både samfunnsstrukturer og sedelighetstilstand. Å velge et begrenset geografisk område som vil være representativt for hele landet vil dermed være svært vanskelig. Dermed har de andre nevnte faktorene vært avgjørende for valg av Indre Sogn som utgangspunkt for nærstudie. Kildene finnes lett tilgjengelige på Statsarkivet i Bergen, og det er komplett med både domsprotokoller og forhørsprotokoller for hele perioden jeg ønsker å studere. Samtidig finnes det rettsmateriale for en såpass lang periode at jeg vil ha mulighet til å avdekke eventuelle endringer innenfor tidsrammen jeg har fastsatt.

Kildematerialet består av flere ulike protokoller, som alle ligger under Sorenskrivararkivet i Indre Sogn. I Kriminalprotokollene (1875-1889) og Justisprotokollene (1890-1904) finner man en kronologisk oppføring av alle justis- og politisaker som har kommet opp for retten i Indre Sogn. I disse listene er det oppført navn, dato for saken, hvilken paragraf personen er tiltalt for, om, og i så fall hvilken, straff den tiltalte ble idømt og når denne ble utført, og eventuelle andre bemerkninger. Listene gir dermed mye nyttig informasjon, men man får ikke vite noe om sakens innhold. Ut fra disse protokollene er det imidlertid enkelt å lete opp den avsatte dommen i Domsprotokollene (1875-1889), og

Samfunn og kriminalitet i Indre Sogn og Sunnfjord 1820-89: ein analyse av samfunnsstrukturar og kriminalitet: s. 75.

⁵⁸ Helland 1901: s. 630, Uthaug, Anne Sofie Nergård 1996: *Mellom farsautoritet og bygdepluralisme: presten si rolle i Sogndal på 1800-tallet:* s. 8.

⁵⁹ Eliassen og Sogner 1981: s. 77.

⁶⁰ Vaardal 1995: s. 38.

forhørene, av både den tiltalte og eventuelle andre vitner, som finnes i Ekstrarettsprotokollene (1875-1896). Etter 1897 finnes både dommene og forhørene i samme protokoll, nemlig i Førhøyr- og Meddomsprotokollene. Gjennom dommene og avhørene får man mye informasjon om hver enkelt sak, og om personene som sto tiltalt.

I Kriminal- og Justisprotokollene er det protokollført 63 leiermålssaker i Indre Sogn mellom 1875 og 1904. Av disse har jeg klart å gjenfinne saksmaterialet til 59 av dem. Fire av sakene har jeg dermed ingen saksinformasjon om, og de utgår derfor fra analysegrunnlaget. De 59 sakene fordeler seg på 47 forskjellige personer. Majoriteten av de leiermålsdømte, 37 stykker, ble dømt én gang innenfor min undersøkelsesperiode. Åtte personer ble dømt to ganger, og to stykker ble tiltalt og dømt hele tre ganger. To av personene i mitt analysegrunnlag ble dømt for leiermål før 1875. En av personene som er oppført med bare en dom er dermed egentlig dømt to ganger, og en av kvinnene oppført med to dømmer ble i realiteten dømt for leiermål tre ganger. Dette vil jeg naturligvis ta hensyn til når jeg foretar analysene av disse kildene.

Ved å tilnærme meg den rettslige håndteringen gjennom rettsdokumentene fra Indre Sogn, vil jeg først og fremst få svar på hvordan forholdene var i nettopp dette området. En del av variablene i kildene er imidlertid sammenlignbare med tilsvarende variabler fra kriminalstatistikken. Dette gjelder først og fremst for variablene kjønn, alder, yrkestilhørighet og straff. Ved å sammenligne disse variablene vil jeg derfor kunne få svar på om disse målbare faktorene var sammenfallende for Indre Sogn og landet som helhet. Dersom det viser seg at leiermålssakene i Indre Sogn, på bakgrunn av de sammenlignbare variablene, ikke skiller seg nevneverdig ut fra sakene på landsbasis, vil det være grunnlag for å hevde at også en del andre forhold jeg avdekker i leiermålssakene i Indre Sogn kan være representative for leiermålssakene på landsbasis. Dette er imidlertid en slutning man skal være forsiktig med å trekke, og jeg vil derfor kun ha mulighet til å vise til mulige tendenser.

Jeg vil også, i en begrenset grad, benytte høyesterettsdommer for å belyse ulike sider ved leiermålssakene. I *Lov og dom: Lovregister til Norsk retstidende 1836-1968* (1990) av Tom Arbo Høeg, er alle høyesterettsdommer listet opp etter lovparagraf. I følge denne oversikten ble kapittel 18 § 25 behandlet i 28 saker i Høyesterett i tidsrommet 1875-1904. Selve sakene og dommene finnes i *Retstidende*, som utkommer årlig. I en del av disse 28 sakene er det imidlertid egentlig andre lovparagrafer som utgjør bakgrunnen for hovedtiltalen. Det reelle antall leiermålssaker i Høyesterett i denne perioden er derfor 16.

1.6.2 Kriminalstatistikk

For hele perioden 1875-1904 ble det utgitt årlig kriminalstatistikk fra Statistisk Sentralbyrå som gir oversikt over antall lovbrudd fordelt på bosted, kjønn, alder, og delvis også yrkestilhørighet. Dette materialet vil være svært relevant for å kunne kartlegge hvem de leiermålstiltalte/-dømte var. Det vil også være et nyttig redskap for å sammenligne de samme variablene fra nærstudiet, og dermed få en stadfesting av representativiteten til dette materialet.

Denne kilden har imidlertid bydd på enkelte problemer. For det første har det vært vanskelig å oppdrive alle utgavene, så kriminalstatistikken fra 1885 og 1886 er ikke inkludert i analysene. Jeg er imidlertid av den oppfatning at dette trolig ikke vil ha noen særlig betydning for utfallet av analysen, da tallmaterialet er av en såpass stor størrelse. Dessuten ser jeg at de variablene jeg har konsentrert meg om har forholdt seg noenlunde stabile i hele perioden. Et annet problem har vært at enkelte av utgavene ikke ble utgitt som en årlig oversikt, men som et samleverk som inkluderte flere år av gangen. Heller ikke dette har hatt noen særlig betydning, da tallene nødvendigvis vil være de samme. Det har imidlertid gjort det litt vanskeligere å lage utviklingsoversikter, men dette har likevel latt seg løse. Et tredje problem har vært at tallmaterialet har vært av en såpass stor størrelse, at det kan ha forekommet enkelte tastefeil, enten i selve statistikken eller av meg. Dette har gitt seg utslag i litt ulike totaltall, men differansen er likevel minimal, og trolig uten betydning.

I tillegg til de årlige kriminalstatistikkene ble det utgitt statistiske samleoversikter, som også inneholdt kommentarer over innholdet. Kommentarene og vurderingene av statistikkene ble utført av Statistisk Sentralbyrås sjef, Anders N. Kiær. Kiær hadde mest sannsynlig god innsikt i både statistikken og forholdene rundt, dessuten var vurderingene gjort som representant for Statistisk Sentralbyrå, og ikke som privatperson. Så selv om en risiko med slike vurderinger er at de kan være utført fra et personlig synspunkt og dermed være svært subjektive, vil jeg tro at disse vurderingene ikke bærer særlig preg av dette.

1.6.3 Folketellinger og kirkebøker

I forbindelse med nærstudiet har jeg benyttet meg av folketellinger og kirkebøker for å få mer detaljert informasjon om de leiermålstiltalte/-dømte. Informasjonen fra kirkebøkene og folketellingen vil kunne gi mer komplett og utfyllende informasjon om de leiermålstiltalte/dømte i Indre Sogn. Jeg har derfor kunnet analysere de sosiale og økonomiske forholdene knyttet til leiermålssakene på et bredere grunnlag.

Folketellingene fra 1865 og 1900 er digitalisert for Sogn og Fjordane, og de er lett søkbare. I disse har jeg kunnet spore opp de leiermålstiltalte/dømte både før de gjorde seg skyldig i leiermål, og kartlegge hvordan de levde noen år senere. Av de totalt 47 personene i rettsdokumentene i Indre Sogn fant jeg igjen henholdsvis 41 (87 %) og 29 (62 %) i folketellingene fra 1865 og 1900. Denne kilden kunne imidlertid by på enkelte problemer. For det første forekom det ganske ofte at navnene var stavet annerledes enn i rettsdokumentene. Det kunne dermed være vanskelig å være sikker på at personen i folketellingen faktisk var den leiermålsdømte personen jeg ønsket å finne. I andre tilfeller var alderen på den leiermålsdømte avvikende fra informasjonen i rettsdokumentene. Det sistnevnte fant jeg svært mange eksempler på, og det kan virke som om alder var informasjon ikke alle hadde full kontroll på. Blant annet fant jeg et rettsdokument der den tiltalte kvinnen, Guri H., påsto å være 28 år, noe retten fant “overeenstemmende med hendes Udseende”⁶¹. I den neste rettssaken mot Guri, som fant sted tre år senere, hevdet hun imidlertid å være 27 år, noe retten ikke fant noen grunn til å betvile.⁶² Siden jeg hadde tilgang på flere opplysninger enn bare navn og alder, var det imidlertid som regel mulig å stadfeste personenes identitet. Enkelte personer var imidlertid umulig å gjenfinne. Som nevnt, forekom feilregistrering nokså ofte, og det var ikke alltid at den ekstra tilgjengelige informasjonen var tilstrekkelig for å kunne avklare om personen i folketellingen var den samme som i rettsdokumentet. Andre årsaker til at noen av personene ikke lot seg gjenfinne, var trolig at en del av de leiermålsdømte var døde ved folketellingstidspunktet i 1900, enkelte andre hadde kanskje flyttet eller emigrert.

Jeg vil også benytte de samlede oversiktene fra folketellingen av 1900. Disse vil kunne gi relevant informasjon om hele befolkningen både i Norge og i Indre Sogn. Tallene fra dette tallmaterialet kan dermed brukes til å sammenligne ulike variabler, som eksempelvis yrkesfordeling, hos både de leiermålsdømte og befolkningen som helhet. Det vil dermed være mulig å undersøke om de leiermålsdømte personene avviker fra den øvrige befolkningssammensetningen.

I tillegg til opplysningene fra folketellingene, vil jeg også supplere med informasjon fra kirkebøkene. Her er det mulig å få vite mer om de leiermålsdømtes fødested, foreldrenes bakgrunn og eventuelle andre familiære opplysninger. Kirkebøkene for prestegjeldene i Indre Sogn i tidsrommet 1875-1905 er alle skannet, og ligger lett tilgjengelig på Digitalarkivet sine sider. Der er det mulig å navigere mellom ulike kategorier, som fødte og døpte, konfirmerte,

⁶¹ SAB: SAIS, Forhørs- og Meddomsrettsprotokoll I.E.c.1: fol. 22-23 (1897).

⁶² SAB: SAIS, Forhørs- og Meddomsrettsprotokoll I.E.c.1: fol. 99-100 (1900).

ekteviete, dødsfall og begravelse og en del andre mindre kategorier. I likhet med folketellingene, er feilstaving av navn og navneforveksling to mulige feilkilder. Da disse kildene kun vil bli brukt som et supplement i de tilfellene der denne informasjonen ikke er tilgjengelig i folketellingene og rettsdokumentene, vil dette mest sannsynlig ikke være et omfattende problem.

1.6.4 Lover, lovforslag og lovforarbeider

Masteroppgaven tar utgangspunkt i lovteksten som omhandler leiermål fra Kriminalloven av 1842, som ikke ble videreført inn i den nye Straffeloven av 1902. Det ble ikke foretatt noen endringer av leiermålsloven før forholdet ble avkriminalisert i 1902. Dette ble imidlertid foreslått i 1866, og ble senere tatt opp igjen i 1872. I forbindelse med utformingen av den nye straffeloven ble det utgitt en rekke lovforslag, og lovene ble behandlet i flere ulike komiteer og i Stortinget. Når jeg skal undersøke hvilke hensikter og motiver som lå bak avkriminaliseringen av leiermål, vil det være hensiktsmessig å studere dette materialet.

1.6.5 Tidsskrifter, aviser og artikler

For å undersøke samfunnets eventuelle motstand mot avkriminaliseringen av leiermål, vil jeg studere mulige debattinnlegg i ulike aviser, artikler skrevet av privatpersoner og artikler i Kristiania Sedelighetsforenings (KSF) tidsskrifter *Moral* og *Til Moralens Fremme*. Jeg vil også benytte disse kildene når jeg skal undersøke ulike synspunkt og meninger i den bredere sedelighetsdebatten. Problemet med både avisene, artiklene og tidsskriftene, er at det hovedsakelig var den velstående og ressurssterke delen av befolkningen som ytret seg. Det er imidlertid sannsynlig at det er i denne delen av samfunnet jeg først og fremst vil ha mulighet til å finne en eventuell motstand mot avkriminaliseringen. Tradisjonelt sett har nemlig de øvre samfunnslagene vært mer konservative med hensyn til moral og sedelighet enn den øvrige befolkningen.

1.7 Veien videre

I dette kapittelet har jeg forklart bakgrunnen for, og diskutert, masteroppgavens hovedproblemstilling og to underproblemstillinger. I den forbindelse har jeg også redegjort for den relevante forskningslitteraturen som disse underproblemstillingene delvis har blitt utformet på bakgrunn av. Jeg har også diskutert betydningen av begrepet leiermål og gjort rede for avgrensingene for analysene i masteroppgaven. Videre har jeg beskrevet leiermållovgivningens historie, og vist til hvilke andre lover som vil være relevante for

masteroppgavens tema. Til sist har jeg gitt en framstilling av kildene jeg vil benytte meg av for å besvare problemstillingen. Her har jeg vist til hvilke deler de ulike kildene kan gi svar på, og hvilke eventuelle problemer som kan oppstå i bruken av disse kildene. I de to neste kapitlene vil jeg besvare hovedproblemstillingen min, *Hvorfor ble leiermål avkriminalisert?* I likhet med i delkapittelet der jeg diskuterte problemstillingen har jeg valgt å ta for meg de to underproblemstillingene hver for seg. I neste kapittel vil jeg derfor besvare den første underproblemstillingen, *Hva karakteriserte leiermålssakene i perioden 1875-1905?* I kapittel tre vil jeg ta for meg den andre underproblemstillingen, *Endret synet på sedelighetskriminalitet seg på slutten av 1800-tallet/begynnelsen av 1900-tallet?* I det fjerde kapittelet vil jeg deretter trekke sammen trådene fra de to foregående kapitlene og gi en konklusjon på den overordna problemstillingen.

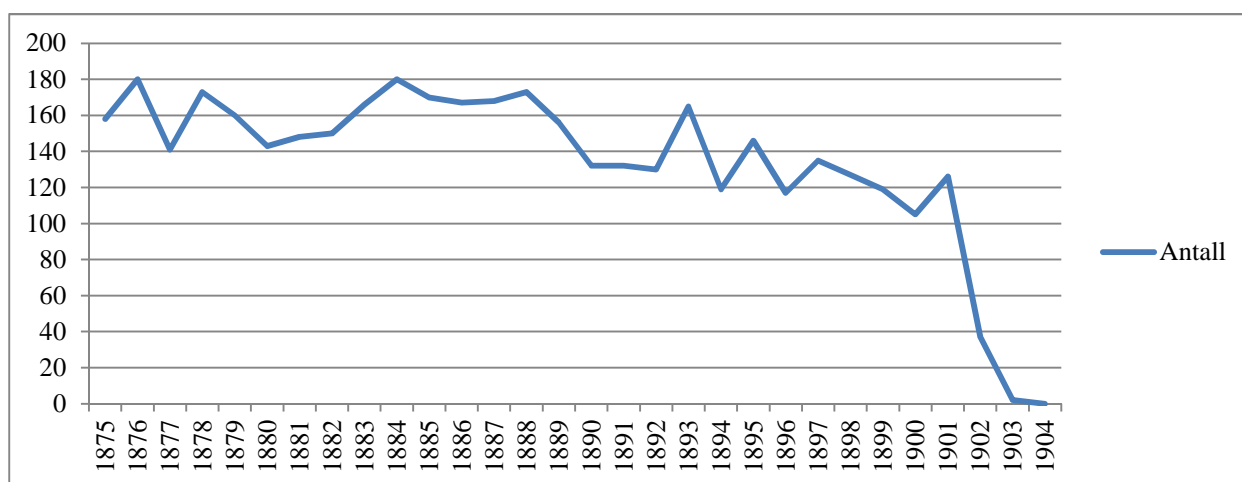
Kapittel 2: Leiermålssakene i perioden 1875-1904

2.1 Den rettslige håndteringen av leiermålssakene

2.1.1 Utviklingen i antall saker

På landsbasis ble det totalt avsagt dom i 4025 leiermålssaker i perioden 1875-1904.⁶³ Saksantallet var imidlertid ikke stabilt i løpet av denne perioden. Figuren nedenfor viser hvordan antallet leiermålssaker utviklet seg fra 1875 til 1904.

Figur 1: Antall leiermålsdømte i Norge 1875-1904

Kilde: NOS Tredie Række No. 70 1888: s. 38-39 og NOS V.210 1913: s. 38-39

Som vi ser av figuren holdt tallet på antall domfelte seg noenlunde stabilt fram til rundt midtveis i perioden, altså 1890. Etter dette tidspunktet var det en gradvis nedgang i antall saker, før det i 1902 var en svært markant nedgang. I dette året ble det kun avsagt dom i 37 saker, mens det året før, i 1901, ble dømt 126 personer. I 1903 var det kun to personer som ble domfelt, mens det i 1904 ikke ble dømt noen. Den nye straffeloven ble vedtatt i 1902, og disse tallene indikerer at leiermål i svært liten grad ble straffeforfulgt etter lovvedtaket selv om loven ennå ikke var rettskraftig. Dette ble også bemerket av A.N. Kiær i kommentarvedlegget til kriminalstatistikken som ble utgitt i 1913: "Allerede før sin ikrafttræden har loven virket derhen, at paatalen av disse forhold er indskrænket."⁶⁴ Dette er en interessant påstand i seg selv. Jeg mener imidlertid også at det er relevant å se nærmere på den gradvise nedgangen i

⁶³ NOS Tredie Række No. 70 1888: s. 38-39 og NOS V.210 1913: s. 38-39.

⁶⁴ NOS V.210 1913: s. 22. Anders Nicolai Kiær (1838–1919) var Statistisk sentralbyrås første direktør. Han hadde denne stillingen fra byrået ble opprettet på hans initiativ i 1876 og fram til han gikk av med pensjon i 1913. Kiær grunnla det meste av den offisielle statistikken i Norge, og utarbeidet metoder som fremdeles er i bruk. ("Anders Nicolai Kiær" i *Store Norske Leksikon (Norsk biografisk leksikon)*: http://snl.no/nbl_biografi/Anders_N_Ki%C3%A6r/utdypning. Lastet ned 08.02.12.)

antall saker som begynte før den nye straffeloven var vedtatt. Var det fra rundt 1890 færre påtalemuligheter fordi det var færre personer som gjorde seg skyldige i leiermål, eller var det heller en svinnende interesse fra påtalemyndighetene sin side til å straffeforfølge disse sakene som var årsaken til nedgangen i antall leiermålsaker?

Det er vanskelig å svare på den første delen av spørsmålet, da dette krever en grundig analyse av kirkebøker og folketellinger, noe som ikke lar seg gjøre innenfor rammene av denne masteroppgaven. Ved å se nærmere på statistikken over antall uektefødte barn er det imidlertid mulig å få et innblikk også i den eventuelle endringen i antall leiermål.

Tabell 1: Andel uektefødte barn i Norge 1866-1905

År	Illegitimitetskvotient	Illegitimitetsrate
1866-1875	8,7	38,17
1876-1885	8,25	37,23
1886-1895	7,3	34,77
1896-1905	7,25	32,82

Kilde: Rygg, Nikolai: *Om Børn, fødte udenfor Ægteskab* 1907: s. 2. Illegitimitetskvotient: refererer til andel uektefødte barn av alle fødte, oppgitt i prosent. Dette er den mest vanlige måten å måle illegitimitet (utenomekteskapelig fruktbarhet) på. Illegitimitetsraten: refererer til andel uekte fødsler i forhold til inngåtte ekteskap, en metode som ble utviklet av Eilert Sundt. (Sundt (1857) i Christophersen, Christie og Petersen (red.) 1976: s. 236-237.)

Som vi ser av tabellen var det en gradvis nedgang i andelen uektefødte barn på landsbasis fra 1866 og fram mot 1905. Denne tabellen gir imidlertid ingen direkte informasjon om andelen av det forholdet som blir definert som leiermål gikk ned. Selv om det er sannsynlig at det er en sammenheng mellom nedgangen i antall uekte fødsler og en eventuell nedgang i antall leiermål, vil det ikke være mulig å bekrefte dette kun ut fra disse tallene. Tabellen gir imidlertid en indikasjon på at dette var tilfelle. Likevel er ikke den eventuelle nedgangen stor nok til å forklare den totale nedgangen i antall leiermålsdommer, og det er derfor nødvendig å se nærmere på den andre delen av spørsmålet jeg stilte innledningsvis.

Kiær hevdet, som tidligere nevnt, at nedgangen i antall leiermålsdomfellelser skyldtes at oppfatningen av dette forholdets straffbarhet hadde endret seg.⁶⁵ Påstanden ble ytret kun få år etter avkriminaliseringen, og det er grunn til å tro at han hadde en viss innsikt i de regjerende forholdene. I følge Kiær hadde oppfatningen av straffbarheten endret seg både for leiermål og for konkubinater. Som jeg redegjorde for i innledningskapittelet, har Kathrine B. Brekken analysert straffeforfølgelsen av konkubinater innenfor den samme tidsperioden jeg

⁶⁵ NOS V.210. 1913: s. 22.

befatter meg med. Hun hevder at nedgangen i antall konkubinatsaker kunne skyldes at myndighetene endret fokuset vekk fra det føreketenskapelige samlivet og over til de utenomekteskapelige og etterekteskapelige forholdene fordi disse ble ansett for å være mer forargerlige. Disse sakene hadde et "offer", nemlig mannen eller konen til de tiltalte.⁶⁶ I horsaker var det også et offer i saken, og her er det en klar økning i saksantallet innenfor undersøkelsesperioden.⁶⁷ I tiårsperioden 1875-1884 ble i gjennomsnitt 6,5 personer dømt hvert år for hor. Tilsvarende tall for perioden 1885-1894 var 7. I den siste tiårsperioden, fra 1895-1904, ble det imidlertid årlig dømt i gjennomsnitt 21 personer for hor.⁶⁸ Det ser dermed ut til at Brekkens antagelse om påtalemyndighetenes fokusendring kan være riktig. Siden analysegrunnlaget bak denne påstanden er forholdsvis lite utforsket, vil jeg likevel ikke trekke en bastant konklusjon, men heller vise til at dette ser ut til å ha vært en tendens.

Dersom påstanden om at myndighetene i mindre grad enn tidligere straffeforfulgte føreketenskapelige saker medfører riktighet, kan en slik holdning ha vært medvirkende til nedgangen i antall leiermålssaker. Det bør i så fall være mulig å finne tilfeller der en person som egentlig skulle ha blitt tiltalt og dømt for leiermål, likevel ikke ble det. Siden jeg ikke har hatt anledning til å gå gjennom alle kirkebøkene for Indre Sogn og undersøke om det var personer der som etter forholdene hadde gjort seg skyldig i leiermål, har jeg heller gått mer grundig inn på personene som allerede var dømt for leiermål. Som tidligere nevnt forekom det at enkelte personer ble dømt gjentatte ganger. Det er derfor ikke umulig at noen av personene i mitt analysegrunnlag fikk flere uekte barn, men likevel ikke ble tiltalt på nytt for gjentatt leiermål. Jeg finner et slikt tilfelle, nemlig Anna A., som ble dømt for første gangs overtredelse av leiermålsloven i 1887.⁶⁹ I 1893 fikk hun sitt fjerde barn utenfor ekteskap. Hun var på dette tidspunktet ikke gift med noen av de fire barnefedrene, noe hun heller ikke var under folketellingen i 1900.⁷⁰ I barnets innskriving til dåpen ble det bemerket av sognepresten at dette var barnefaren, Elling O., sitt andre leiermål og Annas fjerde leiermål.⁷¹ Sognepresten

⁶⁶ Brekken 2008: s. 79.

⁶⁷ Hor var etter Kriminalloven av 1842 kap. 18 § 7 og 8 definert som seksuell omgang mellom to personer der minst en av dem var gift. Dersom begge partene var gift resulterte dette i strengere straffer enn dersom kun den ene personen var gift. I dag vil dette bli definert som utroskap, og har siden 1972 ikke vært et straffbart forhold. (Kriminalloven av 1842, Kapittel 18 § 7 og 8: <http://www.hist.uib.no/krim/1874/>. Lastet ned 09.02.12).

⁶⁸ NOS Tredie Række No. 70. 1888: s. 38-39 og NOS V.210. 1913: s. 38-39.

⁶⁹ SAB: SAIS, Domsprotokoll I.E.b.5: fol. 295 (1887).

⁷⁰ Folketellingen fra 1900: <http://www.digitalarkivet.no/cgi-win/WebCens.exe?slag=visbase&sidnr=3&filnamn=f01420&gardpostnr=529&personpostnr=3298&merk=3298#ovre>

⁷¹ Kirkeboken i Sogndal/Norum, Ministerialbok, 1878-1907, Fødte og døde (1893): http://www.arkivverket.no/URN:kb_read?idx_kildeid=2115&uid=ny&idx_side=-36. Lastet ned 09.02.12. Her viser ordet leiermål til "utenomekteskapelig fødsel". Dette var den termen som ble benyttet i kirkebøkene, og er

var med andre ord klar over at Anna hadde tre uekte barn med tre ulike menn fra før. Av ukjente årsaker ble likevel ikke Anna tiltalt og dømt for leiermål etter det siste barnets ankomst.⁷² Dette er selvfølgelig bare ett eksempel i ett område, og at Anna ikke ble tiltalt for leiermål kan ha vært en tilfeldighet eller en feil. Det kan imidlertid også hende at Annas tilfelle ikke er enestående. Med tanke på nedgangen i antall leiermålstiltaler ser dette ut til å være en sannsynlig forklaring. Kiærs påstand om at holdningen rundt straffbarheten til leiermål hadde endret seg, og da i den retningen at det sjeldnere ble straffeforfulgt, ser ut til å være riktig. Hva var så årsaken til den endrede oppfatningen om straffbarheten til leiermål? Det vil jeg undersøke nærmere i kapittel tre.

2.1.2 Domfellingsandel

Dersom man ble tiltalt for leiermål, var sannsynligheten for å bli dømt svært høy. I de 59 leiermålssakene i Indre Sogn i perioden 1875-1904, var det ingen som ble frikjent. Ser man på den landsdekkende kriminalstatistikken, ser man den samme tendensen der. Hele 99 % av de tiltalte ble domfelt.⁷³ Den viktigste forklaringen på den høye domfellingsprosenten i leiermålssakene, var den forholdsvis enkle bevisførselen. I Norge var det på dette tidspunktet dåpsplikt, og følgelig ble alle barn registrert i kirkebøkene.⁷⁴ Sogneprestene, som var den som vanligvis anmeldte disse forholdene, hadde derfor kontroll over hvilke barn som ble født utenfor ekteskap, samtidig som de som regel også hadde oversikt over hvor mange uekte barn foreldrene hadde fra tidligere. I kirkebøkene fra Indre Sogn var det en utbredt praksis å notere opp hvor mange leiermål foreldrene hadde ved dåpsinnføringen av uekte barn.⁷⁵ Dette var ikke nødvendigvis like vanlig i alle områder, men en kjapp gjennomgang av kirkebøker fra tilfeldige plasser rundt om i Norge viser at dette forekom også utenfor Indre Sogn. En leiermålssak var derfor i utgangspunktet lett å oppdage for sognepresten, og alt man trengte av bevis var dåpsattestene. Det var nok også sjeldent at tiltalte nektet for å ha gjort seg skyldig i

altså ikke det samme som kvalifisert leiermål. Se for øvrig kap 1.3 *Begrepsavklaring* for en ytterligere presisering av disse begrepene.

⁷² Det er selvsagt en mulighet for at jeg har oversett en eventuell dom mot Anna i rettskildene fra Sorenskrivararkivet i Indre Sogn. Jeg har imidlertid dobbeltsjekket dette, og er ganske viss på at dette ikke er tilfelle.

⁷³ NOS Tredie Række No. 70 1888: s. 36-39. Domfellingsprosenten er beregnet ut fra antall tiltalte og domfelte i årene 1875-1885. Etter 1885 ble det ikke oppgitt tall for tiltalte personer, kun for domfelte. Det er imidlertid liten grunn til å tro at dette forholdet endret seg nevneverdig etter 1885, og mest sannsynlig fortsatte domfellingsprosenten å være høy også etter dette tidspunktet.

⁷⁴ Drake, Michael: *Population and society in Norway, 1735-1865* 1969: s. 13.

⁷⁵ Her viser ordet leiermål til "utenomekteskapelig fødsel". Dette var den termen som ble benyttet i kirkebøkene, og er altså ikke det samme som kvalifisert leiermål. Se for øvrig kap 1.3 *Begrepsavklaring* for en ytterligere presisering av disse begrepene.

leiermål. I rettsdokumentene fra Indre Sogn finner jeg ingen eksempler på at dette forekom, i alle fall ikke blant de kvinnelige tiltalte. Som jeg vil komme nærmere inn på senere var det imidlertid enkelte menn som sa fra seg det juridiske farskapet. Trolig var noen av disse som gjorde dette for å unngå å bli dømt for leiermål. Det var mest sannsynlig likevel ikke en utbredt praksis. Det var nok derfor ytterst få av de leiermålstiltalte som nektet for å ha gjort seg skyldig i lovbruddet. Dette, kombinert med den enkle bevisførselen, førte nok derfor til den høye domfellingsprosenten i leiermålssakene.

2.1.3 Straffereaksjoner

Som jeg redegjorde for i delkapittel 1.5 *Lovhistorisk bakgrunn*, besto leiermålsparagrafen av tre passuser, der de to første omhandlet førstegangs overtredelse, og den tredje passusen konsekvensene dersom man på nytt, etter å ha blitt dømt én gang, forbrøt seg mot loven. Straffen for leiermål var derfor avhengig av hvilken passus den tiltalte skulle bli domfelt etter. I kriminalstatistikken er det ikke tatt hensyn til hvilken passus av lovparagrafen den dømte er domfelt for. Straffeoversikten i denne statistikken kan derfor være noe misvisende. Jeg vil derfor først vise til hva slags type straff de førstegangs leiermålsdømte fikk i Indre Sogn. Deretter vil jeg redegjøre for det generelle straffenivået på landsbasis.

I perioden 1875-1904 var det i mitt analysegrunnlag 45 førstegangs leiermålsdommer. Alle de avsatte straffene i disse dommene var fengsel på vann og brød. Lengden på fengselsstraffen varierte imidlertid. I tabellen nedenfor gis det en oversikt over antall straffer fordelt på lengden på fengselsstraffene.

Tabell 2: Straff blant førstegangsdomfelte for leiermål i Indre Sogn 1875-1904

Straff	Antall	Prosent
Fire dagers fengsel på vann og brød	5	11 %
Fem dagers fengsel på vann og brød	29	64 %
Åtte - ti dagers fengsel på vann og brød	11	24 %
Total	45	100 %

Kilde: SAB: SAIS, Domsprotokoller I.E.b 4-5 (1875-1896), Forhøyr- og Meddomsprotokoller I.E.c.1 (1897-1902), Ekstrarettsprotokoller I.B.c.20-28 (1875-1896), Kriminalprotokoller V.I.A.6-7 (1875-1896) og Justisprotokoll I.H.3 og 16 (1897-1902)

Som vi kan se ut fra tabellen, ble majoriteten av de leiermålsdømte idømt en straff på fem dagers fengsel på vann og brød. Det var imidlertid fem personer som fikk en mildere straff, og elleve stykker som ble idømt en strengere straff. Hva var så årsakene til dette?

Alle de fem personene som ble idømt en straff på fengsel på vann og brød i bare fire dager var kvinner. I fire av disse domsavsigelsene la retten vekt på at kvinnene hadde blitt lovet ekteskap i forbindelse med besvangrelsene.⁷⁶ Som jeg vil komme nærmere inn på i 2.3.2 "*Han lovede hende Ægteskab*" var det mange av de leiermålsdømte kvinnene som hevdet at de hadde blitt lovet ekteskap uten at det fikk innvirkning på straffen. For disse fire kvinnene fikk imidlertid de påståtte ekteskapsløftene en formildende effekt. Også i fire av sakene der den tiltalte ble dømt til en straff på fengsel på vann og brød i fem dager ble det bemerket at ekteskapsplaner hadde hatt en formildende effekt.⁷⁷ Det er imidlertid vanskelig å se den formildende effekten, da disse personene tross alt ble dømt til den mest vanlige straffen i dette området. I de fem sakene der den domfelte ble dømt til fire dagers fengsel er det ingen andre faktorer som gjør at disse sakene skiller seg nevneverdig ut fra de resterende sakene i analyse materialet. Det kan tenkes at den mildere straffen skyldtes forhold som ikke eksplisitt ble uttalt og referert i rettsprotokollene, men dette lar seg ikke kontrollere.

Elleve av personene i analysegrunnlaget ble idømt fengsel på vann og brød i mer enn fem dager. Ti av disse ble dømt til åtte dagers fengsel, mens en mann ble idømt ti dagers fengsel på vann og brød. Av de elleve leiermålsdømte var det tre menn og åtte kvinner. I motsetning til de sakene der den dømte fikk en mildere straff enn hva som var vanlig, kommer det klart fram hvorfor disse elleve personene fikk en strengere straff. For seks av personene var årsaken at de hadde fått mer enn tre barn.⁷⁸ To av kvinnene hadde til og med fått barn med henholdsvis fire og fem personer, men siden de ikke tidligere var dømt for leiermål ble de tiltalt etter lovparagrafens første del.⁷⁹ Barnefaren til det ene barnet til en av disse to kvinnene var i tillegg gift, noe som også var tilfelle for ytterligere én person i analysegrunnlaget.⁸⁰ I én kvinnes tilfelle var det barnefarens unge alder som var utslagsgivende, mens en annen kvinne opplevde å få en strengere straff fordi forholdet til den ene barnefaren var av den flyktige arten.⁸¹ Hun visste knapt navnet hans, og hadde kun møtt han den ene gangen da unnfangelsen fant sted.⁸² En av de domfelte mennene hadde fått tre barn på 14 måneder, hvorav to av dem

⁷⁶ SAB: SAIS, Domsprotokoll I.E.b.5, fol. 52 (1879), 53 (1879), 222-223 (1884) og 255-256 (1886).

⁷⁷ SAB: SAIS, Domsprotokoll I.E.b.5, fol. 295 (1887) og 321 (1888) og Forhøyr- og Meddomsprotokoll I.E.c.1, fol. 62 (1899) og 130-131 (1901).

⁷⁸ SAB: SAIS, Extrarettsprotokoll I.B.c.24 fol. 13-14 (1879), Extrarettsprotokoll I.B.c.22 fol. 242-243 (1879), Extrarettsprotokoll I.B.c.25 fol. 343 (1887), Domsprotokoll I.E.b.4 fol. 348 (1877).

⁷⁹ SAB: SAIS, Domsprotokoll I.E.b.4 fol. 254 (1875), Domsprotokoll I.E.b.4 fol. 320 og Extrarettsprotokoll I.B.c.21 fol. 281 (1877).

⁸⁰ SAB: SAIS, Domsprotokoll I.E.b.5 fol. 53 og Extrarettsprotokoll I.B.c.23 fol. 209-211 (1879).

⁸¹ Han var bare 15 år, men i følge den 31 år gamle domfelte kvinnen, Anna Eriksdatter, "temmelig utviklet for sin Alder." (SAB: SAIS, Extrarettsprotokoll I.B.c.24 fol. 107 (1880)).

⁸² SAB: SAIS, Forhøyr- og meddomsprotokoll I.E.c.1 fol. 10-12 (1897).

var født med bare én måneds mellomrom. Han innrømmet å ha hatt et forhold til to av barnemødrene på samme tid, og dette fikk en skjerpene effekt på straffen hans.⁸³ For en av de andre mennene ble hans tidligere straff for "nattløperi" regnet for å være straffeskjerpene.⁸⁴

Hvordan var så domsnivået i Indre Sogn sammenlignet med landsgjennomsnittet? Som nevnt, ble det i den landsdekkende kriminalstatistikken ikke skilt mellom hvilke passuser i loven den leiermålsdømte hadde forbrutt seg mot. I tabellen nedenfor er derfor andre- og tredjegangsdømmene fra Indre Sogn også inkludert.

Tabell 3: Straffemåte og -lengde ved leiermålsaker i Norge og Indre Sogn 1875 – 1904

Område			Norge				Indre Sogn			
Kjønnsdelt/Total antall og andel			Kjønnsdelt		Total		Kjønnsdelt		Total	
Straff	Lengde	Kjønn	%	n	%	n	%	n	%	n
Bøter		Kvinner	0	10	0	14	0	0	0	0
		Menn	1	4			0	0		
Fengsel på sedvanlig fangekost	Under 40 dager	Kvinner	4	136	4	139	0	0	0	0
		Menn	1	3			0	0		
	40 – 80 dager	Kvinner	1	23	1	23	0	0	0	0
		Menn	0	0			0	0		
	Over 80 dager	Kvinner	0	13	0	13	0	0	0	0
		Menn	0	0			0	0		
Fengsel på vann og brød	Under 10 dager	Kvinner	63	2096	64	2353	78	39	78	46
		Menn	72	257			78	7		
	10 - 20 dager	Kvinner	15	486	15	551	4	2	5	3
		Menn	18	65			11	1		
	20 - 30 dager	Kvinner	6	200	6	215	6	3	7	4
		Menn	4	15			11	1		
Straffarbeid	Opptil 1 år	Kvinner	11	352	10	365	10	5	8	5
		Menn	4	13			0	0		
	1 – 2 år	Kvinner	0	14	0	14	2	1	2	1
		Menn	0	0			0	0		
Total			100	3687	100	3687	100	59	100	59

Kilde: NOS Kriminalstatistikk 1875 – 1884 og 1887 – 1904 og SAB: SAIS, Domsprotokoller I.E.b 4-5 (1875-1896), Forhøyr- og Meddomsprotokoller I.E.c.1 (1897-1902), Ekstraretsprotokoller I.B.c.20-28 (1875-1896), Kriminalprotokoller V.I.A.6-7 (1875-1896) og Justisprotokoll I.H.3 og 16 (1897-1902)

Som det fremgår av tabellen, var den vanligste straffen i en leiermåls sak fengsel på vann og brød. I Indre Sogn ble 90 % idømt denne straffereaksjonen, mens det tilsvarende tallet for landet som helhet var 85 %. Denne straffetypen er i tabellen differensiert etter lengden på straffen, og her ser vi at det mest vanlige var en varighet på under 10 dager i begge områdene. Disse tallene er imidlertid av noe ulik størrelse, da 78 % i Indre Sogn, mens bare 64 % på

⁸³ SAB: SAIS, Domsprotokoll I.E.b.5 fol. 46 og Extraretsprotokoll I.B.c.23 fol. 196-197 (1879).

⁸⁴ SAB: SAIS, Domsprotokoll I.E.b.5 fol. 274 og Extraretsprotokoll I.B.c.25 fol. 297-298 (1886).

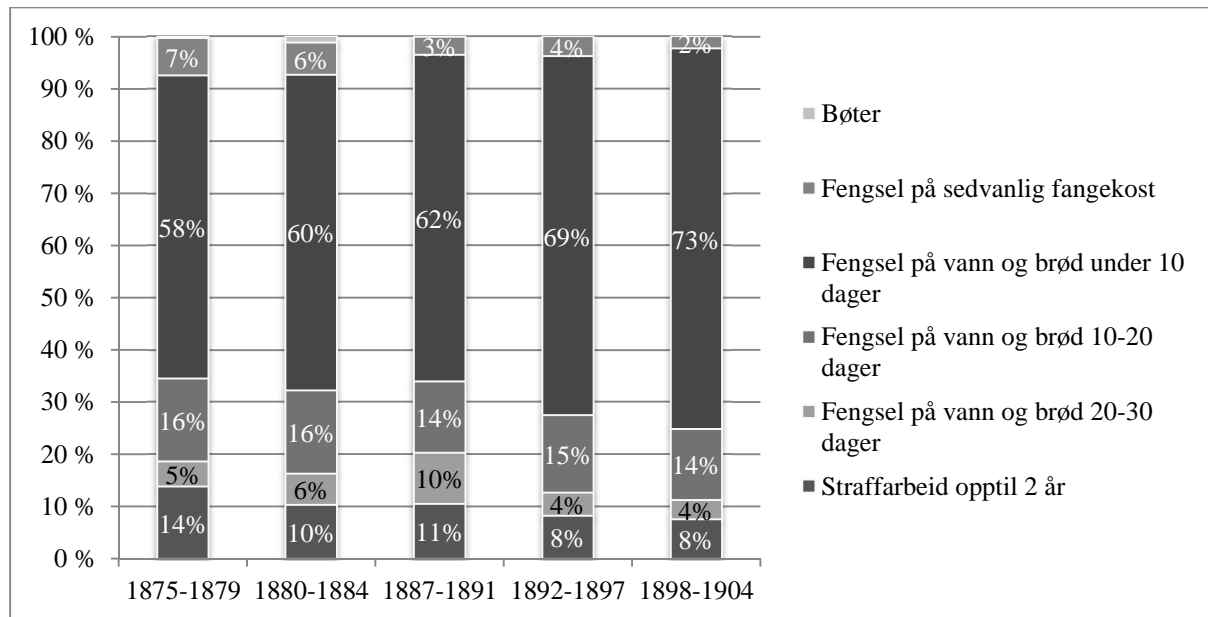
landsbasis ble dømt til denne straffetypen. Også i den andre lengdekategorien i denne straffetypen ser vi at det var en forskjell mellom de to områdene. Mens 15 % av de dømte på landsbasis ble idømt en straff på ti til tjue dagers fengsel på vann og brød, var tilsvarende andel i Indre Sogn 5 %. Andelen som mottok den lengste varigheten av denne straffetypen var derimot ganske lik for de to områdene, med 6 % i landet som helhet og 7 % i Indre Sogn.

Med hensyn til den strengeste straffereaksjonen, nemlig straffarbeid, ser vi at det er noenlunde samsvar mellom tallene i Indre Sogn og landet som helhet. På landsbasis ble 10 % av de domfelte dømt til straffarbeid, noe som også var tilfelle i Indre Sogn. I sistnevnte område var alle de strengeste straffene gitt i leiermålssaker der den tiltalte hadde forbrutt seg på lovparagrafens tredje passus. Det vil være rimelig å anta at dette også var tilfelle på landsbasis.

Vi ser i tabellen at det er enkelte mulige straffer som har forekommet andre steder i landet, men som ikke har blitt gitt i Indre Sogn. Dette gjelder da bøter og fengsel på sedvanlig fangekost. Som jeg vil komme inn på senere, var det en del av de leiermålsdømte kvinnene i Indre Sogn som fikk omgjort straffen fra fengsel på vann og brød til fengsel på sedvanlig fangekost. I tabellen har imidlertid utgangspunktet vært de opprinnelige straffene. Selv om vi tar de tallmessige forskjellene mellom tallene på landsbasis og i Indre Sogn med i betraktningen, vil det likevel være mulig å si at tendensene i de to områdene er ganske like. Det vil derfor være plausibelt å anse Indre Sogn som et forholdsvis representativt område med hensyn til straffeutmålingen i leiermålssaker i perioden 1875-1904.

Et annet viktig aspekt ved straffeutmålingen i leiermålssakene er å undersøke om det fant sted en endring i straffene. Dersom det viser seg at straffene gjennomsnittlig ble mildere, kan dette tyde på at den tidligere nevnte påstanden om at myndighetene skiftet fokus fra de føretekenskapelige forholdene og over til de utenom- og ettertekenskapelige forholdene kan være plausibel. Samtidig kan en slik straffeendring være en indikasjon på at straffbarheten rundt leiermål var i endring, slik Kiær hevdet. Siden domsgrunnlaget i Indre Sogn er av en såpass liten størrelse, har jeg heller valgt å benytte den landsdekkende kriminalstatistikkens oversikter i denne analysen.

Figur 2: Utviklingen av den prosentvise fordelingen av straffetype i leiermålsaker i Norge 1875 – 1904 (N = 3687)

Kilde: NOS Kriminalstatistikken 1875 – 1884 og 1887 – 1904. Antall dommer: 1875-1879: 812, 1880-1884: 786, 1887-1891: 761, 1892-1897: 812 og 1898-1904: 516. Inndelingen er slik fordi statistikkene fra 1885 og 1886 mangler, og oversiktene for årene 1897-1897, 1898-1899, 1901-1902 og 1903-1904 er fremstilt samlet.

Som det fremgår av diagrammet forekom det ikke spesielt store endringer i straffetypen fra 1875 og fram mot avkriminaliseringen i 1905. Det er likevel noen små endringer som peker i retning av en mildere rettshåndtering. For det første ser vi at det var en reduksjon i andelen leiermålsdømte som ble ilagt straffarbeid. I den første perioden ble 14 % idømt denne straffen, mens tilsvarende tall for den siste perioden var 8 %. Vi ser også at denne straffereaksjonen har hatt en gradvis nedgang i løpet av perioden. For det andre har den prosentvise andelen som ble dømt til en av de mildeste straffeformene, nemlig fengsel på vann og brød under ti dager, økt gradvis fra henholdsvis 58 % til 73 %. Samtidig ser vi at andelen som ble dømt til fengsel på sedvanlig fangekost har blitt redusert fra 7 % i den første perioden til 2 % i den siste. Også her har det vært en gradvis endring. Denne endringen er imidlertid ikke nødvendigvis et tegn på en mildere rettshåndtering. Fengsel på sedvanlig fangekost var av en lengre varighet, sammenlignet med fengsel på vann og brød. Samtidig var soningsforholdene verre i forbindelse med den sistnevnte straffetypen. Alvorlighetsgraden ved disse straffetypene var trolig sidestilt. Som vi senere vil se, var det enkelte av de leiermålsdømte kvinnene i Indre Sogn som fikk konvertert sin opprinnelige straff på fengsel på vann og brød til fengsel på sedvanlig fangekost. Det vanlige var da en endring som medførte at antall dager i fengsel ble ganget med fire. Som regel var begrunnelsene for en slik endring knyttet til ammingen av spedbarnet. Fanger skulle nemlig ikke bli utsatt for

soningsforhold som kunne være en fare for liv og helse. Dette gjaldt da spesielt for syke, gamle, barn, gravide, og ammende kvinner. En totalvurdering viser at det ikke forekom en spesielt drastisk endring i typen straffereaksjoner i leiermålsaker i perioden 1875-1904, men at den lille endringen som fant sted, kan ansees for å være et tegn på en gradvis mildere rettspraksis.

2.1.4 Endring av straff etter domfellelse

Det forekom forholdsvis ofte at de førstegangs leiermålsdømte personene i Indre Sogn fikk endret straffen i etterkant av domsavsigelsen. Nedenfor følger en tabell som gir oversikt over dette:

Tabell 4: Endring av straff etter domfellelse blant de førstegangs leiermålsdømte i Indre Sogn 1875-1904

Type endring	Antall	Prosent
Frafall av straff	3	7 %
Formildet straff	2	4 %
Utsatt straff	5	11 %
Konvertert fengselsstraff	14	31 %
Skjerpet straff	1	2 %
Ingen endring	20	44 %
Total	45	100 %

Kilde: SAB: SAIS, Domsprotokoller I.E.b.4 og 5, Forhøyr- og Meddomsprotokoll I.E.c.1, Kriminalprotokoll V.I.A.6-7 og I.H.3

Som vi ser av tabellen, forble straffen uendret for tjue av de 45 førstegangs leiermålsdømte i Indre Sogn (44 %). Majoriteten av personene i analysegrunnlaget opplevde dermed at straffen på en eller annen måte ble endret. For hele 14 stykker (31 %) ble den opprinnelige fengselsstraffen på vann og brød konvertert til fengsel på sedvanlig fangekost i fire ganger antall dager den opprinnelige straffen. Det var kun kvinner som fikk en slik endret straff, og begrunnelsen var i de fleste tilfeller at de på straffetidspunktet ammet sitt sistefødte barn. Av helsemessige årsaker var det derfor ikke tilrådelig å være fengslet med et så begrenset mattilbud som vann og brød, fordi de da ville stå i fare for å miste melken. Amming ble også benyttet som begrunnelse for å få utsatt straffen. I tillegg var det enkelte som fikk utsatt straffen fordi de skulle delta i sesongbetont arbeid. Dette var kun tilfelle for kvinner som var sysselsatt ved forskjellig dagarbeid. Disse måtte da gripe de inntektsmulighetene de hadde til rådighet. En fengselsstraff midt i den mest hektiske tiden for gårdsarbeid var derfor lite

ønskelig. Dette ser det ut til at sorenskriveren tok hensyn til, da de leiermålsdømte kvinnene som ønsket utsettelse av straffen ble innvilget dette.

Som det kommer fram av tabellen, var det to personer som fikk formildet straffen etter domsavsigelsen. Anna T. fikk omgjort den opprinnelige straffen på fengsel på vann og brød i fem dager til en bot på 8 kroner.⁸⁵ Hun kom fra en gårdbrukerfamilie, og faren hennes var i tillegg kirkesanger.⁸⁶ Hun var med andre ord blant de best bemidlede personene i analysegrunnlaget. Det var få av de andre leiermålsdømte personene som hadde mulighet til å betale en slik bot, og følgelig var ikke dette et alternativ. Den andre personen som fikk en formildet straff i etterkant av den avsagte dommen var Ole H. Han ble opprinnelig dømt til fengsel på vann og brød i ti dager, men anket dommen, og i overretten ble straffen omgjort til åtte dagers fengsel på vann og brød.⁸⁷ Blant førstegangsdommene for leiermål i Indre Sogn var dette en av to dommer som ble anket til en høyere rettsinstans. Tatt i betraktning den strenge straffen Ole ble dømt til, er det ikke rart at han valgte å anke dommen. For Brita T. fikk imidlertid anken et noe mer uheldig utfall. Den opprinnelige straffen var satt til åtte dager fengsel på vann og brød. Etter å ha anket dommen i overretten ble denne økt til ti dager fengsel av samme karakter.⁸⁸

Som det fremgår av tabellen, var det også tre personer som slapp å sone den idømte straffen. I alle de tre tilfellene skyldtes dette at de giftet seg med en av barnemødrene/-fedrene. Formuleringen i leiermålsparagrafen var nemlig slik at det var straffbart å besvangre eller bli besvangret av tre forskjellige personer "uden at han [eller hun] med nogen af dem lovligen er kommen i Ægteskab"⁸⁹ Gjennom tidligere rettspraksis og juridiske vurderinger, deriblant av Schweigaard, ble denne formuleringen tolket slik at "Ægteskab med en af de flere Personer, der have været med, udsletter en af Besvangrelsene af Rækken (...) og det selv om Ægteskabet først stiftes efterat Straffedom er falden, men forinden den er exequeret."⁹⁰

⁸⁵ 8 kroner i 1883 tilsvarer rundt 443 kroner i dagens verdi. De leiermålsdømte kvinnene var som oftest fattige, og få av dem kunne avse en slik sum. Til sammenligning var det en del av kvinnene som mottok en årlig fattigstøtte på rundt 32 kroner. Denne summen tilsvarte dermed ¼ av deres årlige fattigstøtte. (Priskalkulator, Norges bank: <http://www.norges-bank.no/no/prisstabilitet/inflasjon/priskalkulator/>. Lastet ned 07.03.12.)

⁸⁶ SAB: SAIS, Ekstraretsprotokoll I.B.c.26, fol. 103-104 og Kriminalprotokoll V.I.A.7, fol. 25 (1883).

⁸⁷ SAB: SAIS, Ekstraretsprotokoll I.B.c.24, fol. 13-14 og Kriminalprotokoll V.I.A.7, fol. 7 (1879).

⁸⁸ SAB: SAIS, Kriminalprotokoll V.I.A.6, fol. 149 (1875).

⁸⁹ Kriminalloven av 1842. Kapittel 18 § 25: <http://www.hist.uib.no/krim/1874/>. Lastet ned 20.09.11

⁹⁰ Schweigaard, Anton: *Commentar over Den norske Criminallov* 1846: s. 336.

2.1.5 Deloppsummering

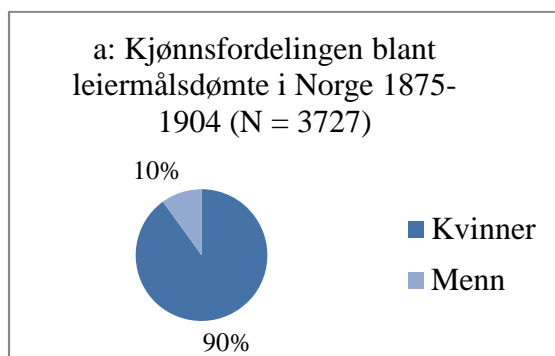
Som vi har sett, var det en gradvis nedgang i antall leiermålssaker fra 1890 og fram mot avkriminaliseringsvedtaket i 1902. Trolig skyldes denne nedgangen en svinnende interesse fra påtalemyndighetene til å straffefølge disse sakene. Samtidig så vi at det var en tendens til at straffene i leiermålssakene ble noe mildere på slutten av undersøkelsesperioden. Dette tyder på at det kan være hold i Kiærs påstand om at oppfatningen rundt leiermåls straffbarhet hadde endret seg. Kan dette ha vært medvirkende til at leiermål ble avkriminalisert? I innledningskapittelet fremmet jeg tanken om at forholdene rundt de leiermålsdømte, spesielt da med hensyn til fattigdom, også kunne være en medvirkende årsak til avkriminaliseringen. Var premissene for en slik eventuell årsak til stede?

2.2 "En kvinne fra samfunnets sosiale bunnsjikt": Hvem var de leiermålsdømte?

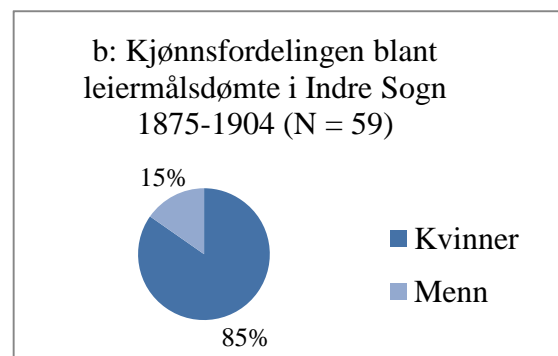
2.2.1 Leiermål – en kvinneforbrytelse?

I Indre Sogn ble det avgitt dom i totalt 59 leiermålssaker mellom 1875 og 1904. I femti av disse sakene var den tiltalte kvinne, mens det i de resterende ni sakene var en mannlig tiltalt.⁹¹ På landsbasis ble totalt 3727 personer dømt for leiermål i løpet av perioden 1875-1904, hvorav disse var 3352 kvinner og 375 menn.⁹² Figurene nedenfor viser hvilken prosentvis fordeling av de leiermålsdømtes kjønn disse tallene gir for Indre Sogn og Norge.

Figur 3 a og b: Kjønnfordelingen blant leiermålsdømte på landsbasis og i Indre Sogn 1875 – 1904

Kilde: Kriminalstatistikkene 1875-1884 og 1887-1904

Kilde: SAB: SAIS, Kriminalprotokoller V.I.A.6-7 (1875-1896) og Justisprotokoll I.H.3 og 16 (1897-1902)

⁹¹ SAB, SAIS: Kriminalprotokollene 1875–1889 og Justisprotokollene 1890–1904.

⁹² NOS, Kriminalstatistikkene 1875-1884 og 1887-1904.

Som vi ser ut fra de to diagrammene var kjønnsfordelingen av de leiermålsdømte tilnærmet lik på landsbasis og i Indre Sogn i årene 1875-1904. Det er kun marginale forskjeller, og disse skyldes mest sannsynlig at tallmaterialet fra Indre Sogn er såpass lite at små avvik gir uforholdsmessige store utslag. Det er imidlertid ingen tvil om at det var en klar tendens til at det hovedsakelig var kvinner som ble dømt for leiermål. Dette er gjeldende både for Indre Sogn og for landet som helhet. Vi kan derfor karakterisere leiermål som et kvinnelovbrudd. Man kan forsøke å finne årsaken til at leiermål var et kvinnelovbrudd ved hjelp av to mulige forklaringsmodeller. Den første tar utgangspunkt i at leiermål stort sett ble begått av kvinner, og at majoriteten av de domfelte følgelig var kvinner. Den andre forklaringen har derimot som utgangspunkt at leiermål ble begått av en like stor andel menn som kvinner, men siden det var enklere å oppdage og bevise en kvinnes overtredelse av loven ble disse domfelt i en mye større skala enn mennene.

Dersom en tar utgangspunkt i at den første forklaringen medfører riktighet, må en se på årsakene til at majoriteten av leiermål ble begått av kvinner. En første antakelse er at det kan ha vært en sammenheng mellom leiermål og prostitusjon. Ut fra rettsdokumentene i Indre Sogn finnes det imidlertid ingen indikasjoner på at dette var tilfelle. Det er ikke mulig å utelukke at dette forekom blant de leiermålsdømte kvinnene i Indre Sogn, men det finnes ingen indikasjoner på at dette var tilfelle. Ingen av dem har blitt omtalt som prostituert i kildene. Med kun et par unntak kan alle kvinnene oppgi navn, bosted og vise til lokal tilhørighet for fedrene til sine barn. I en del av sakene ga imidlertid den oppgitte faren uttrykk for at han var i tvil om farskapet fordi han var av den oppfatning at kvinnen også hadde hatt "legemlig omgang" med andre menn på omtrent samme tidspunkt. Dette er likevel ikke et bevis på prostitusjon. Man var ikke nødvendigvis prostituert selv om man hadde seksuell omgang med flere personer. Samtidig er det ikke sikkert at det var hold i påstandene barnefedrene kom med. Jeg har ikke hatt anledning til å undersøke om kvinnene som ble dømt for leiermål også ble dømt for lovbrudd knyttet opp mot prostitusjon i etterkant av leiermålsdommen. Ingen av dem var imidlertid dømt for noe tilsvarende i forkant. Det ble nemlig i den avgitte dommen gitt informasjon om den tiltalte var tidligere straffedømt. Kun to av kvinnene hadde tidligere blitt domfelt for andre lovbrudd enn leiermål, henholdsvis simpelt tyveri og konkubinats.⁹³ Det finnes dermed ingen klare indikasjoner på at de leiermålsdømte kvinnene i Indre Sogn var involvert i prostitusjon. Eilert Sundt fant heller ingen beviser på at

⁹³ SAB, SAIS, Forhøyr- og Meddomsprotokoll I.E.c.1: fol. 62 (1899) og Ekstraretsprotokoll I.B.c.28: fol. 72 (1889).

kvinner fikk uekte barn fordi de var "kvinder [som] have hengivet sig på skjøggers vis."⁹⁴ På bakgrunn av dette er det derfor ingen grunn til å tro at dette var årsaken til at kvinner i så stor grad var overrepresentert blant de leiermålsdømte.

Eilert Sundt hevdet at "der hel ofte skal findes eksempler på kvinder, som lægge an på at samle sig en hel flok af uægte børn med den afskyelige tanke, at de skulde få sig levebrød ved opfostringsbidrag (...)"⁹⁵ Han fant riktignok ingen eksempler på en slik oppførsel, og jeg finner heller ikke dekning for en slik påstand i analyse materialet fra Indre Sogn. Dersom noen forsøkte å livnære seg selv på en slik måte fant de nok imidlertid fort ut at det overhodet ikke var lønnsomt, sett i lys av den manglende bidragsbetalingen jeg vil gjøre rede for senere. Det er derfor lite sannsynlig at en slik påstått livsførsel for det første har vært vanlig, og for det andre har vært av en så omfattende grad at den har hatt innvirkning på det store antallet kvinner som ble dømt for leiermål.

Som jeg kommer nærmere inn på senere kan et makesøkingssystem som involverte førekteskapelig seksuell omgang være en av årsakene til at det i Indre Sogn var en høy frekvens av både utenomekteskapelige fødsler og leiermålsdømte. Den seksuelle aktiviteten disse kvinnene (og mennene) bedrev før de ble gift var dermed i tråd med normene og skikkene i lokalsamfunnet. For de leiermålsdømte kvinnene, og også andre enslige mødre, førte imidlertid ikke dette førekteskapelige forholdet til noe ekteskap, kun til et uekte barn. Dette er likevel ikke noen forklaring på hvorfor det var så mange flere kvinner enn menn som ble tiltalt og dømt for leiermål, da menn i like stor grad som kvinnene deltok i dette makesøkingssystemet. Det ser imidlertid ut som om det var lettere for mannen å inngå ekteskap, og at dette kan ha ført til at det var færre menn enn kvinner som begikk leiermål. Eilert Sundt hevdet at forklaringen på at kvinner fikk flere uekte barn enn menn var at "mandspersonen har langt lettere end kvinden for at komme i ordentligt ægteskab med en anden."⁹⁶ Den "måske skammelig forførte pige, som nu sidder forladt og foragtet" hadde dermed større sjanse for å få et nytt uekte barn sammenlignet med mannen som hadde inngått ekteskap.⁹⁷ Denne tendensen som Sundt her antydte, finner jeg bekreftelse på i mine kilder. Som jeg vil komme nærmere inn på senere var det nemlig en stor andel av de leiermålsdømte mennene som giftet seg etter dommen, men i forkant av straffeutmålingen slik at de slapp unna straffen. Dette var derimot sjelden for kvinnene. Dette kan dermed være en indikasjon

⁹⁴ Sundt (1857) i Christophersen, Christie og Petersen (red.) 1976: s. 126.

⁹⁵ Sundt (1857) i Christophersen, Christie og Petersen (red.) 1976: s. 126.

⁹⁶ Sundt (1857) i Christophersen, Christie og Petersen (red.) 1976: s. 128.

⁹⁷ Sundt (1857) i Christophersen, Christie og Petersen (red.) 1976: s. 128.

på at menn i større grad enn kvinnene også inngikk ekteskap med en av de "trende forskjellige kvindespersoner" han hadde besvangret allerede før tiltalen ble tatt ut. Kvinnene, som ikke i like stor grad som mennene hadde mulighet til å fatte en slik avgjørelse, ble i stedet tiltalt og dømt for leiermål.

Som nevnt var trolig kvinnenes overtredelse av leiermålsloven lettere å oppdage og bevise, noe som mest sannsynlig var medvirkende til at kvinneandelen var så høy. Kvinnene hadde som regel ansvaret for barna, og disse var svært synlige bevis på mødrenes føreketenskapelige forhold. I tillegg kan en tenke seg at de fleste kvinnene ble boende i samme område etter at de fikk barn da de var lite mobile. Blant de leiermålsdømte kvinnene i Indre Sogn var det kun to kvinner som flyttet vekk fra sitt opprinnelsessted. Majoriteten av de leiermålsdømte kvinnene bodde dermed innenfor det samme prestegjeldet i hele sin voksne alder. De fikk alle sine uekte barn på samme sted, og det var derfor enkelt for sognepresten, som var den som stort sett anmeldte disse sakene, å holde oversikt. Menn var derimot mer mobile enn kvinner, noe som blant annet kommer til syne i at majoriteten av Amerikaemigrantene var menn.⁹⁸ Dersom en mann fikk et uekte barn i et prestegjeld var det ikke sikkert at dette var kjent i et av de andre prestegjeldene han hadde uekte barn i. For å oppdage dette måtte det finne sted et utstrakt samarbeid mellom prestegjeldene. I saken mot Lars O. var det nettopp dette som skjedde. Han fikk i 1859 et barn med en kvinne i Lyster. I 1870 kom hans andre uekte barn til verden i Sogndal, og i 1879 ble det tredje barnet født i Hafslø. I 1880 ble han så anmeldt av lensmannen i Hafslø for leiermål, og av sorenskriveren dømt til fengsel på vann og brød i fem dager.⁹⁹ Hans tre utenomekteskapelige barn kom til verden i løpet av et tidsspenn på tjue år og i tre forskjellige prestegjeld. Lars var trolig uheldig som ble oppdaget, og mest sannsynlig var det en god del menn i samme situasjon som han som aldri ble straffeforfulgt.

I motsetning til kvinnene hadde mannen mulighet til å nekte for farskapet, noe som forekom flere ganger i rettsmaterialet fra Indre Sogn. Det er vanskelig å undersøke om det var mange menn som frasa seg farskapet til uekte barn i den grad at de unngikk tiltale for leiermål. Disse har da ikke kommet med i det utvalgte rettsmaterialet fra Indre Sogn, og det har derfor vært vanskelig å kartlegge omfanget av en slik praksis. Jeg vet imidlertid at det forekom, da en av mennene som ble dømt for leiermål, Tosten I., unngikk å bli tiltalt for

⁹⁸ Hagemann, Gro 1997: "Det moderne gjennombrudd 1870 – 1905. Bind 9." I *Aschehougs Norgeshistorie*: s. 76, Dyrvik, Ståle "Den befolkningshistoriske bakgrunnen" i Dyrvik, Ståle og O'Neill, C. J. O. (red.) *Norges befolkning* 1975: s. 28.

⁹⁹ SAB: SAIS, Ekstrarettsprotokoll I.B.c.23: fol. 312-313 (1880).

leiermål for andre gang nettopp fordi han frasa seg paterniteten til et barn han skulle ha fått med en av de leiermålsdømte kvinnene i området. Nå ble Tosten riktignok dømt igjen på et senere tidspunkt, men det var fordi han fikk et nytt barn med en av kvinnene han allerede hadde avlet et uekte barn med.¹⁰⁰ Det finnes også en Høyesterettsdom fra 1899, der en mann, Anton J. H., ble dømt til å være far til et barn han i utgangspunktet hadde frasagt seg farskapet til. Årsaken var at også moren til barnet, Karen A. E., hadde avlagt ed i retten om at han var faren, og at det ikke fantes noen andre mulige farskandidater. I anken til Høyesterett ønsket hun at dommen skulle "forandres derhen, at det gjøres afhængigt af hendes Ed (...)"¹⁰¹ Høyesterett tok dette hensynet, og fravek derfor fra sedvanlig praksis fordi det fantes omstendigheter som talte for at eden Karen hadde avlagt var sannferdig. Det kom nemlig fram for retten at Karen og Anton hadde hatt samtaler om både svangerskapet, fødselen og barnet, noe Høyesterett mente ville være unaturlig dersom de ikke hadde vært tett forbundet med hverandre. Et slikt fortrolig forhold kom også til syne gjennom en del brev de to hadde utvekslet. I tillegg var dette barnet Karens første utenomekteskapelige barn, Anton hadde derimot tidligere fått to uekte barn med to ulike kvinner. Høyesterett mente derfor at:

En Mand med en saadan Fortid maa paa Grund af den Letsindighed, han derved har lagt for Dagen, have Præsumptionen mod sig, naar Spørgsmaalet er, om han ikke paany har gjort sig skyldig i lignende utugtigt Forhold, og det kan naar Hensyn tages til Straffel.s. Kap. 18 § 25, ikke negtes, at Fristelsen til at aflægge falsk Ed er større for en saadan Person end for andre.¹⁰²

På bakgrunn av disse forholdene ble Anton dermed dømt til farskapet. Det fremkommer imidlertid ingen opplysninger om han også ble tiltalt for leiermål. Det fantes altså en del fedre som forsøkte å frasi seg farskapet. Dette var nok noe de gjorde hvis de var helt sikre på at de ikke var faren, eller så kan det også tenkes at det var en del som gjorde dette hvis de befant seg i samme posisjon som Tosten eller Anton. Det er likevel vanskelig å undersøke hvor utbredt en slik praksis var, og om den ga utslag på den prosentvise fordelingen av de leiermålstiltaltes kjønn.

Det er vanskelig å vite hvilken forklaringsmodell og hvilke årsaker som i størst grad kan forklare hvorfor kvinneandelen blant de leiermålsdømte var så høy. Trolig har nok alle de skisserte forklaringene vært medvirkende. Uavhengig av årsak er det uansett mulig å konstatere at leiermål var et kvinnelovbrudd.

¹⁰⁰ SAB: SAIS, Ekstraretsprotokoll I.B.c.27: fol. 82-83 (1889).

¹⁰¹ Retstidende (Rt.) 1899: s. 312.

¹⁰² Rt. 1899: s. 313.

2.2.2 Yrke/livsstilling før leiermålsdommen

Som tidligere nevnt ønsker jeg å undersøke om personer fra lavere sosiale lag var overrepresentert blant de leiermålsdømte. For å kartlegge dette vil jeg se nærmere på to faktorer, nemlig de leiermålsdømtes yrke/livsstilling ved domstidspunktet og deres foreldres yrke/livsstilling. Den førstnevnte faktoren lar seg undersøke både for Indre Sogn og for landet som helhet, og er framstilt i tabellen nedenfor.

Tabell 5: De leiermålsdømtes yrke ved domstidspunkt i Norge og Indre Sogn 1875 – 1904

Yrke	Område	Menn		Kvinner		Total	
		n	%	n	%	n	%
Embedsmenn/ handelsfolk	Indre Sogn	0	0	0	0	0	0
	Norge	24	6	15	0	30	1
Håndverkere	Indre Sogn	4	44	0	0	4	7
	Norge	40	11	48	1	88	2
Gårdbrukere	Indre Sogn	0	0	0	0	0	0
	Norge	62	17	27	1	89	2
Husmenn/inderster	Indre Sogn	0	0	0	0	0	0
	Norge	60	16	572	17	632	17
Tjenere/arbeidere	Indre Sogn	2	22	6	12	8	14
	Norge	72	19	1209	36	1281	35
Dagarbeidere	Indre Sogn	1	11	20	40	21	36
	Norge	97	26	1130	34	1227	33
Betlere/løsgjengere	Indre Sogn	0	0	2	4	2	3
	Norge	1	0	114	3	115	3
Hjemmeboende barn	Indre Sogn	2	22	15	30	17	28
	Norge	5	1	87	3	92	2
Ukjent	Indre Sogn	0	0	7	14	7	12
	Norge	10	3	128	4	138	4
Total	Indre Sogn	9	100	50	100	59	100
	Norge	371	100	3330	100	3701	100

Kilde: NOS Kriminalstatistikkene (1875-1884 og 1887-1904) og SAB, SAIS, Domsprotokoller I.E.b 4-5 (1875-1896), Forhøyr- og Meddomsprotokoller I.E.c.1 (1897-1902), Ekstrarettspkoller I.B.c.20-28 (1875-1896), Kriminalprotokoller V.I.A.6-7 (1875-1896) og Justisprotokoll I.H.3 og 16 (1897-1902).

Hovedtendensene i denne tabellen viser at majoriteten av de leiermålsdømte på landsbasis hadde et yrke som må kunne plasseres blant de lavere sosiale lagene i samfunnet. Dersom man summerer yrkeskategoriene husmenn/inderster, tjenere/arbeidere, dagarbeider og betlere/løsgjengere får man en total prosent på 88 %. Tilsvarende tall for Indre Sogn er 53 %. Yrkeskategorien som utgjør den største forskjellen mellom disse to områdene er hjemmeboende barn. Gjennom rettsdokumentene i Indre Sogn kommer det fram at de aller fleste av disse, med kun et par unntak, var hjemmeboende barn hos husmannsforeldre. Disse må derfor kunne bli inkludert i denne kategorien, og det totale tallet for Indre Sogn blir dermed 81 %. På bakgrunn av disse tallene må det dermed være mulig å konkludere med at

majoriteten av de leiermålsdømte hadde et yrke eller livsstilling som plasserte dem blant de lavere sosiale lagene i samfunnets sosiale og økonomiske hierarki. Denne yrkesfordelingen viser også at det blant de leiermålsdømte var en overrepresentasjon av personer med yrker fra de lavere sosiale lagene sammenlignet med den øvrige befolkningsfordelingen. Ved folketellingen i 1900 hadde nemlig 59 % av befolkningen over 15 år et yrke som plasserte dem i de lavere sosiale lagene i samfunnet.¹⁰³

Kari Telste fant også dekning for å hevde at majoriteten av de leiermålsdømte var fra de lavere sosiale lagene i samfunnet. Fokuset til Kari Telste var imidlertid på kvinnene, og med sin påstand om at de leiermålstilalte kom fra "samfunnets sosiale bunnsjikt" var det hovedsakelig kvinnene hun refererte til.¹⁰⁴ Som vi så tidligere utgjorde kvinnene den definitive majoriteten blant de leiermålsdømte, nemlig 90 % på landsbasis, og 85 % i Indre Sogn. Kvinnenes yrkestilhørighet vil naturlig nok derfor i et statistisk grunnlag gi størst utslag, og dermed er det først og fremst kvinnenes yrkestilhørighet man får informasjon om når man ser på det totale tallet for begge kjønnene. Dette vil dermed kunne gi et feilaktig bilde. For som det fremgår av tabellen var det en stor forskjell mellom kjønnene med hensyn til yrkestilhørighet. Andelen kvinner som hadde et lavstatusyrke var mye høyere enn blant menn. På landsbasis kommer 90 % av kvinnen innunder denne kategorien, tilsvarende tall for Indre Sogn er 86 %. Det mannlige motstykket til disse tallene er imidlertid 61 % på landsbasis og 55 % i Indre Sogn. Konklusjonen om at majoriteten av de leiermålsdømte hadde et yrke som ble regnet for å tilhøre de lavere sosiale lagene i samfunnet er dermed ikke like entydig for de mannlige leiermålsdømte. Tallene viser også at det ikke var en overrepresentasjon av menn fra de lavere sosiale lagene blant de leiermålsdømte mennene, i motsetning til hva som var tilfelle for kvinnene. Hvorfor var det så stor forskjell mellom kjønnene?

Trolig kan forskjellen mellom kjønnene forklares ved hjelp av flere faktorer. For det første hadde menn på slutten av 1800-tallet flere yrkesmuligheter enn hva kvinner hadde. De mest tilgjengelige yrkene for ugifte kvinner var å være i tjeneste hos andre, eller jobbe i

¹⁰³ NOS Fjerde Række Nr. 124: *Folketellingen i Kongeriget Norge 3. December 1900. Sjette Hefte. Folkemængde fordelt efter Livsstilling med Angivelse af Alder og ægteskabelig Stilling* 1905: s. 4 og 172. I denne statistikken er rundt 43 % av kvinnenes yrke oppgitt som "gifte Husmødre". Da denne stillingsbetegnelsen ikke gir noen opplysning om den sosiale tilhørigheten for denne gruppen, har jeg derfor plassert de gifte husmødrene etter deres manns yrke. I løpet av min undersøkelsesperiode (1875 – 1904) fant det både sted en folkeøkning og en endring i samfunnsstrukturen. Det er derfor sannsynlig at befolkningens yrkesfordeling var noe annerledes enn i 1900. Det er imidlertid lite sannsynlig at endringene var så drastiske at det vil påvirke konklusjonen om at det var en overrepresentasjon av personer fra de lavere sosiale lagene blant de leiermålsdømte.

¹⁰⁴ Telste 2000: s. 345.

industrien eller i butikker.¹⁰⁵ Dette forklarer hvorfor yrkesspredningen blant mennene var større enn blant kvinnene. Det forklarer imidlertid ikke hvorfor det var en større andel av de leiermålsdømte kvinnene som hadde lavstatusyrker sammenlignet med de leiermålsdømte mennene. Selv om mennene hadde flere yrkesmuligheter, skulle man i utgangspunktet tro at det ville være samsvar på dette punktet. Eilert Sundt påpekte at menn fra de øverste samfunnsklassene "mest gifte sig med kvinder af sin egen stand og klasse, men mest vanære kvinder af den lavere stand."¹⁰⁶ Disse kvinnene fikk også uekte barn med mennene fra den samme, lave standen. Kvinnene fra de øverste sosiale lag fødte, i følge Sundt, svært sjeldent uekte barn.¹⁰⁷ Sundts undersøkelser gjaldt uekte barn, og ikke forhold som juridisk ble definert som leiermål. Hans resultater viser likevel de samme tendensene som for personene som ble dømt for leiermål. Sundt gikk i liten grad inn for å forklare årsakene til dette, men hevdet at fattigdom og usedelighet hadde en innbyrdes sammenheng ved at "fattigfolk selv år efter år betale for sine overtrædelser!"¹⁰⁸ Med dette utsagnet viste han til at foreldrene, men først og fremst mødrene, ødela sine framtidige sjanser til å skape seg et godt levebrød, eventuelt gifte seg med en som kunne forsørge dem, ved å få uekte barn.

Sundts utsagn peker også over på den andre årsaken til forskjellen mellom kjønnene, nemlig at kvinnes forsørger- og oppdrageransvar var medvirkende til at de i liten grad hadde mulighet til å ta seg fast arbeid. Som jeg viste til da jeg diskuterte den første underproblemstillingen var det enighet mellom forfatterne av den tidligere forskningslitteraturen at simpelt leiermål førte til en forverring av den sosioøkonomiske situasjonen. Dette var ikke først og fremst på grunn av lovbruddet, men fordi de fikk et forsørgeransvar som gjorde det vanskeligere for dem både på arbeids- og giftermålsmarkedet. Kvinnene som ble dømt for leiermål hadde naturlig nok født minimum tre barn. Som jeg vil komme nærmere inn på senere var det kun et mindretall som ikke hadde forsørgeransvar ved domstidspunktet. De leiermålsdømte mennene hadde derimot svært sjeldent et slikt ansvar, og var dermed mer attraktive på arbeidsmarkedet, samtidig med at det også fantes flere yrkesmuligheter. De leiermålsdømte kvinnene måtte imidlertid ta det arbeidet de fikk tak i, og som de hadde anledning til å utføre. Som det fremgår av tabellen utgjorde diverse dagarbeid den fremste muligheten for disse kvinnene. Forsørgeransvaret som fulgte naturlig for de leiermålsdømte kvinnene kan derfor til en viss grad forklare hvorfor det var en

¹⁰⁵ Sogner, Sølvi og Telste, Kari: *Ut og søkje teneste. Historia om tenestejentene* 2005: s. 7 og 40.

¹⁰⁶ Sundt (1857) i Christophersen, Christie og Petersen (red.) 1976: s. 96.

¹⁰⁷ Sundt (1857) i Christophersen, Christie og Petersen (red.) 1976: s. 95 – 96.

¹⁰⁸ Sundt (1857) i Christophersen, Christie og Petersen (red.) 1976: s. 103.

overrepresentasjon av kvinner med lavstatusyrker blant de leiermålsdømte og forskjellen mellom kjønnene.

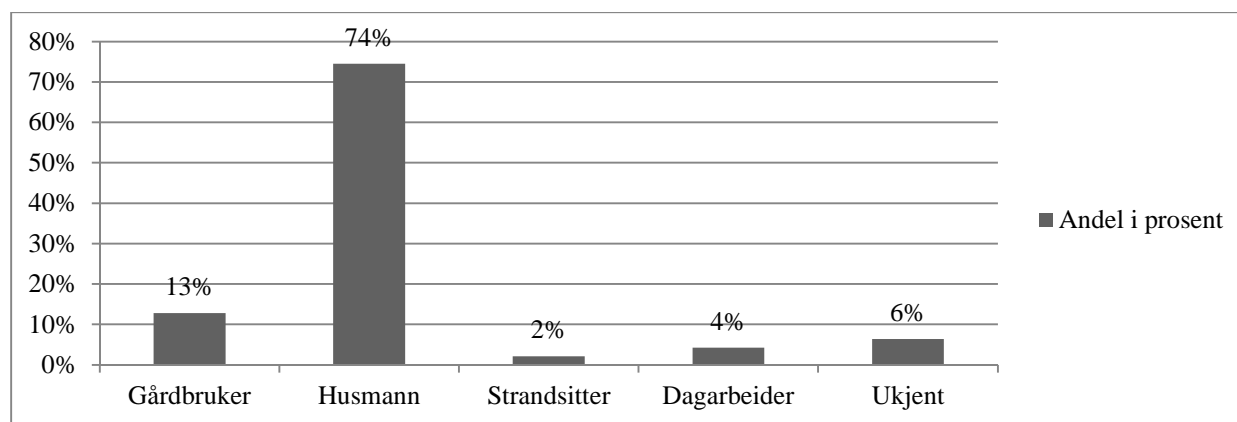
En del av hensikten med å sammenstille tallene både fra Indre Sogn og landet som helhet er også, som nevnt, å undersøke om leiermåls sakene i Indre Sogn var representative for hele landet. De leiermålsdømtes yrke ved domstidspunktet er én av variablene som kan benyttes i denne vurderingen. Tabellen ovenfor viser at de overordna tendensene er forholdsvis like på landsbasis og i Indre Sogn. Det er imidlertid også en god del forskjeller. En av de mest fremtredende er at det på landsbasis var en mye større andel tjenere/arbeidere enn i Indre Sogn. Dette gjelder først og fremst for kvinnene, andelen mannlige leiermålsdømte tjenere var forholdsvis lik i de to områdene. En mulig årsak til denne forskjellen kan være at det i Indre Sogn stort sett kun fantes jordbruksrettede yrker. I andre deler av landet, men først og fremst i byene, var det derimot flere yrkesmuligheter for kvinner, blant annet i fabrikk, som sypike eller i butikk. I et slikt arbeidsforhold var det et klart skille mellom produksjon og konsumpsjon. Dersom en kvinne hadde mulighet til å få barnepass i arbeidstiden var dette dermed en mulighet. I et tjenesteforhold var derimot arbeidssted og bosted på samme plass. Dersom en kvinne fikk en slik jobb var hun dermed avhengig av at noen passet barna på en permanent basis. Som vi skal se senere var det enkelte kvinner som satte vekk barna til oppfostring, enten til sine foreldre eller til andre, og som dermed kunne ta seg tjeneste et annet sted. Det var imidlertid ikke noe som forekom ofte, og spesielt vanskelig ble det nok når man hadde mer enn ett barn. I Indre Sogn var det ingen fabrikker, og her var det dermed få muligheter til å ha et fast arbeidsforhold hvor det ikke var påkrevet at man bodde samme sted. De måtte derfor i stedet bli boende hjemme hos sine foreldre og livnære seg på andre måter. Dette forklarer muligens også en av de andre store forskjellene mellom de leiermålsdømtes yrke på landsbasis og Indre Sogn, nemlig at det i sistnevnte område var en mye høyere andel av hjemmeboende barn.

Den tredje største forskjellen i yrkestilhørigheten til de leiermålsdømte i de to områdene er at andelen husmenn var mye høyere på landsbasis enn i Indre Sogn. Som nevnt var det likevel mange av de leiermålsdømte som var registrert som hjemmeboende barn som hadde husmannsbakgrunn. Forskjellen kan derfor søkes forklart i en registreringsulikhet. En annen forklaring kan være at det i andre steder i landet kanskje var enklere å skaffe en egen husmannsplass sammenlignet med i Indre Sogn, og at de leiermålsdømte i stedet ble boende hos sine foreldre på deres husmannsplass i sistnevnte område. Jeg har imidlertid ikke kildemessig dekning for å påstå dette, så dette må ansees for å være en spekulasjon. På

bakgrunn av de nevnte årsakene er det imidlertid grunn til å hevde at det trolig var store regionale forskjeller når det gjaldt yrkesmessig fordeling blant de leiermåldømte, da dette var avhengig av næringsveiene i området. Det vil nok derfor ikke være mulig å lokalisere et område som fullt ut kan ansees for å være representativt for hele landet. Tendensene i Indre Sogn samsvarer imidlertid med tendensene på landsbasis, og det vil derfor være mulig å hevde at området til en viss grad kan regnes for å være representativt.

Som nevnt vil jeg også undersøke den sosiale og økonomiske situasjonen til de leiermåldømte ved å se nærmere på deres foreldres yrke/livsstilling. Dette er informasjon som kun har vært mulig å oppdrive for Indre Sogn, og det vil følgelig ikke være mulig å foreta en sammenligning med tilsvarende landsdekkende resultater. De leiermåldømtes foreldres yrke/livsstilling vil nok i større grad enn den leiermåldømtes yrkesbakgrunn gi innblikk i den opprinnelige sosiale tilhørigheten. En del yrker var nemlig av en midlertidig karakter og rekrutterte mennesker fra flere sosiale lag. Eksempelvis var det svært vanlig at unge mennesker, både husmannsbarn og gårdmannsbarn, var i tjeneste i et annet hushold. Der fikk de mulighet til å tjene litt egne penger, samtidig som tjenestetiden også var en viktig tid for å tilegne seg kunnskap og erfaring om å drifte et hushold.¹⁰⁹ Yrket til de leiermåldømte trenger derfor ikke nødvendigvis gi korrekt informasjon om hvor den leiermåldømte personen hadde sin opprinnelse fra i det sosiale og økonomiske samfunns hierarkiet. Derfor er det også hensiktsmessig å kartlegge de leiermåldømtes foreldres yrke/livsstilling. I det følgende diagrammet har jeg tatt utgangspunkt i de 47 forskjellige personene som ble dømt for leiermål innenfor den oppgitte tidsperioden.

Figur 4: Prosentvis fordeling av de leiermåldømte foreldres yrke/livsstilling i Indre Sogn 1875-1904 (N=47)

Kilde: SAB: SAIS, Domsprotokoller I.E.b 4-5 (1875-1896), Forhøyr- og Meddomsprotokoller I.E.c.1 (1897-

¹⁰⁹ Homlong, Beate: "Livsgrunnlag, demografi og hushald" i Sogner, Sølvi (red.): *I gode og vonde dagar. Familieliv i Noreg frå reformasjonen til vår tid*. 2003: s. 44.

1902), Ekstrarettsprotokoller I.B.c.20-28 (1875-1896), Kriminalprotokoller V.I.A.6-7 (1875-1896) og Justisprotokoll I.H.3 og 16 (1897-1902), Folketellingene fra 1865: www.digitalarkivet.no (Lastet ned 01.11.11 – 29.02.12) og digitaliserte kirkebøker for Sogn og Fjordane.

Ut fra diagrammet kan vi se at majoriteten av de leiermålsdømte hadde husmannsbakgrunn. Dersom vi slår sammen kategoriene husmann, strandsittere og dagarbeidere får vi en totalprosent på 80. De leiermålsdømte med gårdbrukerforeldre var 13 %. Ved folketellingen i 1900 var 32 % av alle menn over femten år registrert som næringsdrivende. Denne kategorien inkluderte både gårdbrukere og håndverkere, men i overkant av to tredjedeler var av førstnevnte kategori.¹¹⁰ Vi ser dermed at det var flere leiermålsdømte som hadde en bakgrunn fra de lavere sosiale lagene enn hva den øvrige befolkningsfordelingen i Indre Sogn skulle tilsi.

Den sosiale og økonomiske bakgrunnen til de leiermålsdømte, som ble undersøkt ved hjelp av deres foreldres yrke/livsstilling, bekrefter tendensene vi så da vi kartla yrkesfordelingen blant de leiermålsdømte ved domstidspunktet. Det kan dermed virke plausibelt å konkludere med at majoriteten av de leiermålsdømte var fra de lavere sosiale lagene i samfunnet både med hensyn til yrkessituasjonen ved domstidspunktet og familiebakgrunn. Samtidig var det blant de leiermålsdømte en overrepresentasjon av mennesker fra de lavere sosiale og økonomiske lagene i samfunnet.

2.2.3 Alder

Alder er en interessant faktor fordi den kan gi ytterligere informasjon vedrørende livssituasjonen til de leiermålsdømte. I tillegg er den nyttig i vurderingen av representativiteten til leiermålssakene i Indre Sogn. I analysematerialet fra Indre Sogn er det mulig å få vite den eksakte alderen til hver enkelt leiermålsdømt. Dette er imidlertid ikke en mulighet i den landsdekkende oversikten som man finner i kriminalstatistikkene. Her er nemlig antall leiermålsdømte gruppert ut fra aldersklasser. For å få en mest mulig hensiktsmessig oversikt har jeg derfor valgt å gjøre det samme med dataene fra Indre Sogn.

¹¹⁰ NOS, Fjerde Række Nr. 111 *Folketellingen i Kongeriget Norge 3. December 1900. Femte Hefte. Folkemængde fordelt efter Livsstilling 1905*: s. 254 – 255.

Tabell 6: Aldersfordelingen blant de leiermålsdømte i Norge og Indre Sogn 1875 – 1904

Område	Norge				Indre Sogn			
	Menn		Kvinner		Menn		Kvinner	
Alder	Antall	Prosent	Antall	Prosent	Antall	Prosent	Antall	Prosent
15-29 år	148	39	808	24	5	56	7	14
30-39 år	149	40	2040	61	3	33	32	64
40-49 år	44	12	496	15	0	0	11	22
50-59 år	24	6	4	0	1	11	0	0
60+ år	10	3	0	0	0	0	0	0
Total	375	100	3348	100	9	100	50	100

Kilde: NOS, Kriminalstatistikkene 1875-1884 og 1887-1904 og SAB: SAIS, Domsprotokoller I.E.b 4-5 (1875-1896), Forhøyr- og Meddomsprotokoller I.E.c.1 (1897-1902), Ekstraretsprotokoller I.B.c.20-28 (1875-1896), Kriminalprotokoller V.I.A.6-7 (1875-1896) og Justisprotokoll I.H.3 og 16 (1897-1902)

Som vi ser av tabellen befant majoriteten av de leiermålsdømte kvinnene seg i trettiårene. Disse kvinnene var dermed eldre enn den gjennomsnittlige giftermålsalderen, som på dette tidspunktet var ca. 26 år.¹¹¹ I følge Sundt var imidlertid kvinnene fra de lavere sosiale lagene noe eldre enn kvinnene fra de øvrige sosiale lagene da de ble gift.¹¹² Kvinnene fra den førstnevnte gruppen hadde dermed flere år enn de sistnevnte som ugifte i reproduktiv alder. For, som nevnt, var føreketenskapelig seksualitet, i form av et makesøkingssystem, trolig ikke uvanlig. Kvinnene fra de lavere sosiale lagene løp derfor en større risiko for å bli ugifte mødre. Blant de leiermålsdømte kvinnene i Indre Sogn var gjennomsnittsalderen ved den første fødselen 22 år. Noen få kvinner var under 20 år eller i slutten av tjuårene, men den store majoriteten var mellom 20 og 24 år. Denne tendensen ser man igjen på landsbasis. De fleste uekte barna i Norge ble født av kvinner under 29 år, og majoriteten av disse igjen var mellom 20 og 24 år.¹¹³ Dersom man sammenligner denne alderen med den gjennomsnittlige giftealderen ser man at de leiermålsdømte kvinnene i Indre Sogn gjennomsnittlig fikk sitt første barn fire år før de gjennomsnittlig "skulle ha blitt gift". Mest sannsynlig var dette i samsvar med tidspunktet for når man intrådte i makesøkingssystemet. Disse kvinnene ble imidlertid ikke gift i etterkant av det første uekte barnet. Som vi har sett var majoriteten av de leiermålsdømte fra de lavere sosiale lagene i samfunnet. Den tidligere forskningslitteraturen påpekte også at det var en overrepresentasjon av kvinner fra de lavere sosiale lagene som ble

¹¹¹ Statistisk sentralbyrå, historisk statistikk, tabell 3.26 *Gjennomsnittsalder ved giftermålet*: <http://www.ssb.no/histstat/tabeller/3-26.html>. Lastet ned 28.03.12.

¹¹² Sundt (1864) i Christophersen, Christie og Petersen (red.) 1976: s. 322 – 323.

¹¹³ Statistisk Sentralbyrå, Historisk statistikk, 3.14 *Levendefødte, etter morens alder. Prosent*: <http://www.ssb.no/histstat/tabeller/3-14.html>. Lastet ned 28.03.12.

dømt for simpelt leiermål før 1812. Som Haavet påpeker, kan dette dermed ha sammenheng med makesøkingssystemet. Giftermål var nemlig sterkt knyttet sammen med levebrød. Kvinnene fra de øvre sosiale lagene var dermed mer attraktive ekteskapskandidater enn de kvinnene i de lavere sosiale lagene.¹¹⁴ Makesøkingssystemet, og alderen for giftermål kan dermed forklare årsaken til, og tidspunktet for den første uekte fødselen. Men, hvilken sammenheng har dette med den gjennomsnittlige alderen ved leiermålsalderen?

Mest sannsynlig førte det uekte barnet til at de ugifte mødre ble enda mindre attraktive på ekteskapsmarkedet. Haavet fant i hvert fall at det var en svært liten andel av mødre til de uekte barna i hennes materiale som ble gift i etterkant av fødselen.¹¹⁵ Det var likevel en del ugifte mødre som ble gift, så ekteskapsmarkedet var likevel ikke stengt. Det er dermed en mulighet for at de ugifte mødre fortsatte sin makesøking også etter det første barnet, og også etter barn nummer to. På dette tidspunktet var imidlertid de fleste ugifte mødre, som senere ble leiermålsdømt, begynt å bli eldre enn den gjennomsnittlige giftermålsalderen. Man kan derfor lure på om disse kvinnene kanskje gikk med på mer enn hva fornuften tilsa var lurt, i et desperat forsøk på å bli gift. Dette blir selvfølgelig bare en spekulasjon, men den gjennomsnittlige alderen ved domstidspunktet antyder at dette kan være en årsak til at disse kvinnene brøt leiermålsloven.

Et annet interessant aspekt ved aldersvariabelen er kjønnsforskjellen. Vi ser av tabellen for det første at det blant mennene er en større variasjonsbredde i alderen enn blant kvinnene. Dette kan naturlig nok forklares ut fra den biologiske, aldersmessige kjønnsforskjellen med hensyn til reproduksjon. For det andre ser vi at de leiermålsdømte mennene gjennomsnittlig er noe yngre enn kvinnene. Dette kan skyldes at kvinner biologisk sett trenger lenger tid på å produsere tre barn enn hva menn gjør. I analys materialet fra Indre Sogn er det blant annet et eksempel på at en mann, den 24 år gamle Lars L., i løpet av 14 måneder fikk barn med tre forskjellige kvinner, hvorav de to siste barna ble født med kun én måneds mellomrom.¹¹⁶ Noe tilsvarende er naturlig nok ikke mulig for en kvinne.

Som nevnt innledningsvis er det relevant å benytte aldersvariabelen for å vurdere representativiteten til leiermålssakene i Indre Sogn. Som vi ser av tabellen befinner majoriteten av de leiermålsdømte kvinnene seg i trettiårene. Det er også noenlunde samsvar i de andre aldersklassene, selv om det ser ut til å være en tendens til at de leiermålsdømte

¹¹⁴ Haavet 1982: s. 93 – 94.

¹¹⁵ Haavet 1982: s. 145.

¹¹⁶ SAB: SAIS, Domsprotokoll I.E.b.5, fol. 46 og Ekstraretsprotokoll I.B.c. 23, fol. 196-197 (1879).

kvinnene i Indre Sogn gjennomsnittlig var noe eldre enn kvinnene i landet for øvrig. Derimot ser vi at de leiermålsdømte mennene i Indre Sogn var noe yngre enn landsgjennomsnittet. Men også for mennene er den overordna tendensen at det er rimelig samsvar mellom de to områdene. En sammenligning av gjennomsnittsalderen til de mannlige leiermålsdømte er imidlertid problematisk. Da materialet fra Indre Sogn er såpass lite, med kun ni leiermålsdommer. I et overordna perspektiv er det imidlertid grunnlag for å påstå at basert på aldersvariabelen var leiermålssakene i Indre Sogn forholdsvis representative for sakene på landsbasis.

2.2.4 Endring i livssituasjon etter leiermålsdommen?

Som tidligere nevnt konkluderte den tidligere forskningslitteraturen, som undersøkte forholdene rundt simpelt leiermål på 1700- og begynnelsen av 1800-tallet, at det først og fremst var forsørgeransvaret som førte til en forverring i den sosioøkonomiske situasjonen, og ikke dommen for simpelt leiermål i seg selv. Forsørgeransvaret for personene som ble dømt for leiermål var trolig av en større tyngde enn for personene som ble dømt for simpelt leiermål, da førstnevnte som regel hadde flere barn å forsørge. Dersom man kan overføre konklusjonen fra den tidligere forskningslitteraturen vil det dermed si at de leiermålsdømte fikk forverret sin sosioøkonomiske situasjon allerede før de ble tiltalt og dømt for leiermål, da deres forsørgeransvar tok til allerede ved det første barnet. Som kjent måtte man få barn med tre forskjellige personer for å bli dømt for leiermål. Det kan derfor tenkes at den sosiale og økonomiske situasjonen til de leiermålsdømte ikke ble særlig påvirket av leiermålsdommen. Det er likevel interessant å undersøke hvordan deres livssituasjon utartet seg etter leiermålsdommen. Denne informasjonen er imidlertid bare tilgjengelig for de leiermålsdømte personene i Indre Sogn.

Som nevnt ble trolig ikke den økonomiske livssituasjonen særlig endret i etterkant av leiermålsdommen, da de leiermålsdømte allerede i mange år før domsavsigelsen hadde vært enslige forsørgere. Det vil derfor være interessant å undersøke om den sosiale livssituasjonen endret seg. Dette er imidlertid vanskelig å måle. Da jeg ikke har klart å oppspore noen kilder av privat karakter som gir uttrykk for hvordan de leiermålsdømte sto sosialt i etterkant av dommen, er det nødvendig å se på andre faktorer. En slik faktor er sivilstatusen. Hvor mange av de leiermålsdømte ble gift? Og hvem giftet de seg i så tilfelle med?

Tabell 7: Sivilstatusen til de leiermålsdømte personene i Indre Sogn i etterkant av leiermålsdommen 1875 – 1904

Sivilstatus/Kjønn	Kvinner		Menn	
	Antall	Prosent	Antall	Prosent
Ugift	21	54	1	13
Gift	4	10	4	50
Ukjent	14	36	3	38
Totalt	39	100	8	100

Kilde: SAB: SAIS, Domsprotokoller I.E.b 4-5 (1875-1896), Forhøyr- og Meddomsprotokoller I.E.c.1 (1897-1902), Ekstrarettsprotokoller I.B.c.20-28 (1875-1896), Kriminalprotokoller V.I.A.6-7 (1875-1896) og Justisprotokoll I.H.3 og 16 (1897-1902) og Folketellingen fra 1900: www.digitalarkivet.no (Lastet ned 01.11.11 – 29.02.12)

Som det fremgår av tabellen er det svært mange det har vært vanskelig å innhente disse opplysningene om. Undersøkelsen kan derfor ikke bli fullstendig. Det vil likevel være interessant å se nærmere på tendensene denne tabellen indikerer. For det første er det en mye høyere andel menn enn kvinner som ble gift i etterkant av leiermålsdommen. Halvparten av de leiermålsdømte mennene i Indre Sogn vet vi med sikkerhet ble gift, mot bare 10 % av kvinnene. Som tidligere nevnt hevdet Eilert Sundt at "mandspersonen har langt lettere end kvinden for at komme i ordentligt ægteskab med en anden."¹¹⁷ Dette ser vi også er tilfelle i Indre Sogn.

Majoriteten av kvinnene ble imidlertid ikke gift. Selv om vi mangler opplysninger om alle, kan vi anta at en stor andel av de vi ikke har denne informasjonen om ikke ble gift. Trolig var ikke de leiermålsdømte kvinnene så attraktive på giftermålsmarkedet. Dette kan forklares ved flere faktorer. Som jeg viste til tidligere var gjennomsnittsalderen for de leiermålsdømte kvinnene høyere enn den gjennomsnittlige giftermålalderen. Dette indikerer at de beste "giftermålskandidatene" allerede var gift, og at det ikke var så mange ugifte menn igjen. Samtidig var det på dette tidspunktet et kvinneoverskudd i samfunnet. Rundt 1890 var det i aldersgruppen 15 – 44 år bare 90 menn per 100 kvinne, noe som i stor grad skyldtes den sterke mannlige emigreringen.¹¹⁸ Dessuten hadde disse kvinnene forsørgeransvaret for flere barn, noe som trolig ikke var spesielt attraktivt for en potensiell ektemann. Majoriteten av de leiermålsdømte kvinnene var derfor nødt til å klare seg selv. Som jeg vil komme nærmere inn på senere, var det en stor andel av dem som ikke maktet dette, og derfor måtte få hjelp fra fattigkassen.

¹¹⁷ Sundt (1857) i Christophersen, Christie og Petersen (red.) 1976: s. 128.

¹¹⁸ Dyrvik i Dyrvik og O'Neill 1975: s. 28 – 29.

Det var imidlertid enkelte som ble gift. Alle som inntrådte i ekteskap i etterkant av leiermålsdommen i Indre Sogn, ble gift med en av barnemødrene/-fedrene. Som tidligere nevnt hadde majoriteten av de leiermålsdømte i Indre Sogn bakgrunn fra de lavere sosiale lagene i samfunnet. Dette var også tilfelle med deres ektefeller. Enkelte av de leiermålsdømte kvinnene, som selv var fra husmannsklassen, fikk barn med menn fra de øverste sosiale lagene. De ble imidlertid aldri gift med dem. Dette stemmer overens med den tidligere nevnte undersøkelsen av Eilert Sundt, der han fant at arbeiderklassekvinnene fødte de uekte barna til mennene fra begge de sosiale lagene i samfunnet, men kun ble gift med mennene av sin egen klasse.¹¹⁹

Det er mye som tyder på at livssituasjonen til de leiermålsdømte kvinnene i liten grad endret seg domsavsigelsen. Den økonomiske byrden var fortsatt stor, og siden disse kvinnene trolig allerede beveget seg på en skarp moralmessig kant ved å ha fått uekte barn, falt nok ikke den moralmessige anseelsen i samfunnet nevneverdig ved en leiermålsdom. Heller ikke ble særlig mange av kvinnene gift, så sivilstatusen ble stående uendret. Sistnevnte står likevel i et motsetningsforhold til de leiermålsdømte mennene. Det kan nemlig virke som om den den mulige straffen fungerte som "et spark i baken" for å få i stand giftermål med en av de tre kvinnene han hadde besvangret. Disse var sjelden uvillige, da det trolig ikke var spesielt fristende å stå igjen som enslig mor til et uekte barn.

2.2.5 Deloppsummering

I dette delkapitlet har vi sett at majoriteten av de leiermålsdømte var kvinner, og at leiermål derfor kan bli definert som et kvinnelovbrudd. Videre har vi kunnet konstatere at majoriteten av de leiermålsdømte både hadde et yrke, og en bakgrunn, som tilsvarte at de kom fra de lavere lagene i samfunnet. Det viste seg at dette sosiale laget var overrepresentert blant de leiermålsdømte sammenlignet med den øvrige befolkningsfordelingen. I tillegg har vi også sett nærmere på alderen til de leiermålsdømte og funnet at de gjennomsnittlig fikk sitt første barn noen år tidligere enn den gjennomsnittlige giftermålsalderen. Dette hadde trolig sammenheng med makesøkingssystemet som fordret førektekapelig seksuell aktivitet. Alderen både ved den første fødselen og leiermålsdommen er også forhold som gir en indikasjon om at leiermål først og fremst ble begått av personer fra de lavere sosiale lagene i samfunnet. Avkriminaliseringen av simpelt leiermål i 1812 var delvis motivert ut fra økonomiske hensyn. På bakgrunn av denne analysen kan vi konstatere at premissene for et

¹¹⁹ Sundt (1857) i Christophersen, Christie og Petersen (red.) 1976: s. 96.

slikt motiv var til stede. Så får vi se om dette var årsaker som ble benyttet i forbindelse med avkriminaliseringen av leiermål med straffeloven av 1902.

En del av hensikten med å kartlegge disse variablene har også vært å undersøke om leiermålssakene kan fungere som et representativt utvalg for alle sakene på landsbasis. Som vi har sett er den overordna tendensen at tallene fra Indre Sogn i liten grad er avvikende fra tallene for hele landet. Det er imidlertid enkelte forskjeller. Derfor vil det være mulig å si at andre analyseresultater i tilknytning til leiermålsakene til en viss grad trolig også kan gjenspeile sakene fra hele landet. Dette er imidlertid problematisk, og det vil derfor kun være mulig å vise til at tendensene vi kartlegger i leiermålssakene i Indre Sogn kan overføres fra det lokale perspektivet til også å gjelde for et mer overordna, landsdekkende perspektiv.

2.3 Økonomi og moral i leiermålssakene

Gjennom forhørene og dommene fra Indre Sogn har det vært mulig å få innsikt i hvilke forhold som ble vektlagt i leiermålssakene. I forhørene fikk den tiltalte, og i mange tilfeller også fedrene/mødrene til den tiltaltes barn, en mulighet til å avgi sin forklaring. I dommene ble den mest relevante informasjonen oppsummert. Tendensen i disse dokumentene er at fokuset hovedsakelig var rettet mot tre ulike forhold, nemlig forsørgelsen av barna, mulige ekteskapsløfter i forbindelse med unnfangelsen og eventuell tvil rundt farskapet.

2.3.1 Forsørgelse og oppfostringsbidrag

Som tidligere nevnt var det i all hovedsak kvinner som ble dømt for leiermål. Majoriteten av disse hadde forsørgeransvaret for barna de satte til verden. I Indre Sogn var det kun tre av 39 kvinner (8 %) som ikke hadde forsørgeransvaret for barna sine. Den ene av disse bodde hos sine foreldre, der også hennes barn hadde tilhold. Kvinnen ble imidlertid regnet for “at have en indskrænket Forstand”¹²⁰, og det ble eksplisitt påpekt at det var hennes foreldre som sto for forsørgelsen av barna. I de to andre tilfellene var det også foreldrene til kvinnene som sørget for oppfostringen av barna. For dem var imidlertid årsaken at de var i tjeneste et annet sted, og det er derfor grunn til å tro at dette først og fremst var en nødvendig økonomisk løsning. For de resterende 36 kvinnene i kildematerialet finner jeg dokumentert bekreftelse på at 35 av dem hadde forsørgeransvar. For den siste kvinnen er ikke denne informasjonen tilgjengelig.

¹²⁰ SAB: SAIS, Ekstraretsprotokoll I.B.c.25: fol. 287-288 (1886).

Mest sannsynlig oppfostret også hun barna sine. Det forekom nemlig svært sjelden at fedrene til barna tok dette ansvaret. Blant de leiermålsdømte mennene i Indre Sogn var det ingen som hadde forsørgeransvaret for sine barn. I kildematerialet finnes det imidlertid ett eksempel på at ett av barna til en av de leiermålsdømte kvinnene bodde hos sin far. En slik ordning forekom nok likevel kun unntaksvis.

Alle de leiermålsdømte kvinnene hadde naturlig nok født tre barn eller mer. Spedbarnsdødeligheten var imidlertid høy på 1800-tallet, og 44 % av de leiermålsdømte kvinnene i Indre Sogn hadde opplevd å miste ett eller flere av barna enten under fødselen, eller i løpet av de første leveårene.¹²¹ Det var likevel bare fire av kvinnene som ved domstidspunktet kun hadde sitt sistefødte barn i live, og 31 av kvinnene hadde dermed vært forsørgere i flere år før domfellelsen. Utfordringene rundt oppfostringen av barna var derfor et velkjent problem både for kvinnene og mest sannsynlig også for påtale- og domsmyndighetene.

Som tidligere nevnt hadde fedrene til de uekte barna plikt til å betale oppfostringsbidrag til kvinnen som hadde hovedforsørgeransvaret. I avhørene og dommene fra Indre Sogn kommer det imidlertid fram at det kun var to av de totalt 35 (6 %) kvinnene med forsørgeransvar som mottok bidrag for alle barna. Fem av mødrene (14 %) mottok ikke noe bidrag, mens femten stykker (43 %) hadde fått bidrag i en periode, eller mottok kun bidrag for noen av barna. For 13 av kvinnene (37 %) er denne informasjonen ukjent, enten ved at det ikke ble nevnt i forhørene, eller ved at forhørene ikke har vært tilgjengelige. Flesteparten av kvinnene mottok dermed ikke den hjelpen fra barnefedrene som de lovmessig hadde krav på. Det kommer fram av forhørene at en stor andel av de ikke-betalende fedrene hadde emigrert til Amerika. I denne perioden var det en massiv utvandring fra Norge, og en stor del av emigrantene var nettopp unge, ugifte menn.¹²² Indre Sogn var et av områdene som

¹²¹ I perioden 1876-1905 døde gjennomsnittlig 15,3 % av de uektefødte barna i løpet av det første leveåret. Tilsvarende tall for ektefødte barn var 9 %. Dette tallet inkluderer ikke de dødfødte barna. Gjennomsnittlig var 4,4% av alle fødte barn dødfødte, men statistikken skiller på dette punktet ikke mellom ekte- og uektefødte. Dersom en antar at andelen dødfødte var lik uavhengig av om barnet ble født utenfor eller innenfor ekteskap, vil det dermed si at totalt 19,7 % av de uektefødte barna ikke overlevde det første leveåret, mens tilsvarende tall for ektefødte barn dermed blir 13,4 %. (Statistisk Sentralbyrå, Historisk statistikk, 3.21 *Døde omkring fødselen og i første leveår 1876-2008*. <http://www.ssb.no/histstat/tabeller/3-21.html>. Lastet ned 26.01.12.)

Det er fullt mulig at det var flere av kvinnene som mistet ett eller flere barn enn det som ble oppgitt i disse kildene, og 44 % må derfor anses som et minimumstall.

¹²² I tidsrommet 1865 – 1930 emigrerte totalt 900 000 mennesker fra Norge. De fleste av disse var unge og ugifte folk, med en klar mannlig dominans. Den mannlige andelen emigranter var 1,5 – 2 ganger større enn den kvinnelige. (Dyrvik i Dyrvik og O'Neill 1975: s. 28.)

hadde størst utvandring sett i forhold til folketallet.¹²³ Eilert Sundt skrev om den "sognske utvandring til Amerika" at "unge karle, som pligte opfostringsbidrag for uægte børn, netop desformedelst fatte tanke om at følge strømmen, og flygte over på den anden side af jorden."¹²⁴ At disse mennene emigrerte først og fremst for å slippe unna oppfostringsbidraget, er det nok liten grunn til å tro. Det er imidlertid ikke utenkelig at en slik økonomisk byrde var medvirkende i avgjørelsen om å reise. Det var tydelig at emigrasjon blant fedrene til de uekte barna ble ansett som et problem, siden det fra 1892 kom en lov som proklamerte at menn med bidragsplikt kunne bli nektet å emigrere dersom de ikke hadde overholdt sine økonomiske forpliktelser.¹²⁵ Jeg har ikke hatt anledning til å undersøke hvilken konsekvens denne loven fikk for de leiermålsdømte i Indre Sogn. Rygg undersøkte imidlertid i 1907 håndhevelsen av denne loven i Kristiania. I perioden 1898-1904 var det gjennomsnittlig 31 menn som årlig ble ilagt forbud mot utvandring i henhold til lovene fra 1892 i Kristiania.¹²⁶ Disse utgjorde imidlertid kun rundt en tredjedel av de som var "meddelte til fornøden Observation" av politiet.¹²⁷ Håndhevelsen av denne loven var naturlig nok gjeldende for foreldrene til alle de uekte barna, og ikke bare de som ble dømt for leiermål.

Kvinnene hadde i all hovedsak både det praktiske og det økonomiske ansvaret for barna. Siden barna hadde tilhold hos dem, ble det også vanskeligere for dem å være i arbeid utenfor hjemmet. Tabellen nedenfor gir oversikt over hvilken livsstilling/yrke de forsørgende kvinnene i Indre Sogn hadde ved domstidspunktet.

Tabell 8: Livsstillingen/yrket til de leiermålsdømte kvinnene med kjent forsørgeransvar ved rettsakstidspunktet i Indre Sogn 1875 – 1904

Livsstilling/yrke	Antall	Prosent
Tjenestepike	4	11 %
Dagarbeider	14	40 %
Husmannsdatter	11	31 %
Fattiglem	1	3 %
Ukjent	5	14 %
Total	35	100 %

Kilde: SAB: SAIS, Domsprotokoller I.E.b 4-5 (1875-1896), Forhøyr- og Meddomsprotokoller I.E.c.1 (1897-1902), Ekstrarettsprotokoller I.B.c.20-28 (1875-1896), Kriminalprotokoller V.I.A.6-7 (1875-1896) og Justisprotokoll I.H.3 og 16 (1897-1902)

¹²³ Mørkhagen: *Farvel Norge. Utvandringen til Amerika 1825 – 1975* 2009: s. 137.

¹²⁴ Sundt (1857) i Christophersen, Christie og Petersen (red.) 1976: s. 485.

¹²⁵ Dette redegjorde jeg for i kapittel 1.5 *Lovhistorisk bakgrunn*. (Evt Rygg (1907): s. 88).

¹²⁶ Rygg 1907: s. 88.

¹²⁷ Rygg 1907: s. 88.

Som det kommer fram av tabellen, var det kun fire av kvinnene (11 %) som arbeidet som tjenestepiker på domstidspunktet. To av disse hadde ikke forsørgeransvar for andre enn det nyfødte barnet. I den ene kvinnens tilfelle var de to første barna dødfødte. Den andre kvinnen hadde også fått et dødfødt barn, og hennes eldste barn hadde vært ute i tjeneste de siste fire årene og livnærte dermed seg selv. Disse to kvinnene hadde dermed ingen barn "på slep" da de kom i tjeneste. Det fremkommer ingen opplysninger om disse kvinnene beholdt tjenesteposten sin også etter fødselen. De kunne ikke ha med seg de små barna sine i tjeneste, og deres eneste mulighet for å fortsette i yrket var derfor å sette bort barnet til familien eller fosterforeldrene.¹²⁸ Som nevnt hadde to av de leiermålsdømte kvinnene i Indre Sogn gjort nettopp det. I begge tilfellene var det deres foreldre som tok seg av oppfostringen av barna. Dersom man også inkluderer disse to kvinnene i statistikken over livsstillingen til de leiermålsdømte kvinnene ved domstidspunktet, var det likevel bare rundt 16 % som livnærte seg som tjenestepiker. Dette var et mye lavere tall sammenlignet med andelen av tjenestepiker blant ugifte kvinner på et generelt nivå. Rundt år 1900 var om lag en tredjedel av ugifte kvinner i alderen 15-29 år i arbeid som tjenestepiker.¹²⁹ Gjennomsnittsalderen var dermed lavere blant tjenestepikene enn blant de leiermålsdømte kvinnene, og dette tallet er derfor ikke fullstendig sammenlignbart. Å være i tjeneste, enten man var gutt eller jente, var nemlig for de aller fleste en forbigående fase som fant sted mellom barndommen i foreldrenes hus og som gift mann eller kvinne i egen bolig. Det var også i løpet av disse årene at man som regel fant sin tilkommende.¹³⁰ I forhørene av de leiermålsdømte personene i Indre Sogn kommer det fram at de aller fleste jobbet nettopp som tjenestepike/-dreng da de fikk sitt første barn. Senere, dersom de hadde forsørgeransvaret for dette barnet, og etter hvert også flere barn, var ikke denne yrkesveien et mulig alternativ. For de aller fleste var det heller ikke et alternativ å bli gift og bli forsørget av ektemannen.

Majoriteten av de leiermålsdømte kvinnene måtte dermed sørge for sitt og barnas livsopphold på andre måter enn som tjenestepike. Som vi ser ut fra tabellen var 14 av de 35 (40 %) leiermålsdømte kvinnene ved rettssakstidspunktet dagarbeidere. Arbeidsoppgavene var som oftest knyttet til gårdsarbeidet, eksempelvis ved onnene. Mulighetene for arbeid var derfor sesongavhengig med dertil ustabil inntekt. I flere saker tok retten hensyn til dette, ved at kvinnen fikk utsatt straffen fordi hun skulle jobbe med sesongbetont arbeid. For om lag halvparten av kvinnene ble det ikke oppgitt et spesielt yrke eller noe annet som kunne si noe

¹²⁸ Sogner og Telste 2005: s. 34.

¹²⁹ Sogner og Telste 2005: s. 39.

¹³⁰ Sogner og Telste 2005: s. 34.

om hvordan de tjente til sitt livsopphold. En stor andel (31 %) bodde hjemme hos sine foreldre, uten at det ble spesifisert om og hvordan kvinnene bidro til husholdningen. Blant dem som arbeidet som dagarbeidere var det også enkelte som hadde tilhold hos sine foreldre. Det er derfor grunn til å tro at noen av de hjemmeboende husmannsdøtrene bidro til husholdningen ved hjelp av forskjellig dagarbeid. Disse to kategoriene er nok derfor noe overlappende. Av de resterende seks kvinnene var en person utsatt på fattigvesenets regning, mens jeg for de siste fem ikke har funnet noe informasjon om livsstilling/yrke.

En stor andel av kvinnene maktet ikke å forsørge barna på egenhånd eller ved hjelp av familien. Disse var derfor nødt til å motta hjelp fra fattigkassen. Elleve kvinner i analysegrunnet mottok fattigstøtte, og alle disse hadde forsørgeransvar. Dette utgjør en prosentandel på hele 31 av de leiermålsdømte kvinnene med forsørgeransvar. Mottakerne av fattighjelp hadde forskjellige yrker/livsstillinger. Blant dem var det både dagarbeidere, fattiglemmer og hjemmeboende husmannsdøtre. Andelen av fattighjelpmottakere i samfunnet for øvrig var bare 5-6 %.¹³¹ At andelen støttemottakere var så stor blant de leiermålsdømte kvinnene med forsørgeransvar er en indikasjon på at denne gruppen var svært dårlig stilt i samfunnet. Dette var imidlertid ikke enestående for kvinnene som var dømt for leiermål. I følge Rygg var dette en problematikk som omfavnet alle enslige mødre: "At Barnets Fødsel bringer et stort Antal af de ugifte Mødre til at ty til Fattigvæsenet, er hævet over al Tvil."¹³² Av alle enslige mødre med barn måtte nemlig gjennomsnittlig cirka 15-20 % av dem få hjelp fra fattigkassen.¹³³ For kvinner som kun hadde et uekte barn var denne hjelpen som oftest midlertidig. Det var imidlertid "Annerledes med Mødre med flere Børn. En større Del af disse bliver til stadig Byrde for Fattigvæsenet (...)."¹³⁴ Kvinnene som ble dømt for leiermål hadde nødvendigvis flere barn og trolig var nok støtten de mottok fra fattigkassen vedvarende.¹³⁵ Det var med andre ord ikke leiermålsdommen som var utslagsgivende for fattighjelp. Alle de leiermålsdømte kvinnene i Indre Sogn som mottok fattighjelp gjorde dette i forkant av selve dommen. Det var nok derfor heller vanskelighetene med å være aleneforsørger som var avgjørende for at disse kvinnene måtte få hjelp fra fattigkassen.

¹³¹ Roll-Hansen Hege: *Verdige og uverdige: Fattigstatistikk mellom økonomi og moral* i Samfunnsspeilet 2:2002.

¹³² Rygg 1907: s. 80.

¹³³ Rygg 1907: s. 81.

¹³⁴ Rygg 1907: s. 83.

¹³⁵ Som nevnt hadde noen av de leiermålsdømte kvinnene mistet ett eller flere av barna sine, men majoriteten av dem hadde flere barn å forsørge på domstidspunktet.

2.3.2 "Han lovede hende Ægteskab"

En av forutsetningene for å bli dømt for leiermål var at man hadde fått barn med minimum tre forskjellige personer "uden at med nogen af dem lovligen komme i Ægteskab"¹³⁶. Retten måtte derfor undersøke om den tiltalte hadde utsikter til å inngå ekteskap med en av barnemødrene/-fedrene. Det var nemlig ingen forutsetning at den tiltalte måtte gifte seg før domfellelsen. Dersom han eller hun kom i ekteskap med en av de involverte partene etter domfellelsen, men før straffeutførelsen, falt straffen bort.¹³⁷ Som tidligere nevnt fant dette sted i fem av de totalt 59 sakene (8 %) i mitt kildemateriale. I alle disse tilfellene inngikk partene ekteskap etter dommen, men i forkant av straffeutførelsen. Disse fem var imidlertid ikke de eneste blant de leiermålstiltalte som påberopte seg ekteskapsplaner eller hevdet de hadde blitt lovet ekteskap.

Tabell 9: Påståtte ekteskapsløfter i leiermålssakene i Indre Sogn 1875 – 1904

Status/kjønn/antall/prosent	Kvinner		Menn		Total	
	Antall	Prosent	Antall	Prosent	Antall	Prosent
Ekteskapsløfter som ble innfridd før straffeutførelsen	2	4	3	33	5	8
Lovet/ ble lovet ekteskap av en eller flere av barnemødrene/-fedrene uten innfrielse	31	62	1	11	32	54
Ikke lovet ekteskap	11	22	5	56	16	25
Ukjent	6	12	0	0	6	10
Total	50	100	9	100	59	100

Kilde: SAB: SAIS, Domsprotokoller I.E.b 4-5 (1875-1896), Forhøyr- og Meddomsprotokoller I.E.c.1 (1897-1902), Ekstrarettsprotokoller I.B.c.20-28 (1875-1896), Kriminalprotokoller V.I.A.6-7 (1875-1896) og Justisprotokoll I.H.3 og 16 (1897-1902).

Kun én mann hevdet å ha avgitt ekteskapsløfte til en av barnemødrene uten at dette ble innfridd. Dette skjedde i 1887, da Tosten I. ble dømt for leiermål for første gang. I rettssaken påsto Tosten at han hadde lovet den tredje barnemoren ekteskap. Hun ble ikke avhørt, og det ble derfor ikke bekreftet at løftene var framsatt. Det ble imidlertid ikke inngått noe ekteskap.¹³⁸ To år senere, i 1889, ble Tosten igjen tiltalt for leiermål. Han hadde nemlig fått et fjerde uekte barn med en av kvinnene han allerede hadde barn med, nemlig barnemor nummer to. Også i denne rettssaken påsto han å ha framsatt ekteskapsløfter, men ikke til den kvinnen han nå hadde fått barn med. Løftene hadde blitt avgitt til moren til hans første barn, og disse

¹³⁶ Kriminalloven av 1842. Kapittel 18 § 25: <http://www.hist.uib.no/krim/1874/>. Lastet ned 20.09.11

¹³⁷ Schweigaard 1882: s. 303.

¹³⁸ SAB: SAIS, Ekstrarettsprotokoll I.B.c. 26: fol. 319 (1887).

inngikk ekteskap før straffen skulle ha blitt utført.¹³⁹ Tostens uinnfridde ekteskapsløfter fra den første rettssaken ser ut til å være et unntak blant mennene. De tre andre mennene som hadde framsatt et slikt løfte til en av barnemødrene, inngikk ekteskap kort tid etter dommen.

Blant kvinnene var det derimot sjelden at de påståtte ekteskapsløftene førte til giftermål. I hele 31 (62 %) rettssaker der den tiltalte var kvinne, ble det påstått av den tiltalte selv at en eller flere av barnefedrene hadde lovet henne ekteskap før unnfangelsen av barna, uten at det senere førte til giftermål. Det var kun for to av kvinnene at ekteskapsløftene de hevdet å ha mottatt førte til ekteskap. "Hun, da Barnene undfangedes, var forlovet med de opgivne Barnefædre, der alle havde tillovet hende Ægteskab."¹⁴⁰ Denne uttalelsen kom fra Else M., og er representativ for en stor mengde lignende utsagn fra de andre leiermålsdømte kvinnene. I saken mot Else ble ingen av fedrene til barna avhørt, og uttalelsen fikk dermed stå uimotsagt. Dommeren festet tydeligvis lit til hennes utsagn, og refererte i dommen til at tiltalte var lovet ekteskap, men at løftene ikke hadde blitt oppfylt. Videre ble de påståtte ekteskapsløftene ansett som en formildende omstendighet, og Else ble dømt til fengsel på vann og brød i bare fire dager.¹⁴¹ I denne saken fikk altså Elses påståtte lovnader om giftermål innvirkning på straffeutmålingen. Dette var imidlertid ikke vanlig, det var kun i noen få av sakene i Indre Sogn at ekteskapsløfter ble brukt som begrunnelse for mildere straff. Likevel var det som nevnt mange av de leiermålsdømte som påpekte at slike løfter hadde blitt framsatt ved eller før unnfangelsen av barna. Det kan tenkes at en del av dem håpet at ekteskapsløftene ville få innvirkning på dommen og straffen slik Else hadde opplevd. Dette ga Tosten uttrykk for i forhøret, da han påsto at han "paa Grund af (...) sin Villighed til Ægteskab havde han derfor ogsaa dertil gaaet ud fra, at han maatte gaa fri for Straf."¹⁴² Det er imidlertid trolig at påstandene om ekteskapsløfter i stor grad også hadde sammenheng med de moralske sidene ved leiermålssakene.

Kari Telste hevder at de leiermålsdømte kvinnene på slutten av 1800-tallet brukte ekteskapsløftet som et forsvar for sin livsførsel. Ved å få barn utenfor ekteskap, sto kvinnen i en posisjon som kunne føre til at hun ble kategorisert som beryktet og løsaktig. Ved å påberope seg ekteskapsløfter, forsøkte hun imidlertid å opphøye de seksuelle forholdene og

¹³⁹ SAB: SAIS, Ekstraretsprotokoll I.B.c. 27: fol. 82-83, Domsprotokoll I.E.b. 5: fol. 342 og Kriminalprotokoll V.I.A. 7: fol. 46 (1889).

¹⁴⁰ SAB: SAIS, Ekstraretsprotokoll I.B.c. 24: fol. 50-51 (1879).

¹⁴¹ SAB: SAIS, Ekstraretsprotokoll I.B.c. 24: fol. 50-51 (1879).

¹⁴² SAB: SAIS, Ekstraretsprotokoll I.B.c. 27: fol. 82-83 (1887).

med det sin egen posisjon.¹⁴³ Hennes føreketenskapelige seksuelle forbindelser var nemlig mest sannsynlig ikke et ledd i en avvikende livsførsel. I en høyesterettsdom fra 1878 bemerket høyesterettsdommer Ph. Hansteen at "(...) for Folk av [hennes] Klasse [arbeiderklassen] er Samleie nok den sædvanligste Form for Indledning af til Ægteskab sigtende Forbindelser."¹⁴⁴ Som vi så i innledningskapittelet påpekte Elisabeth Haavet at det var en sammenheng mellom et makesøkingssystem som innebar føreketenskapelig seksuell aktivitet og uektefødte barn, og at dette systemet var et akseptert normsystem.¹⁴⁵ Også Eilert Sundt konkluderte med at føreketenskapelig seksuell omgang ikke var uvanlig gjennom sine sedelighetsundersøkelser fra 1850-tallet.¹⁴⁶ Han fant nemlig at om lag halvparten av parene fra arbeidsklassen på landsbasis som inngikk ekteskap enten hadde fått barn før ekteskapet, eller fikk barn innen åtte måneder etter vielsen.¹⁴⁷ Alle disse hadde dermed begynt sitt seksuelle samliv før ekteskapet var inngått. I samme undersøkelse fant han at det i de områdene der det var mange uekte fødsler også var en høy forekomst av par som fikk barn før, eller kort tid etter, vielsen.¹⁴⁸ Han hevdet at det var en sterk sammenheng mellom disse to fenomenene, da de begge var resultater av skikker som blant annet nattfrieri og felles natteleie. Disse skikkene inngikk da i det makesøkingssystemet Haavet skisserte.

I Indre Sogn var "nattfrieriet nu engang (...) blevet så at sige befestet som skik"¹⁴⁹, og området hadde en høy forekomst av både ektepar som fikk barn innen åtte måneder etter vielsen og uekte fødsler. Dette tyder på at føreketenskapelig seksuell omgang var vel utbredt og akseptert i Indre Sogn. Den vanlige skikken og forventningen var nok at paret giftet seg dersom kvinnen ble gravid. I noen tilfeller ble giftermålet imidlertid aldri noe av, og kvinnene sto igjen som enslig mor med et uekte barn. Sundt påpekte at "Thi den kvinde, der sidder således foragtet, kan have opført sig ganske ligedan som den, der ophøides til ægte-hustruens værdighed (...)"¹⁵⁰ Som regel hadde dermed moren til det uekte barnet i utgangspunktet ikke oppført seg mer usedelig enn kvinnen som ble gift, de fulgte nok begge skikkene i bygda. Ekteskapet kom imidlertid, av ulike grunner, aldri i stand. I rettsdokumentene fra Indre Sogn finnes det eksempler på at foreldrene til enten kvinnen eller mannen satte seg i mot

¹⁴³ Telste 2000: s. 350ff.

¹⁴⁴ Rt. 1878: s. 574.

¹⁴⁵ Haavet 1982: s. 93 – 94.

¹⁴⁶ Sundts forskning ble utført noen tiår tidligere enn den perioden min undersøkelse omfatter. Det er likevel grunn til å tro at hans funn om sedelighetsskikkene i området er relevante da det er lite sannsynlig at disse gjennomgikk en radikal endring i løpet av bare en generasjon.

¹⁴⁷ Sundt (1857) i Christophersen, Christie og Petersen (red.) 1976: s. 120.

¹⁴⁸ Sundt (1857) i Christophersen, Christie og Petersen (red.) 1976: s. 120.

¹⁴⁹ Sundt (1857) i Christophersen, Christie og Petersen (red.) 1976: s. 486.

¹⁵⁰ Sundt (1857) i Christophersen, Christie og Petersen (red.) 1976: s. 48

forlovelsen, og således hindret ekteskapet. En del av barnefedrene døde, og ekteskapsinngåelse ble umuliggjort av den grunn. Noen av kvinnene opplevde også at barnefaren og den potensielle ektemannen reiste til Amerika med lovnad om å sende penger så hun og barnet kunne komme over senere, noe som deretter ikke ble oppfylt. Det ser imidlertid ut som at den viktigste årsaken til at disse kvinnene ikke ble gift, var at barnefedrene var uvillige til å inngå ekteskap med dem. For de leiermålsdømte kvinnene var dette dermed et hendingsforløp som gjentok seg flere ganger. Tiltalen og dommen var derfor muligens et resultat av "møter med stadig nye menn, løfter og forlovelser, tillit og skuffede forventninger"¹⁵¹, slik Kari Telste formulerer det. For å unngå stempelet som løsaktig ble det derfor viktig for disse kvinnene å bli trodd på at forholdene ble innledet med en intensjon om ekteskap, siden "løftet var det eneste forsvar hun kunne gripe til for å legitimere sine seksuelle forbindelser."¹⁵²

I den tidligere nevnte rettssaken mot Else ble ingen av barnefedrene avhørt, og retten trodde på hennes framstilling av forholdene. Hun hadde ingen beviser for sine påstander, noe som heller ikke var vanlig. Det var derfor høyst nødvendig for kvinnene å fremstille historiene på en mest mulig troverdig måte. I de tilfellene der barnefedrene ikke møtte i retten var det nok enklere for den tiltalte kvinnen å oppnå troverdighet. I en god del av sakene møtte imidlertid en eller flere av barnefedrene opp i rettssaken, og disse benektet som regel å ha framsatt noen ekteskapsløfter. I en slik sak ble det dermed ord mot ord, noe som var tilfelle i saken mot Marie O. Hun hevdet at "samtlige Barnefædre lovede hende Ægteskab, men brød løftet efterat de havde faaet sin Vilje med hende."¹⁵³ I Maries sak var det bare det tredje barnets far, Elling O., som ble avhørt siden fedrene til de to eldste barna hadde emigrert til Amerika. Elling benektet imidlertid å ha framsatt et slikt løfte. Han forsøkte også å så tvil om farskapet ved å påstå at han "havde hørt at der er flere andre, som paa den samme tid havde hatt legemlig omgang med Sigtede."¹⁵⁴ Dette benektet Marie for, og "Retten ser dog ikke nogen Grund til at betvile den af Sigtedes afgivne Forklarings Riktighed".¹⁵⁵ For å avgjøre hvilken historie som var mest troverdig, la retten i dette tilfelle vekt på at Elling ikke tidligere hadde frasagt seg paterniteten, heller ikke da han ble avkrevd for oppfostringsbidrag. Den mente derfor at han tidligere hadde påtatt seg det juridiske ansvaret for barnet, og at det ikke var troverdig å komme med en slik påstand på et så sent tidspunkt. Dermed ble nok også

¹⁵¹ Telste 2000: s. 345.

¹⁵² Telste 2000: s. 350.

¹⁵³ SAB: SAIS, Ekstraretsprotokoll I.B.c. 28: fol. 168 (1892).

¹⁵⁴ SAB: SAIS, Ekstraretsprotokoll I.B.c. 28: fol. 168 (1892).

¹⁵⁵ SAB: SAIS, Ekstraretsprotokoll I.B.c. 28: fol. 168 (1892).

resten av hans forklaring ansett som tvilsom, og det var lettere for sorenskriveren å feste lit til Maries fremstilling. Det fikk imidlertid ingen innvirkning på straffeutmålingen, og hun ble dømt til fem dagers fengsel på vann og brød.¹⁵⁶

Saken mot Marie representerer likevel et unntak. Det var nemlig sjelden at det var kvinnens fremstilling som ble oppfattet som mest troverdig, noe også Kari Telste har konkludert med i sin undersøkelse.¹⁵⁷ I sakene fra Indre Sogn var det en tendens til at det var barnefedrenes benektelser av de påståtte ekteskapsløftene som ble ansett som den egentlige sannheten i retten, og det ble derfor sjelden tatt hensyn til de påståtte ekteskapsløftene i straffeutmålingene. Som vi så i saken mot Marie, spilte ikke dette hensynet inn selv da retten festet lit til hennes fremstilling. At sorenskriveren som regel ikke tok hensyn til dette i straffeutmålingen er derfor ikke et bevis på at kvinnen ikke ble trodd. I de fleste dommene blir imidlertid dette forholdet tillagt svært liten betydning, og det ble som regel kun kort nevnt at "Hun opgir at være lovet Ægteskab af Barnefædre (...), hvilket dog af disse er benægtet."¹⁵⁸ Dette utdraget er hentet fra dommen mot Mari A., og er representativt for en rekke lignende utsagn i andre dommer. Denne knappe formuleringen gir inntrykk av at Maris påstand om ekteskapsløfter ikke ble funnet troverdige. Dette var kanskje ikke så merkelig, tatt i betraktning at det i denne saken var tre barnefedre som hevdet det motsatte.

Kari Telste er av den oppfatning at de fleste mennene var svært varsomme med å gi klare løfter. I disse tilfellene ble det derfor vanskelig å avgjøre om hans uttalte ord var et reelt ekteskapsløfte.¹⁵⁹ Dette finner jeg eksempler på også fra rettsmaterialet i Indre Sogn. Det er derfor en mulighet at flere av kvinnene trodde de var lovet ekteskap gjennom de vage ekteskapsløftene fra barnefaren. Da de så senere hevdet dette i forhørene kunne imidlertid barnefaren så tvil om hva han faktisk hadde sagt. Det var nok lettere for han å forklare og forsvare en tilfeldig seksuell forbindelse framfor et brutt løfte, slik Telste hevder.¹⁶⁰ Det er imidlertid vanskelig å tro at alle de 31 leiermålstiltalte kvinnene fra Indre Sogn som hevdet at de var blitt lovet ekteskap, alle hadde vært uheldige og møtt menn som kun ga vage løfter de ikke hadde som intensjon å overholde. Det er grunn til å tro at også noen av kvinnene påberopte seg løfter som ikke egentlig var framsatt. I den andre leiermålssaken mot Anna S. i

¹⁵⁶ SAB: SAIS, Ekstraretsprotokoll I.B.c. 28: fol. 168 (1892).

¹⁵⁷ Telste 2000: s. 355.

¹⁵⁸ SAB: SAIS, Domsprotokoll I.E.b. 5: fol. 320 (1888).

¹⁵⁹ Telste 2000: s. 351.

¹⁶⁰ Telste 2000: s. 358.

1891, påsto hun at samtlige barnefedre hadde lovet henne ekteskap.¹⁶¹ I den første saken fra 1886 hevdet hun imidlertid at det kun var en av barnefedrene som hadde lovet henne ekteskap.¹⁶² Da det er lite trolig at det ble framsatt ekteskapsløfter i etterkant, ser det derfor ut som om Anna pyntet på sannheten i den andre rettssaken. En skal ikke se bort i fra at det også var flere som gjorde som henne. Som Kari Telste påpekte, var det kun ekteskapsløftet kvinnen kunne ty til for å forklare tilfeldige seksuelle forbindelser. Et slikt løfte kunne heve hennes status, og sørge for at hun ikke fikk stempelet som løsaktig. Det er derfor ikke utenkelig at flere kvinner uberettiget grep til ekteskapsløftet for å forsøke å redde sin egen posisjon. Det var tross alt bedre å være godtroende og sveket, enn løsaktig og beryktet.

Som det kommer fram av tabellen ovenfor, var det flere kvinner som ikke hevdet at de var lovet ekteskap av noen av barnefedrene. I tillegg var det en god del av kvinnene som kun påsto at de hadde mottatt et slikt løfte fra en eller to av barnefedrene. Totalt var det derfor en stor andel seksuelle forhold som ble innledet uten noen form for avklaring av relasjonen dem imellom. Det kan nok tenkes at noen av disse kvinnene anså samleiet som en innledning til et forhold som på sikt skulle føre til ekteskap, slik høyesterettsdommer Ph. Hansteen antydte var tilfelle. I et rettslig avhør kunne dermed ikke disse kvinnene hevde at de ble lovet ekteskap, da det aldri var blitt framsatt noen konkrete løfter. Trolig var det nok også en del av kvinnene som selv hverken hadde håp eller intensjon om ekteskap da de innledet et seksuelt forhold til en mann. Det er også en mulighet at kvinnene visste at de fremmøtte barnefedrene ville benekte at de hadde lovet dem ekteskap, og at de derfor lot være å opplyse om dette fordi de ikke ønsket å bli oppfattet som løgnaktige. Den sistnevnte årsaken har nok imidlertid hatt en svært beskjeden betydning, da det var sjelden at alle de tre barnefedrene møtte opp i rettssakene. Uavhengig av årsak var det likevel en god del kvinner som ikke hevdet at de var blitt lovet ekteskap.

De foregående tallene og forholdene indikerer at det på et generelt grunnlag var viktig for kvinnene å hevde at de var blitt lovet ekteskap i forkant av besvarelsen, uavhengig av om dette førte til et ekteskap eller ikke. Det er umulig å avgjøre om slike ord faktisk ble uttalt fra barnefedrene, da det i disse sakene kun ble ord mot ord. Siden denne tendensen var såpass gjennomgående, viser det imidlertid med tydelighet at ekteskapsløftene hadde en stor plass i leiermålssakene. Dette kan, som jeg har drøftet ovenfor, både skyldes moralske og straffeformildende årsaker.

¹⁶¹ SAB: SAIS, Ekstrarettsprotokoll I.B.c. 28: fol. 145-148 (1891).

¹⁶² SAB: SAIS, Ekstrarettsprotokoll I.B.c. 26: fol. 236-237 (1886).

2.3.3 Uenighet om farskapet

I 17 (29 %) av de 59 sakene i Indre Sogn ble det ytret av en av barnefedrene at han var usikker på farskapet. I 14 av sakene var den tiltalte kvinne, og i tre av sakene var den tiltalte mann. I fire av disse sakene frasa den utlagte faren seg det juridiske farskapet. En av kvinnene som opplevde dette var Margrethe J. I hennes tilfelle var den oppgitte faren en annen leiermålstiltalt mann, nemlig den allerede nevnte Tosten. I saken mot han ble dette nevnt, men unnfangelsen av dette barnet var følgelig ikke inkludert i tiltalen mot han. Det forekom imidlertid ikke så ofte at de oppgitte fedrene i leiermålssaker valgte å gå til det skritt å frasi seg paterniteten ved ed. Dette skjedde, som nevnt, kun i fire av leiermålssakene i Indre Sogn. I de tretten andre sakene der det ble uttrykt tvil rundt farskapet, gikk ikke fedrene til dette skrittet. Selv om det i utgangspunktet kan virke som et høyt antall saker med farskapstvill, gjaldt dette likevel ikke en stor andel av de uekte barna. Totalt ble det nemlig født i overkant av 160 barn av de leiermålsdømte personene i Indre Sogn, og det var kun for rundt 10 % av dem det ble diskusjoner rundt farskapet. Fire av dem ble etter hvert regnet for å være faderløse, da deres fedre frasa seg paterniteten. For de resterende uekte barna fikk imidlertid denne tvilen ingen juridiske konsekvenser.

Selv om det dermed forekom at enkelte fedre prøvde å frasi seg farskapet for å unngå å bli tiltalt for leiermål, var det nok også flere grunner til at en mann var usikker på farskapet. Den ene er at han mente at tidspunktet for fødselen ikke samsvarte med når besvangrelsen skulle ha funnet sted. Det kan også tenkes at han var av den oppfatning at moren til barnet hadde hatt seksuell omgang med flere enn han på det aktuelle tidspunktet, og at det derfor like gjerne kunne være en av de andre mennene som kunne være far til barnet. Begge disse begrunnelsene ble gitt av de utlagte fedrene i rettsmaterialet fra Indre Sogn. Kvinnene som fikk rettet slike beskyldinger mot seg nektet alle for å ha hatt "samleie med nogen anden til saadan Tid, at han efter Naturen Orden kunne være Fader til Barnet(...)." ¹⁶³ I en slik sak ble det derfor ord mot ord. Mennene hadde imidlertid mulighet til å fraskrive seg farskapet juridisk, slik Tosten gjorde, uavhengig av hvilke opplysninger barnemoren kom med. Det mest vanlige når en far var usikker, eller ikke ønsket å være far til barnet, var imidlertid at de utlagte fedrene bare ga uttrykk for at de var usikre på farskapet. Siden de tross alt hadde hatt seksuell omgang med kvinnen kunne de imidlertid ikke benekte for at de kunne være far til det uekte barnet.

¹⁶³ SAB: SAIS, Ekstraretsprotokoll I.B.c.21: fol. 281 (1877).

I følge Yngve Nedrebø, forekom det svært sjelden at mødrene til uekte barn utla falsk barnefar på slutten av 1800-tallet. Det kan også være vanskelig å spore motivasjonen bak en slik falsk utleggelse fra kvinnenens side. Før 1812, da simpelt leiermål ble regnet for å være straffbart, viser Nedrebø til at det trolig var en høyere frekvens av falske barnefedre. Han ser at det var en forholdsvis høy forekomst av sjømenn, både med norske og utenlandske navn, som ble utlagt som barnefar. I perioden 1801-1815 ble 65 % av de utlagte barnefedrene i kildematerialet fra Bergen oppgitt å være sjøfolk/soldater/bortreist. Tilsvarende tall fra 1871-1880 var 25 %, noe Nedrebø mener er bedre overensstemmende med den faktiske befolkningsfordelingen i byen.¹⁶⁴ Han hevder derfor at en god del av barnemødrene ble presset eller betalt for å oppgi falsk barnefar tidlig på 1800-tallet. Funn som bekrefter denne teorien var blant annet at mange av de fattige barnemødrene var i stand til å betale bøkene sine, samtidig som det var en påfallende lav andel alvorlige saker som hor og blodskam. Siden straffen for simpelt leiermål falt bort i 1812 var imidlertid dette behovet ikke like stort, og Nedrebø hevder derfor at det er grunn til å tro at de oppgitte barnefedrene på slutten av 1800-tallet sjelden var feilaktig utlagt.¹⁶⁵ Det er derfor liten grunn til å tro at alle de fedrene som uttrykte at de stilte seg tvilsomme til farskapet faktisk hadde en reell grunn til å tvile. Samtidig hadde de leiermålsdømte kvinnene en forhistorie som ikke talte til hennes fordel, og det ble kanskje derfor enklere for de oppgitte fedrene å hevde i retten at de ikke var sikre på at farskapet var reelt. Selv om en slik tvil var reell i enkelte tilfeller, var det nok en del menn som prøvde å unngå byrden ved farskapet ved å påstå at det ikke var sannsynlig at de var faren til det uekte barnet. En del av de utlagte fedrene kan ha hatt en økonomisk eller juridisk motivasjon for ikke å ønske seg farskapet. Som vi så, var det likevel bare ytterst få som frasa seg det juridiske farskapet til det uekte barnet.

2.3.4 Deloppsummering

I leiermålssakene i Indre Sogn var det en klar tendens til at innholdet i rettssakene var konsentrert rundt tre forhold, nemlig oppfostringen av de uekte barna, mulige ekteskapsløfter i forbindelse med besvangrelsen og uenighet knyttet til farskapet. Økonomi og moral var med andre ord viktige begreper i tilknytning til leiermålssakene. De fleste leiermålsdømte kvinnene hadde forsørgeransvaret for sine barn, men kun en liten andel av dem mottok den økonomiske hjelpen fra barnefedrene de var berettiget til å få. Et resultat av dette var at

¹⁶⁴ Nedrebø "Til sin Barnefader utlagde hun..." *Reelle eller fiktive barnefedre for utenomekteskapelig fødte barn i Bergen 1668-1880* 1995: s. 28.

¹⁶⁵ Nedrebø 1995: s. 31 – 32.

mange av dem levde i fattigdom, og rundt en tredjedel mottok hjelp fra fattigkassen. Flere av de leiermålstiltalte kvinnene hevdet at de var blitt lovet ekteskap i forkant av besvangrelsene, det var imidlertid ytterst få som ble gift. Dette var imidlertid mer vanlig blant de leiermålsdømte mennene, og det var her et klart kjønnskille. Trolig var kvinnenes påståtte ekteskapsløfter, enten de var berettiget eller ikke, et forsøk på å heve sin egen sosiale status i samfunnet. Vi så også at det var en del av de utlagte fedrene som sådde tvil om farskapet. Det er likevel lite trolig at alle disse mennene hadde en reell grunn til å tvile, selv om dette selvsagt kan ha vært tilfelle for enkelte. Vi så også at det kun var en liten andel av de oppgitte fedrene som frasa seg farskapet juridisk.

Denne delen av analysen er hovedsakelig basert på opplysninger fra leiermålssakene i Indre Sogn. Ville vi kommet fram til et tilsvarende resultat dersom vi tok for oss alle leiermålssakene i landet? På bakgrunn av de to foregående delkapitlene er det grunn til å tro det. Sammenligningen av relevante variabler i leiermålssakene viste at Indre Sogn i liten grad avvek fra sakene på landsbasis. Dette er selvfølgelig ingen garanti for at innholdet i leiermålssakene var det samme, men det er en indikasjon på at dette var tilfelle. Kari Telstes undersøkelse rundt innholdet i leiermålssakene i Drammen, Ringerike og Hallingdal, bekrefter også denne påstanden.

2.4 Delkonklusjon

I perioden 1875 – 1904 ble i overkant av 4000 personer dømt for leiermål. Ved å kartlegge yrkessituasjonen ved domstidspunktet og de leiermålsdømtes foreldres yrkesbakgrunn, kunne vi konstatere at det var en overrepresentasjon av mennesker fra de lavere sosiale lagene i leiermålssakene. Vi så samtidig at rundt 90 % av de leiermålsdømte var kvinner, og at dette lovbruddet derfor må kunne kalles et kvinnelovbrudd. Årsaken til at det først og fremst var kvinner som ble dømt, kan forklares ved at det trolig både var flere kvinner som begikk leiermål i utgangspunktet, samtidig som det var lettere å oppdage et slikt lovbrudd når det var begått av en kvinne. Livssituasjonen til de leiermålsdømte kvinnene ble ytterligere vanskeliggjort ved at de hadde forsørgeransvaret for barna. En stor andel av dem, langt flere enn hva som var normalt ellers i samfunnet, måtte få hjelp fra fattigkassen. De økonomiske forholdene rundt livssituasjonen til de leiermålsdømte gir grunn til å hevde at premisene for et eventuelt økonomisk motiv for å avkriminalisere leiermål var til stede.

I leiermålssakene var det hovedsakelig fokus på tre forhold, nemlig eventuelle ekteskapsmuligheter, forsørgelsen av barna og uenighet rundt farskap. Vi så at svært mange av de leiermålsdømte kvinnene påsto at de var blitt lovet ekteskap i forbindelse med besvangrelsene, men at det likevel var ytterst få av dem som faktisk ble gift. Mest sannsynlig hevdet kvinnene at de var blitt lovet ekteskap fordi de ønsket å øke sin moralske anseelse, selv om selvfølgelig en del av de påståtte ekteskapsløftene faktisk hadde blitt framsagt. De leiermålsdømte kan også ha påberopt seg ekteskapsløfter fordi de håpet at dette skulle virke formildende i straffeutmålingen. Det fikk imidlertid ytterst sjeldent en slik effekt. Utfordringen rundt forsørgelsen av de uekte barna ble også belyst i leiermålssakene. Majoriteten av de leiermålsdømte kvinnene mottok ikke oppfostringsbidrag fra fedrene, selv om dette var noe de ved lov hadde krav på. Det ble også i enkelte av leiermålssakene sådd tvil rundt farskapet. Det var imidlertid ytterst få som gikk til det grep å fraskrive seg farskapet juridisk, og i mange av sakene var nok ikke den uttrykte tvilen reell. Vil elementene fra leiermålssakene gjenspeile seg i årsakene bak avkriminaliseringen?

Vi har også sett at det var en nedgang i antall leiermålssaker fra og med 1890, noe som trolig var forårsaket av en synkende interesse fra påtalemyndighetenes side til å straffeforfølge disse sakene. Samtidig så vi at rettspraksisen ble noe mildere i slutten av undersøkelsesperioden, ved at de utmålte straffene ble litt mildere. Dette kan ha vært en konsekvens av at rettsoppfattelsen rundt leiermål hadde endret seg, slik Kiær påsto. Kan den endrede rettsoppfattelsen også ha vært en medvirkende årsak til at lovgiverne valgte å avkriminalisere leiermål?

Kapittel 3: Motivene og holdningene bak avkriminaliseringen av leiermål

3.1 Lovforarbeidene

I løpet av leiermålsparagrafens rettskraftige periode ble i overkant av 8000 personer dømt for dette forholdet. Paragrafen hadde blitt stående uendret i alle disse årene, selv om en endring hadde blitt foreslått i 1866. I 1885 startet så arbeidet med en ny straffelov, og i den forbindelse ble det utarbeidet flere lovutkast. I 1902 ble leiermål avkriminalisert, et vedtak som var rettskraftig fra og med 1905.

3.1.1 Ekteskapet ikke lenger en frifinnende faktor i leiermålssaker?

I 1859 ble det vedtatt å nedsette en kirkekommisjon som blant annet hadde som formål å revidere ekteskapsloven. I 1866 ble så kommisjonens lovutkast presentert av Kirkedepartementet. Forslaget som angikk leiermålsparagrafen var formulert i lovutkastets paragraf 36:

Straf, som Mandspersoner have forskyldt ved udenfor Ægteskab at have besvangret tre eller flere forskjellige Kvindespersoner, eller som Kvindesperson har forskyldt ved udenfor Ægteskab at have ladet sig besvangre af tre eller flere forskjellige Mandspersoner, bortfalder ikke derved, at den, som saaledes har forgaaet sig, kommer i Ægteskab, om det end er med Nogen af dem, med hvem saadan forseelse er begaaet.¹⁶⁶

Kommisjonen forslo altså med denne paragrafen å fjerne muligheten for at ekteskapsinngåelse med en av partene man hadde besvangret/blitt besvangret av skulle være frifinnende. Dette var dermed et forslag som ville medføre en skjerping av leiermålsparagrafen. Begrunnelsen bak dette forslaget var at en slik lovbestemmelse kunne føre til ekteskap som bar i seg elementer av indirekte eller direkte tvang, noe som stred mot kirkens intensjon med ekteskapet. I Kirkedepartementets foredrag ble det også referert til resultatet av den tilhørende høringsrunden i forbindelse med lovutkastet. Av de som hadde fått anledning til å uttale seg finner vi Biskopene i Trondhjem, Bergen, Tromsø og Christiansand, Det Teologiske Fakultet og Justisdepartementet, som alle bifalt Kirkekomiteens forslag til § 36.¹⁶⁷ Lovutkastet til ny ekteskapslov ble imidlertid ikke fremmet for Stortinget i den inneværende perioden. Årsaken

¹⁶⁶ Dokument No. 72 1865/1866: s. 8.

¹⁶⁷ Dokument No. 72 1865/1866: s. 9-19 og 29.

var at det var stor dissens rundt en del av de andre, mer vesentlige paragrafene i lovutkastet, samt at Kirkedepartementet var av den oppfatning at det ville bli for liten tid for Stortingsrepresentantene å sette seg så grundig inn i saken som en slik lovbehandling ville kreve.¹⁶⁸

I 1872 ble så det opprinnelige endringsforslaget angående leiermålsparagrafen fra Kirkedepartementet behandlet av justiskomiteen og sendt til regjeringen for behandling. Komiteen hadde imidlertid betenkeligheter mot å fremsette den tidligere foreslåtte endringen, nemlig at straffefrihet ved inngåelse av ekteskap med en av barnemødrene/-fedrene skulle fjernes fra leiermålsparagrafen. Dette ble begrunnet med at en slik endring ikke bare ville ramme de uheldige ekteskapsinngåelsene dette forslaget var ment å begrense, men også andre tilfeller som ikke var å anse som uheldige. Blant annet ville da leiermålsparagrafen også ramme de som "giftede sig tredie Gang, men for hvert Ægteskab havde besvangret eller ladet sig besvangre af sin Ægtefelle."¹⁶⁹ En straffeforfølgelse i slike tilfeller ville "i den almindelige Opfatning" bli ansett som støtende, dessuten ville undersøkelserne i slike tilfeller bli sett på som utilbørlige. Komiteen fryktet også at en slik lovendring ville føre til en økning i antallet av "falsk Udlæggelse af eller Fralæggelse af at være Barnefader."¹⁷⁰ Det ble derfor besluttet å ikke framlegge forslag om en slik lovendring, og man begrunnet avgjørelsen med at:

(...) en Forandring som den omhandlede vilde være lidet heldig (...)Anvendelse af Straf neppe vilde have Medhold i de almindelige Opfatning, der i det hele bedømmer disse Forhold med stor mildhed (...) Snarere end at forøge disse Bestemmelers Strenghed ved at borttage den begrensede Adgang til straffefrihed (...) tror man der maatte blive Spørsgsmaal om ganske at hæve dem og derved stille disse Forhold udenfor Klassen af strafbare Handlinger.¹⁷¹

I stedet for en skjerpning av leiermålsparagrafen, var komiteen faktisk inne på tanken om at leiermål ikke skulle være et straffbart forhold! Dette var likevel ikke en tilfredsstillende løsning for komiteen. For selv om lovparagrafene egentlig hadde lite for seg sett fra et "almindeligt kriminalistisk Standpunkt", ville komiteen ikke se bort fra at "de danne en Støtte for Folkets Moralitet og Sædelighed, som man bør være varsom med at borttage."¹⁷² Det ble derfor ikke fremmet noe forslag om å endre vilkårene i leiermålsparagrafen, og den ble dermed stående uendret.

¹⁶⁸ Dokument No. 72 1865/1866: s. 38.

¹⁶⁹ Indst. og Besl. O. No. 94 1872: s. 261.

¹⁷⁰ Indst. og Besl. O. No. 94 1872: s. 261.

¹⁷¹ Indst. og Besl. O. No. 94 1872: s. 261 – 262.

¹⁷² Indst. og Besl. O. No. 94 1872: s. 262.

Et mindretall i komiteen mente imidlertid at disse betenkelighetene ved en eventuell avkriminalisering ikke var av en avgjørende karakter, og hevdet at leiermålsparagrafen i liten grad var hensiktsmessig. Dette ble begrunnet med at man kun vilkårlig straffet utukten ved å straffeforfølge leiermål. Siden straff først inntraff når det hadde funnet sted besvangrelser med tre forskjellige personer, hevdet dette mindretallet at en slik strafferettslig konsekvens framsto som svært tilfeldig og lite hensiktsmessig. Dessuten satte de spørsmålsteget ved paragrafens evne til "at reprimere Usædelighed og Løsagtighed."¹⁷³ De viste også til at en kriminalisering av leiermål i ytterste konsekvens kunne føre til langt mer alvorlige lovbrudd, som blant annet fostermord og falsk utleggelse av barnefar. Mindretallet i komiteen var samtidig av den oppfatning at en sterkere oppfostringslov ville ha mer for seg enn en straffeforfølgelse av leiermål. De viste også til at Norge var det eneste landet som hadde en slik lovbestemmelse.¹⁷⁴ Mindretallet i komiteen framsatte likevel ikke et avkriminaliseringsforslag. Dette ble først gjort femten år senere, av Bernhard Getz. Finner vi igjen synspunktene som ble ytret av mindretallet i denne komiteen i hans argumentasjon?

3.1.2 Straffelovkommisjonen av 1885 og straffeloven av 1902

14. november 1885 ble det vedtatt å nedsette en kommisjon som skulle utarbeide en ny straffelov. Den fikk det offisielle navnet *Den ved kongelig Resolution af 14de November nedsatte Kommission*, men blir som oftest referert til som *Straffelovkommisjonen av 1885*.¹⁷⁵ Kommisjonen besto av totalt syv medlemmer, hvorav alle var jurister. Formannen var Bernhard Getz, og hans rolle i kommisjonen var svært fremtredende. Straffelovkommisjonen arbeidet med den nye straffeloven over en periode på elleve år, fra 1885 til 1896. Straffelovkommisjonen utarbeidet flere lovutkast, en del av dem av Getz alene.¹⁷⁶ Av relevans for temaet i denne oppgaven finner vi Getz' utkast til en ny straffelov fra 1887 som blant annet også inneholdt kapitlet "Forbrydelser mod Sædelighed".¹⁷⁷ Noen år senere, i 1892, fremla Getz *Udkast til Lov til Modarbeidelse af offentlig Usædelighed og venerisk Smitte med Motiver*.¹⁷⁸ I 1893 hadde han utarbeidet et nytt straffelovsutkast, der det sistnevnte lovutkastet

¹⁷³ Indst. og Besl. O. No. 94 1872: s. 262.

¹⁷⁴ Indst. og Besl. O. No. 94 1872: s. 262.

¹⁷⁵ Jeg vil benytte meg av termene "Straffelovkommisjonen" eller "kommisjonen".

¹⁷⁶ Straffelovkommisjonen av 1885: *Udkast til Almindelig borgerlig Straffelov for Kongeriget Norge. II. Motiver*. 1896: s. III.

¹⁷⁷ Getz, Bernhard: "Dokument no. 65: Professor Getz' Udkast til forskjellige Kapitler i Straffelovens specielle Del" (1887), i *Stortingets forhandlinger 1889, Femte del*. 1889.

¹⁷⁸ Getz, Bernhard: *Udkast til Lov til Modarbeidelse af offentlig Usædelighed og venerisk Smitte med Motiver samt som Bilag I: Forelbigt Udkast til Straffelovens Kapitel om Forbrydelser mod Sædelighed, med Motiver, og som Bilag II: Forelbigt Udkast til Straffelovens Kapitel om Forseelser mod Sædelighed, med Motiver*. 1892.

var inkorporert i delen som omhandlet sedelighetslovgivningen.¹⁷⁹ I 1896 forelå det endelige lovutkastet fra Straffelovkommisjonen.¹⁸⁰ Dette leverte kommisjonen til Justisdepartementet samme år. Det skulle imidlertid ta mange år før dette lovutkastet ble behandlet og vedtatt i Stortinget.

I stortingsperioden 1898/1899 la Justisdepartementet fram Straffelovkommisjonens forslag i en odelstingsproposisjon.¹⁸¹ Deretter, i 1900, la Stortingets justiskomite fram sin innstilling.¹⁸² De ønsket imidlertid ikke at forslaget skulle bli vedtatt det samme året, fordi de ønsket mer tid til å behandle saken, og ba derfor om utsettelse.¹⁸³ I stortingsperioden 1900/1901 ble så straffelovkommisjonens innstilling til ny straffelov på ny fremsatt i proposisjon til Odelstinget.¹⁸⁴ Justiskomiteen foreslo imidlertid igjen å utsette behandlingen av straffelovsspørsmålet, av samme grunn som tidligere.¹⁸⁵ Forslaget ble dermed innstilt av justiskomiteen på nytt i den neste stortingsperioden.¹⁸⁶ I Odelstinget ble så forslaget behandlet og vedtatt, og deretter sendt til Lagtinget for endelig behandling.¹⁸⁷ 15.april 1902 ble *Almindelig borgerlig straffelov* endelig vedtatt av Stortinget, og 22. mai samme år ble loven godkjent ved kongelig resolusjon. Det ble samtidig vedtatt at den nye straffeloven skulle være gjeldende fra 1.januar 1905.¹⁸⁸

3.1.3 Motivene bak avkriminaliseringsforslaget i lovutkastet fra 1887

Getz ferdigstilte sitt første lovutkast i 1887. I dette utkastet redegjorde han for hvordan de nye lovene burde være utformet, samtidig som han også ga begrunnelser for endringene han hadde gjort. Leiermål var ikke her definert som en straffbar handling, og dette forslaget fra Getz fikk senere gjennomslag da den nye straffeloven ble vedtatt i 1902. I motivdelen til utkastet ga Getz en grundig redegjørelse for årsakene til avkriminaliseringsforslaget. Han stilte opp fem argumenter, der to av dem "fremstillet sig som afgjørende for at foreslaa afskaffet den gjældende Lovs Kap. 18 § 25 (...)."¹⁸⁹

¹⁷⁹ Getz, Bernhard: *Udkast til Almindelig borgerlig Straffelov for Kongeriget Norge. Motiver.* 1893.

¹⁸⁰ Straffelovkommisjonen av 1885: *Udkast til Almindelig borgerlig Straffelov for Kongeriget Norge. II. Motiver.* 1896.

¹⁸¹ Oth.prp. nr. 24 1898/1899 nr. 1, 2 og 3.

¹⁸² Indst.O. VII 1899/1900.

¹⁸³ Forhandlinger i Odelstinget nr. 10 1899/1900: s. 519.

¹⁸⁴ Oth.prp. nr. 14 1900/1901.

¹⁸⁵ Indst.O. nr. 52 1900/1901: s. 108.

¹⁸⁶ Indst.O.I 1901/1902.

¹⁸⁷ Forhandlinger i Odelstinget nr. 14 1901/1902, Besl.O. til indst.O.I 1901/1902.

¹⁸⁸ Norsk Lovtidende 1902 I.avd.: s. 335.

¹⁸⁹ Getz (1887) 1889: s. 4.

Getz hevdet for det første at man ved å straffe leiermål risikerte at fedrene til de uekte barna kunne se den potensielle straffen som "en Drivfjæder til at unddrage sig Anerkjendelsen af den i sig selv ofte vanskelig bevislige Paternitet."¹⁹⁰ Derfor mente han at det var viktigere å utforme et rammeverk av lover som sikret oppveksten til det uekte barnet, og som også sørget for at mennene overholdt sine forpliktelser "som udspringer af selve hans Egenskab af Fader."¹⁹¹ Som jeg viste til i forrige kapittel var det få av fedrene i Indre Sogn som oppfylte sine bidragsplikter, og mest sannsynlig var dette et allment problem på landsbasis. Rygg hevdet at "Forholdene stiller sig adskillig ugunstigere for Børn, som er fødte udenfor Ægteskab."¹⁹² Han henviste da både til større dødelighet blant uekte barn, men også til at "en større Procent af de Uægtefødte kommer paa gale Veie (...)."¹⁹³ Det var nemlig en uforholdsmessig stor andel uektefødte barn som ble tatt hånd om av skolehjem (forbedringsskoler), samtidig som de var overrepresentert på kriminalstatistikken.¹⁹⁴

Getz' argument om at det var viktigere at fedrene bidro økonomisk til de uekte barnas oppvekst enn at de ble straffet for leiermål hang i stor grad sammen med hans samfunns- og kriminalsyn. Han var nemlig i stor grad påvirket av retningen som blir kalt "Den tredje skole."¹⁹⁵ I følge Ragnar Hauge forfektet dette kriminalsynet at sosiale forhold var en medvirkende årsak til kriminalitet, og at det ikke kun var individet selv som var årsaken til at han eller hun ble lovbrøyer. Straffens hovedoppgave var å motvirke at den som ble straffet skulle begå ytterligere lovbrudd. Dette kunne da gjøres på tre ulike måter; enten ved forbedring, avskrekkelse eller uskadeliggjørelse. Forbedring var hovedsakelig forbeholdt de unge lovbrøyerne, der oppdragelse, gjerne utført på forbedringsskoler, var den viktigste

¹⁹⁰ Getz (1887) 1889: s. 3

¹⁹¹ Getz (1887) 1889: s. 3.

¹⁹² Rygg 1907: s. 32.

¹⁹³ Rygg 1907: s. 97.

¹⁹⁴ Skolehjemmene Rygg henviser til var "Bastø", "Ulfsnesøen", "Falstad", "Søndenfjeldske Skolehjem", "Sletner" og "Kvithammer". De tre første skolehjemmene var forbeholdt gutter, de tre sistnevnte var for piker. Publikasjonen av Rygg utkom ikke før tjue år etter at Getz utformet sitt lovutkast. Forholdene Rygg beskrev var likevel til stede på dette tidspunktet, og det kan se ut som om Getz hadde kjennskap til dette. (Rygg 1907: s. 93-97).

¹⁹⁵ Den tredje skole var basert på en kombinasjon av synsmåter fra den italienske og den franske skolen. Den førstnevnte av disse vektla i størst grad de fysiske og genetiske betingelsene for at personer ble kriminelle, og mente dermed at kriminalitet var en medfødt egenskap. Siden disse menneskene ikke kunne bli rehabilitert inn i samfunnet, var straffesynet tuftet på "sosialt forsvar", altså at det viktigste poenget med straffen var å beskytte det øvrige samfunnet mot de kriminelle. De viktigste personene innenfor den italienske skolen var C. Lombroso, R. Garofolo og E. Ferri. Den franske skolen mente i motsetning til den italienske skolen at forklaringen på kriminalitet var å finne i sosiale forhold. Straffens hensikt var å gi samfunnet en slags moralsk oppreisning, og det var dermed befolkningens oppfatninger som var utgangspunktet for å straffe. De mest fremtredende personene innenfor den franske skolen var A. Lacassagne, L. Manouvrier og G. Tarde. (Hauge, Ragnar: *Straffens begrunnelser* 1996: s. 183 – 199 og 218.)

forbedringsfaktoren.¹⁹⁶ Det siste punktet, altså oppdragelse, og dermed forebygging, var nemlig et viktig prinsipp i tankegangen bak den nye straffeloven utformet av Getz. Nils Rune Langeland hevder at Getz var av den oppfatning at lovlydighet og god moral var et produkt av en god oppdragelse.¹⁹⁷ Barn med en god oppdragelse sto i liten grad i fare for å bli lovbrøyttere. Det var derfor en viktig samfunnsoppgave å sørge for et godt utgangspunkt for alle barn, også de uekte. Dette kunne man gjøre ved å forebygge enkelte sosiale faktorer som kunne føre til kriminalitet blant unge. Fattigdom var en slik sosial faktor, og som vi så i forrige kapittel var en stor andel av de enslige mødrene svært fattige og måtte ty til fattigkassen for å forsørge barna. Det var dermed viktig å øke fedrenes økonomiske ansvar slik at disse barna ble mindre utsatt for å havne "på gale Veie". Dermed var lover som tok sikte på å begrense ulike sosiale problemer, som for eksempel oppfostringsloven, like viktige som straffeloven i kampen mot kriminaliteten.¹⁹⁸ Dersom man så på leiermål med et overordna blick var det derfor bedre for samfunnet som helhet å sørge for en god oppvekst for de uekte barna, framfor å straffe foreldrene deres for leiermål.

Det andre avgjørende argumentet for å avkriminalisere leiermål var knyttet til de uekte barnas levesjanser og livsvilkår. Getz hevdet nemlig at det uekte barnets levesjanser minsket dersom man straffet leiermål fordi en potensiell straff mot mødrene i ytterste konsekvens kunne føre til fosterfordrivelse eller barnemord.¹⁹⁹ Dette hevdet også mindretallet i justiskomiteen i forbindelse med behandlingen av leiermålsparagrafen i 1872. Jeg har ikke undersøkt forekomsten av dette i Indre Sogn, og kan derfor ikke på bakgrunn av dette kildematerialet avgjøre om det er hold i Getz' påstand. Rygg fant imidlertid at en av årsakene til at det var en høyere forekomst av dødfødsler blant uekte barn var at det blant de ugifte mødrene i større grad forekom "mere eller mindre bevidste Forsøg paa at fremkalde fortidlig Nedkomst, gjennem forceret Arbeide, voldsomme Bevægelser, Uforsiktighed med sin Pleie, undertiden ogsaa ved Brug av Medikamenter."²⁰⁰ Også i forskningslitteraturen som enten har fokusert på simpelt leiermål eller fødsel i dølgsmål, finner vi bekreftelse på Ryggs påstander. Her blir det nemlig konkludert med at barnemord og mistenkelige dødfødsler først og fremst forekom blant ugifte mødre.²⁰¹ Da Getz utformet sitt avkriminaliseringsforslag innehadde han

¹⁹⁶ Hauge 1996: s. 207-209.

¹⁹⁷ Langeland, Nils Rune: *Siste ord. Høgsterett i norsk historie 1814-1965. Bind I, 1814-1905* 2005: s. 415.

¹⁹⁸ Langeland 2005: s. 414.

¹⁹⁹ Getz (1887) 1889: s. 3.

²⁰⁰ Rygg 1907: s. 31.

²⁰¹ Se blant annet Gotaas, Anne-Marit: "Barnefødsel i dølgsmål" i Gotaas A., Gulli, B., Melby, K. og Schjøtz, A.: *Det kriminelle kjønn. Om barnefødsel i dølgsmål, abort og prostitusjon. Bidrag til norsk kvinnehistorie*. 1980: s. 18, Telste 1993: 198 ff. og Ødeskaug 2006: s. 80 ff.

tydeligvis kunnskap om at barnedrap og fosterfordrivelse var mer utbredt blant de ugifte mødrene, og valgte derfor å ta hensyn til dette i lovutkastet.

I tillegg til de to foregående argumentene, som Getz anså som de mest avgjørende, var det, som nevnt, imidlertid totalt ytterligere tre argumenter som var medvirkende til avkriminaliseringsforslaget. Getz startet nemlig sin argumentasjonsrekke med å plassere den norske leiermålslovgivningen i en internasjonal kontekst, og påpekte at denne loven var svært særegen for Norge. Det var kun i enkelte sveitsiske kantoner at man kunne finne en tilsvarende lovgiving.²⁰² En avkriminalisering ville derfor være mer i tråd med andre sammenlignbare lands lovverk. Samtidig var Getz av den oppfatning at man ved å knytte straffebestemmelsen spesifikt til besvangrelser, nærmest "opstiller en Premie for den mere raffinere Løslagighed, der ved kunstige Midler undgaar denne Følge."²⁰³ Han begrunnet ikke dette argumentet ytterligere. Han mente imidlertid at man ved å straffe leiermål ikke straffet den faktiske løsaktigheten. Som vi så i forrige kapittel var det ikke uvanlig for unge mennesker å starte det seksuelle samlivet før ekteskapet var formalisert. En konsekvens av dette var at en del fikk uekte barn fordi ekteskapet aldri ble inngått. Enkelte gjentok så dette handlingsmønsteret, og ble derfor tiltalt og dømt for leiermål. Vi så imidlertid at det ikke var noen grunn til å tro at man kunne knytte prostitusjon opp som en mulig årsak til hvorfor fortrinnsvis kvinner gjorde seg skyldige i leiermål. Ved å straffe leiermål straffet man derfor kun kvinner (og enkelte menn) som mest sannsynlig til en viss grad fulgte normene i samfunnet, men som ikke klarte å forhindre en graviditet. Den "mere raffinere Løslagighed" derimot, ble ikke rammet av en slik lovbestemmelse, fordi disse klarte å forhindre svangerskap ved hjelp av "kunstige Midler". Det er nærliggende å tro at Getz her hentydet til prostitusjonen. Getz var av den oppfatning at det var denne typen handlinger som utgjorde en trussel for samfunnsmoralen. Han mente imidlertid at de prostituerte ikke skulle straffes.²⁰⁴ I følge Nils Rune Langeland anså Getz nemlig prostitusjonen som et sosialhygienisk problem, som dermed måtte løses med andre midler enn straffeforfølgelse.²⁰⁵ En tilsvarende tenkemåte viste han tydelig at han også hadde når det gjaldt leiermål.

Getz viste også til at lovparagrafen om leiermål var kjønnsmessig urettferdig, da det i all hovedsak var kvinner som ble dømt. Mennene kunne nemlig unngå straff ved "ad forskjellige Veie (...) skjule Forbrydelsen, og, om intet andet hjælper, ved at indgaa et

²⁰² Getz (1887) 1889: s. 3.

²⁰³ Getz (1887) 1889: s. 4.

²⁰⁴ Getz (1887) 1889: s. 4-5.

²⁰⁵ Langeland 2005: s. 396.

Ægteskab, der som oftest tilbyder sig selv, endnu i sidste Time kan unddrage sig Straffen."²⁰⁶ Getz hevdet derfor at leiermål var "praktisk talt nærmest en Særbestemmelse for Kvinderne"²⁰⁷, og viser til at kvinnene utgjorde en stor majoritet av de leiermålsdømte i følge kriminalstatistikken.²⁰⁸ At dette var tilfelle så vi også i forrige kapittel, da nærmere 90 % av de leiermålsdømte på landsbasis var kvinner. Samtidig så vi i studiet av sakene fra Indre Sogn at det var en mye høyere andel menn enn kvinner som unnslopp straff fordi de inngikk ekteskap med en av kvinnene de hadde fått barn med. Getz hevdet på samme tid at en straff for leiermål for kvinnene var "mindst paakrevet."²⁰⁹ Han begrunnet ikke det siste argumentet noe utover selve påstanden i dette lovutkastet. I de senere lovutkastene ga han imidlertid en ytterligere redegjørelse for denne påstanden. Her pekte han på at det hovedsakelig var kvinnene som fikk merke de mer langsiktige konsekvensene, både de samfunnsmessige og de økonomiske, av leiermålet. Getz hevdet nemlig at konsekvensene av selve leiermålet rammet kvinnene hardere enn noen dagers fengsel ville gjøre, og at dersom man økte straffen ytterligere "skades ofte i følelig Grad Børnenes Interesse idet de for lange Tider berøves sin Forsørgereske."²¹⁰ Avkriminalisering var dermed et bedre alternativ, både med hensyn til de direkte involverte partene, altså moren/faren og barna, og i et overordna samfunnsperspektiv.

De fem nevnte argumentene var alle medvirkende til at Getz foreslo leiermål avkriminalisert. Vi ser også at disse argumentene samsvarer med argumentene som ble framsatt i 1872, selv om Getz' argumentasjon naturlig nok har vært mer utførlig og grundig. I årene etter dette lovutkastet ble det fremsatt ytterligere tre lovutkast som alle inneholdt sedelighetslover, samt motivene for disse. Det ble ikke foreslått i noen av de følgende lovutkastene å opprettholde kriminaliseringen av leiermål. Var argumentasjonen for avkriminaliseringen av leiermål den samme som i det første lovutkastet, eller fant det sted en endring?

3.1.4 Lovutkastene fra 1892, 1893 og 1896

I lovutkastet fra 1892 var argumentasjonen for avkriminaliseringen nærmest ordrett lik utkastet fra 1887 (1889). Dette var imidlertid ikke så merkelig med tanke på at det var Getz som hadde utformet dem begge, og at dette hadde blitt gjort i løpet av en ganske kort tidsramme. Det er likevel en liten forskjell fra tidligere, og denne har sin bakgrunn i

²⁰⁶ Getz (1887) 1889: s. 4.

²⁰⁷ Getz (1887) 1889: s. 4.

²⁰⁸ Getz (1887) 1889: s. 4.

²⁰⁹ Getz (1887) 1889: s. 4.

²¹⁰ Getz 1892: s. 62.

tidsdateringen av dokumentene. Mens det i 1889 ennå ikke var fremmet forslag om nye oppfostringslover, var dette skjedd i 1892. I utkastene fra 1892 påpekte dermed Getz at "i Overensstemmelse med, hvad ogsaa allerede i dette Udkast var paatenkt, er imidlertid iaar vedtaget Forslag, hvorved Mandens strafferetlige Ansvar for det af ham avlede Barn skjærpes (...)." ²¹¹ Med dette henviste han til at fedrene til de uekte barna ville få et større ansvar for den økonomiske oppfostringen av barna enn tidligere når den nye oppfostringsloven ble vedtatt. ²¹² I tillegg ga Getz den mer grundige redegjørelsen for hvorfor straff i kvinnenes tilfelle var "mindst paakrævet", som tidligere beskrevet. Argumentene for å avkriminalisere leiermål var med andre ord uendret i lovforslaget fra 1892 sammenlignet med det tidligere lovutkastet som ble lagt fram for Stortinget i 1889. Når det gjaldt lovutkastet fra 1893, som var et komplett lovutkast som inneholdt alle de nye straffebestemmelsene, var lovforslagene og deres tilhørende motiver allerede utgitt i lovutkastet fra 1892, og disse var følgelig helt like. ²¹³ Det var imidlertid enkelte paragrafer som hadde gjennomgått noen få endringer, men disse angikk ikke leiermålslovgivningen, og er følgelig ikke relevante i denne sammenhengen. I 1896 la straffelovkommissjonen fram sitt endelige lovutkast. Også i dette utkastet er argumentene de samme som i de tidligere lovforslagene. Ordlyden i motivene bak avkriminaliseringen av leiermål er identisk med forslaget fra 1892. Det inneholdt med andre ord den ytterligere redegjørelsen for hvorfor straff for kvinner som begikk leiermål var unødvendig. I tillegg ble det også nevnt at det var vedtatt nye oppfostringslover. ²¹⁴ Med unntak av disse små endringene var argumentene angående avkriminaliseringen av leiermål uendret fra det første utkastet fra 1887 og fram til det siste og endelige lovutkastet fra 1896. Vi kan til og med trekke argumentasjonen for avkriminalisering av leiermål helt tilbake til 1872. Ble så disse argumentene og motivene diskutert på Stortinget da straffeloven ble vedtatt?

3.1.5 Den politiske behandlingen

Avkriminaliseringen av leiermål ble ikke debattert under noen av forhandlingene i Stortinget i forbindelse med den nye straffeloven. Forholdet ble heller ikke gjenstand for diskusjon i noen av odelstingsproposisjonene eller andre lignende dokumenter tilknyttet den politiske behandlingen av straffeloven. Hva sier så dette oss? Var kanskje avkriminaliseringen av leiermål et så lite kontroversielt tema at ingen av stortingsrepresentantene syntes det var

²¹¹ Getz 1892: s. 62.

²¹² Redegjørelse av oppfostringsloven av 1892 finnes i *1.5.3 Lover tilknyttet oppfostringen av uekte barn*.

²¹³ Getz 1893: s. 50.

²¹⁴ Straffelovkommissjonen av 1885 1896: 177-178.

nødvendig å debattere det? Som vi så ble det hevdet allerede i 1872, altså tretti år tidligere, at leiermål var et forhold som ble ansett for å ikke være så alvorlig. Trolig hadde nok Kiær derfor rett i sin betraktning om at rettsoppfattelsen rundt leiermål var endret. Den manglende politiske debatten rundt avkriminaliseringen, i kombinasjon med påstandene fra 1872, gir inntrykk av at leiermål ikke lenger ble ansett som en handling som burde bli straffet, og at dette var en forholdsvis lite kontroversiell mening blant lovgiverne.

Et annet aspekt som kan ha hatt betydning på den manglende politiske debatten var betydningen av Bernhard Getz sin fremtredende posisjon. Som jeg beskrev tidligere var Straffeloven av 1902, i alle fall sedelighetslovgivingen, i stor grad basert på Getz' ideer, tankegodt og utforming.²¹⁵ Kan respekten for hans person og arbeid ha fått innvirkning på debatten, i den form av at ikke enhver kritikk ble uttalt? Kan dette derfor ha vært en medvirkende årsak til at avkriminaliseringen av leiermål ikke ble videre diskutert i Stortinget og andre politiske fora? Bernhard Getz døde i 1901, bare ett år før loven ble vedtatt.²¹⁶ Martin Halsos fremsetter i sin artikkel "Norway 1842-1972: When Public Interest Demands" fra 2007 en påstand om at en av årsakene til at det ikke oppsto noen massiv debatt i Stortinget i forbindelse med endringen av homofilparagrafen kan ha vært at respekten for den da avdøde Getz var så stor at stortingsrepresentantene derfor i tråd med tradisjonelle norske verdier valgte å holde tilbake en eventuell kritikk mot hans arbeid.²¹⁷ En slik påstand vil da kunne overføres til å gjelde også for leiermål og avkriminaliseringen av dette forholdet. Halsos diskuterer imidlertid ikke denne påstanden ytterligere, og gir dermed ingen videre understøttelse eller forklaring. Det er heller ikke videre troverdig at denne påstanden alene skulle kunne forklare den manglende politiske debatten. Det er imidlertid mulig at dette kan ha vært innvirkende, om enn i en mindre grad. For Bernhard Getz' posisjon innenfor lovgiving og strafferett var svært fremtredende, og man skal ikke undervurdere hans betydning. Samtidig hadde han en god støttespiller i Francis Hagerup, som var den som i stor grad loset lovverket gjennom Stortinget.²¹⁸ En avkriminalisering av leiermål hadde imidlertid blitt foreslått allerede i 1872. Getz var dermed ikke alene om denne oppfattelsen. Med tanke på at lovendringen trolig var en konsekvens av en endret rettsoppfatning, er det sannsynlig at avkriminaliseringen ville funnet sted, uavhengig av hvem som faktisk forfattet lovutkastene.

²¹⁵ Da det først og fremst er denne delen av Straffeloven av 1902 jeg har kjennskap til, har jeg bare mulighet til å uttale meg om denne. Dette utelukker selvfølgelig ikke at denne påstanden kan være gyldig også for de andre delene av straffeloven.

²¹⁶ "Bernhard Getz" i *Store norske leksikon (Norsk biografisk leksikon)*: http://snl.no/nbl/biografi/Bernhard_Getz/utdypning. Lastet ned 23.04.12.

²¹⁷ Halsos i Rydström og Mustola (eds.) 2007: s. 94.

²¹⁸ Hauge 1996: s. 218.

Avkriminaliseringen av leiermål skapte dermed ingen politisk debatt i forbindelse med behandlingen av den nye straffeloven i 1902, noe som kan tyde på en endret rettsoppfattelse rundt leiermål. Hadde synet på andre sedelighetslovbrudd også endret seg?

3.1.6 Lovforarbeidene og den politiske behandlingen av nærliggende sedelighetslover

Det er særlig tre sedelighetsforhold som kan sammenstilles med leiermål, nemlig konkubinat, prostitusjon og homofili. I likhet med leiermål var dette forhold som ble endret i forbindelse med den nye straffeloven av 1902. Konkubinat og homofili ble imidlertid kun nedkriminalisert, og ikke avkriminalisert slik leiermål og prostitusjon ble. I likhet med leiermål, hadde det blitt foreslått flere endringer av disse lovparagrafene også i forkant av det endelige lovforslaget fra Straffelovkommissjonen i 1896. Lovstedene hadde dermed blitt debattert i Stortinget også før selve Straffeloven ble debattert i 1901/1902. Siden denne oppgavens tema er leiermål, vil det ikke være hensiktsmessig, ei heller plass til, å ha en grundig gjennomgang av alle lovendringsforslagene og de tilhørende politiske debattene av de nevnte sedelighetslovene. For å ha mulighet til å skape en politisk kontekst rundt avkriminaliseringen av leiermål, vil det likevel være interessant å gi et lite overblikk på forholdene rundt de andre sedelighetslovendringene.

Som nevnt ble det i forbindelse med straffeprosessloven av 1887 vedtatt en del lovendringer av den allerede eksisterende kriminalloven i 1889. Leiermålsparagrafen ble ikke foreslått endret, men Justiskomiteen hadde behandlet kapittelet denne paragrafen tilhørte, nemlig kapittel 18, "Om Løsaktighed". I den påfølgende debatten i Stortinget ytret stortingsrepresentanten og justiskomitemedlemmet Emil Stang²¹⁹:

*I Komiteen udtalte vi sterkt da vi fik med Sagen at gjøre, at vi fandt det 18de Kapitel overordentlig svagt (...) Imidlertid stødte vi paa et Punkt:- vi var ikke istand til at udarbeide et helt nyt Kapitel, som ogsaa er et overordentlig vanskeligt Kapitel, ganske overordentlig vanskeligt, idet baade Definitionen af Forbrydelsen er vanskelig og Spørgsmaalet om, hvad man skal søge at ramme ved Straf og søge at ramme ved anden Paavirkning, hvad man kan gjøre Gavn ved at sætte Straf for, og hva man kan gjøre Skade ved at trække for Domstolene, er yderst uklart og tvivlsomt selv efter den omhyggeligste Overveielse (...)*²²⁰

²¹⁹ Emil Stang (1834-1912) var grunnleggeren av partiet Høyre og forgrunnsskikkelsen på konservativ side i 1880- og 1890-årenes politiske kamper. Han satt på Stortinget i fire perioder og var statsminister to ganger, 1889–91 og 1893–95. ("Emil Stang" i *Store norske leksikon* (Norsk biografisk leksikon): http://snl.no/nbl_biografi/Emil_Stang/utdypning_%E2%80%93_2. Lastet ned 19.03.12.)

²²⁰ Forhandlinger i Odelstinget, nr. 85 1889: s. 642-643.

Justiskomiteen hadde med andre ord problemer med løsaktighetskapittelet fordi de ikke visste hvilke forhold det var hensiktsmessig å straffe, og hvilke forhold som heller burde bli påvirket ved andre metoder enn gjennom strafferetten. Stang viste også til at det kunne finnes enkelte handlinger som ville bli negativt påvirket av en rettslig behandling. Utsagnet viser at lovgiverne mente at løsaktighetskapittelet var et vanskelig strafferettslig spørsmål. Dette hang kanskje sammen med den nye strafferettslige tenkemåten, den som Getz sto i spissen for, som begynte å gjøre seg gjeldende i Norge på dette tidspunktet. Langeland hevder at det både fra venstre- og høyresiden var stor enighet om at det ikke først og fremst var enkeltindividets slette moral som var årsaken til at enkelte ble lovbrøtere. Derimot var hvert individ et resultat av påvirkning utenfra, der skadelige miljøfaktorer kunne forme et ungt sinn, og på den måten skape en forbryter. Det var nok likevel ikke lett for politikerne å vite hvilke faktorer som kunne føre til en slik skadelig påvirkning, og hvordan man best kunne forhindre disse, da denne tenkemåten og ideologien var forholdsvis ung.²²¹ Det er dermed ikke rart at Stang, og resten av Justiskomiteen mente at sedelighetskapittelet var et "overordentlig vanskelig" kapittel.

I det første lovutkastet Getz utarbeidet, hadde han ikke formulert en lovtekst mot homofili fordi han mente at en straffetrussel mot dette forholdet ikke ville ha særlig effekt. For selv om Getz hadde et negativt syn på homoseksualitet, og mente at man burde prøve å bekjempe det, hevdet han likevel at en slik kamp ikke skulle tas gjennom straffeloven. Han var nemlig av den oppfatning at homofili var biologisk betinget, og at det derfor ikke burde bli straffet med mindre handlingene truet noen andre.²²² Straffelovkommisjonen var imidlertid ikke enig i Getz konklusjon, og i det endelige lovutkastet til en ny straffelov fra 1896 ble ikke dette lovstedet fjernet. Paragrafen ble imidlertid kraftig endret, der den viktigste endringen var den siste delen av loven, nemlig at tiltale kun skulle bli tatt ut "(...) naar det er paakrevet af almene Hensyn."²²³ Dermed var ikke lenger sex mellom menn straffbart i seg selv. I følge Martin Halsos var en slik formulering klart påvirket av Bernhard Getz' forståelse av homoseksualitetens årsaker.²²⁴ I Odelstinget ble ikke denne lovparagrafen diskutert, og homofiliparagrafen ble enstemmig vedtatt.²²⁵ I Lagtinget ble imidlertid ordlyden i paragrafen

²²¹ Langeland 2005: s. 414.

²²² Getz (1887) 1889: s. 10.

²²³ Oth.prp.nr. 14 1901/1902: s. 29. Lovteksten i sin helhet lød: "Finder utugtig omgjængelse sted mellem personer af mandkjøn, straffes de, der heri gjør sig skyldige, eller medvirker dertil, med fængsel indtil 1 aar. Med samme straff ansees den, som har utugtig omgjængelse med dyr, eller som medvirker dertil. Paataale finder alene sted, naar det er paakrevet af almene hensyn."

²²⁴ Halsos 2001: s. 59.

²²⁵ Forhandlinger i Odelstinget No. 14 1901/1902: s. 576. § 213: (Besl. O. til indst O.I 1901/1902: s. 32.)

debattert. En av representantene, Gunnar Magnus Kjølstad Graarud, lege og representant for partiet Høyre, framla nemlig forslag om at man skulle bytte ut ordet "mandkjøn" med "samme kjønn". Dette forslaget ble imidlertid nedstemt med 20 mot 17 stemmer.²²⁶

Årsaken til at homofiliparagrafen i liten grad ble diskutert på Stortinget kan skyldes at representantene mente at homoseksualitet var et ytterst ubehagelig diskusjonstema. I forbindelse med en foreslått endring av homofiliparagrafen i 1889 uttalte nemlig statsråd Dahl at "(...) det vil være mig yderst generende at debattere dette Kapitel for aabne Døre. Det vil nok ogsaa være generende for mig ligeoverfor denne Forsamlings Medlemmer (...)." ²²⁷ I strid med vanlig tradisjon på Stortinget, foregikk derfor denne debatten for lukkede dører.²²⁸ Som nevnt hevdet Martin Halsos at en mulig årsak til den manglende debatten rundt lovendringen kunne være at Stortingsrepresentantene i respekt for Bernhard Getz og hans arbeid, i kombinasjon med hans nylige dødsfall, holdt inne med eventuelle innsigelser mot homofiliparagrafen. Dessuten, i motsetning til hva som var tilfelle med leiermål, ble kriminaliseringen av homofile handlinger opprettholdt også med den nye straffeloven. Det er derfor en mulighet for at de mer konservative kreftene i det politiske miljøet dermed var tilfredsstilt, samtidig som ordlyden om at forholdet kun skulle tiltales dersom det var påkrevd av allmenne hensyn gjorde de mer radikale kreftene fornøyde.

Konkubinatsforhold var, i likhet med homofili, et forhold som ble regnet for å være et lovbrudd også etter 1905. Lovstedets innhold hadde imidlertid blitt endret, først i 1874, og så i 1902. Ved den første lovendringen var begrunnelsen for endringen blant annet knyttet til at paragrafen skapte enkelte tolkningsproblemer. For å bli dømt for konkubinatsforhold var vilkåret at paret måtte dele "bord og seng", altså felles hushold og økonomi og kjønnslig samliv. Dette medførte at en del velstående mennesker hadde anledning til å skjule konkubinatsforholdet, mens de fattige ikke hadde tilsvarende mulighet. Dette var dermed noe av bakgrunnen for endringen som fant sted. Siden det først og fremst var det utenomekteskapelige kjønnslige samlivet myndighetene ville straffeforfølge ble kravet om felles "bord" fjernet fra konkubinatsparagrafen.²²⁹ I Bernhard Getz' første lovutkast til en ny straffelov kan det imidlertid virke som om det fortsatt var en del tolkningsproblemer tilknyttet konkubinatsparagrafen. Han var derfor av den oppfatning at "den gjeldende Lov ei egner sig til

²²⁶ Forhandlinger i Lagtinget nr. 22 1901/1902: s. 204 – 205.

²²⁷ Forhandlinger i Odelstinget, nr. 85 1889: s. 642.

²²⁸ Forhandlinger i Odelstinget, nr. 85 1889: s. 642.

²²⁹ Brekken 2008: s. 80 – 81.

at lægges til Grund."²³⁰ Getz var imidlertid ikke i tvil om at forholdet burde straffes, da de grunnene som talte for å avkriminalisere leiermål, ikke gjaldt "det utugtige Samlevnet."²³¹ Konkubinat var nemlig "en overlagt og fortsat Overtrædelse af etiske Grundprinciper farligere for Bevarelsen af Samfundets Moral og mere skikket til at vække Forargelse."²³² I samsvar med de endringene som hadde blitt foretatt i 1874 vektla imidlertid Getz det kjønnslige samlivet, og ikke de økonomiske kriteriene. Disse prinsippene ble opprettholdt også i det endelige lovutkastet fra Straffelovkommisjonen i 1896. Straffelovforfølgelse skulle da kun finne sted dersom forholdet vakte "offentlig Forargelse", og de tiltalte måtte bli advart på forhånd før tiltale kunne bli tatt ut.²³³

Den nye konkubinatloven, slik den var fremlagt av Straffelovkommisjonen, ble senere vedtatt av Stortinget. Dette foregikk imidlertid ikke uten debatt. Både i Odelstinget og Lagtinget var det uenighet i om konkubinatparagrafen i det hele tatt skulle bestå. Forkjemperne for paragrafen vektla at konkubinat var et moralsk forkastelig forhold som burde straffeforfølges, og mente også at dette var i tråd med den rådende rettsfølelsen i landet. Samtidig hevdet de at konkubinat var nedbrytende overfor ekteskapet, og derfor også på en av samfunnets bærende institusjoner. I likhet med forkjemperne for konkubinatparagrafen, mente motstanderne av den at samboerskap var umoralsk. De hevdet derimot at man måtte skille mellom forhold som angikk moral og sedelighet og faktiske forbrytelser. Motstanderne fokuserte også sterkt på at den rettslige håndhevelsen av konkubinatparagrafen først og fremst rammet den fattige delen av befolkningen, og at loven derfor var å anse som urettferdig. Konkubinatparagrafen ble imidlertid vedtatt, med 47 mot 34 stemmer i Odelstinget, og 16 mot 12 stemmer i Lagtinget.²³⁴

Prostitusjon ble, i likhet med leiermål, avkriminalisert med den nye straffeloven. Som nevnt i innledningskapittelet, var prostitusjonen også regulert gjennom en rekke andre lover. Det vil være for omfattende å gå nærmere inn på disse her.²³⁵ Jeg vil derfor kun fokusere på avkriminaliseringen i 1902. Prostitusjon ble forslått avkriminalisert av Getz i lovutkastet fra

²³⁰ Getz (1887) 1889: s. 4.

²³¹ Getz (1887) 1889: s. 4.

²³² Getz (1887) 1889: s. 4.

²³³ Straffelovkommisjonen av 1885 1896: s. 282.

²³⁴ Brekken 2008: s. 87 – 91.

²³⁵ Dette er imidlertid omtalt i flere bøker og hovedfagsoppgaver, se blant andre: Kopperdal, Bente: *"Med utugt som levevei". Ei undersøkning av livsløypa til ei gruppe prostituerte kvinner i Bergen 1877 – 1894.* (2003), Melby, Kari: *Prostitusjon og kontroll. En analyse av debatten om prostitusjon, kontroll av prostituerte kvinner og venerisk sykdom i Kristiania 1860 – 1900.* (1977), Schjøtz, Aina: *Prostitusjonen i Kristiania ca. 1870 – 1890. En sosialhistorisk undersøkelse.* (1977) og Witsø, Astrid: *Prostitusjon i Trondheim i 1870- og -80 åra.* (1983).

1887 (1889). Begrunnelsen for dette var imidlertid en helt annen enn hva som var tilfelle for leiermål. Getz hevdet nemlig at prostitusjonen "der saavel maa vække Forargelse, som bidrage til at skabe raa Sæder."²³⁶ Samtidig påpekte han at prostitusjonen også var arnestedet for de veneriske sykdommene.²³⁷ Likevel mente Getz at man ikke skulle straffe prostitusjon. Årsaken til det var blant annet at en potensiell straff kunne føre til en hemmeliggjøring av prostitusjonen, som igjen kunne få uheldige hygieniske virkninger. Prostitusjonen var nemlig "et Onde, som man ialfald under de hidtil herskende Samfundsforhold forgjæves optager Kampen imod", og ville ikke forsvinne selv om det var lovstridig.²³⁸ Samtidig krevde et forbud et politi som håndhevet loven, og Getz mente at en del politimenn ville kunne misbruke den makten de fikk overfor de prostituerte kvinnene. Han påpekte nemlig at politiet besto av helt ordinære mennesker, som dermed ikke sto "høit over det almindelige Niveau" med hensyn til moral.²³⁹ Han la også hensynet til den prostituerte kvinnen til grunn for avkriminaliseringsforslaget. Getz hevdet at en kvinne som var blitt tiltalt og dømt for usedelighet "let [ville] finde alle Veie til et moralskt Liv afstængte."²⁴⁰ I stedet for en kriminalisering av prostitusjon, mente Getz at det var bedre å lage andre sosialpolitiske lover som kunne begrense og bekjempe problemet. I 1892 utarbeidet han så et slikt lovutkast, nemlig *Udkast til Lov til Modarbeidelse af offentlig Usædelighed og venerisk Smitte*.²⁴¹ I 1896 foreslo så Straffelovkommisjonen å avkriminalisere prostitusjon. I behandlingen av straffeloven på Stortinget i 1901/1902 ble dette forslaget ikke diskutert.²⁴² Mest sannsynlig skyldtes dette blant annet at løsgjengerloven ble vedtatt kort tid i forveien, i 1900. Denne loven hadde, i følge Melby, en del likheter med reglementeringssystemet. Loven ga nemlig mulighet til å kontrollere de prostituerte kvinnene, og ilegge dem straff. Det var imidlertid en del debatt rundt denne loven.²⁴³ Prostitusjon var dermed et tema som ble diskutert politisk, selv om dette ikke kom til syne under behandlingen av straffeloven.

I forbindelse med behandlingen av straffeloven var det stort sett bare konkubinatarparagrafen som skapte debatt. Lovparagrafene, men spesielt prostitusjonsloven, hadde imidlertid ført til mye diskusjon tidligere. En del av den manglende debatten rundt av-

²³⁶ Getz 1887 (1889): s. 4.

²³⁷ Getz 1887 (1889): s. 5.

²³⁸ Getz 1887 (1889): s. 5.

²³⁹ Getz 1887 (1889): s. 5.

²⁴⁰ Getz 1887 (1889): s. 5.

²⁴¹ Jeg vil ikke gå grundigere inn på innholdet i denne loven, men henviser heller til Melby 1977 for mer utførlig lesning.

²⁴² Jeg har ikke klart å finne noen diskusjon rundt dette temaet i stortingsforhandlingene. Det er likevel en mulighet for at jeg kan ha oversett en slik debatt, så påstanden må dermed tas med dette forbeholdet.

²⁴³ Melby 1977: s. 120-121.

og nedkriminaliseringene kan skyldes at forholdene ble regulert gjennom andre lover, som vi så var tilfelle med prostitusjon. Debatten rundt prostitusjon oppsto derfor heller i forbindelse med behandlingen av de relevante lovene. For homofiliparagrafens tilfelle, kan det ha vært innvirkende at forholdet var tabubelagt og pinlig å diskutere. Med hensyn til konkubinats og homofili er det imidlertid også sannsynlig at lovendringene var i tråd med den rådende rettsfølelsen, og at de av den grunn ikke skapte noen særlig politisk debatt.

3.1.7 Oppsummering

Leiermålsparagrafen ble forslått endret i 1866, da i en skjerpende retning ved at ekteskapsinngåelse ikke lenger skulle være en frifinnende faktor. Forslaget ble imidlertid ikke debattert på Stortinget. I 1872 ble så forslaget fra 1866 igjen reist. Denne gangen ble det imidlertid konkludert med at en slik endring ikke var ønskelig. Derimot ble det fremsatt en alternativ endring som ville medført en avkriminalisering av leiermål. Heller ikke denne gangen ble forslaget debattert i Stortinget. I 1887 fremmet Getz, formannen i Straffelovkommisjonen, det første utkastet til en ny straffelov. I dette utkastet var leiermål foreslått avkriminalisert. Hans argumenter for en slik lovendring var preget av hans nytenkende kriminalpolitiske syn, der forebygging av kriminalitet gjennom ulike strukturelle samfunnsendringer sto sentralt. De viktigste argumentene til Getz var knyttet til oppveksten og livsvilkårene til de uekte barna, og han var av den oppfatning av det var bedre å sørge for et godt utgangspunkt for disse barna i stedet for å straffe foreldrene deres. En del av disse argumentene kjenner vi igjen fra det første avkriminaliseringsforslaget fra 1872. Getz' avkriminaliseringsforslag og motivene bak ble ikke diskutert av politikerne på Stortinget. Dette tyder på at forslaget mest sannsynlig var lite kontroversielt.

I forbindelse med den nye straffeloven ble også flere andre sedelighetslover endret, deriblant lovene som omhandlet konkubinats, homofili og prostitusjon. De to førstnevnte forholdene ble nedkriminalisert, mens prostitusjon ble avkriminalisert. Disse lovendringene ble i liten grad diskutert av politikerne. Prostitusjon ble imidlertid heftig debattert i andre sammenhenger. Også de to andre lovforholdene hadde tidligere blitt diskutert. Denne politiske konteksten viser dermed at det eksisterte en interesse for å diskutere og behandle moralske sedelighetslovbrudd i det politiske miljøet. Denne interessen kom imidlertid ikke til syne i avgjørelsen om å avkriminalisere leiermål. Dette kan være en indikator på at selve forholdet ikke ble ansett for å være spesielt graverende, og at dermed en avkriminalisering i stor grad

var i tråd med den rådende rettsfølelsen. Også ytringene fra 1872, samt motivene og argumentasjonen bak avkriminaliseringsforslaget peker i denne retningen.

3.2 Avkriminaliseringen av leiermål – et ledd i en større samfunnsendring

I de to siste tiårene av 1800-tallet fant det sted en større sedelighetsdebatt i Norge.²⁴⁴ Hovedfokuset for debatten var forskjellene mellom den kvinnelige og den mannlige seksualmoralen, og motsetningen mellom den offisielle moralen og de faktiske forholdene. Altså var det samfunnets rådende dobbeltmoral som ble diskutert. Ved å få oversikt over debatten vil man derfor kunne skape seg et inntrykk av hvilken kontekst avkriminaliseringen av leiermål utspilte seg i. Vil det være mulig å si at avkriminaliseringen av leiermål gjenspeilte samtidens holdninger til sedelighet og seksualmoral?

Sedelighetsdebatten kan også belyse hvilke holdninger som eksisterte, og ikke minst hvilke samfunnsgrupper og aktører som innehadde de ulike oppfatningene. Det var nemlig flere ulike grupperinger som deltok i sedelighetsdebatten. Blant annet var en god del av samtidens forfattere viktige bidragsytere. I tillegg finner man også flere foreninger, yrkesgrupperinger og fremstående enkeltpersoner. En del av aktørene i sedelighetsdebatten fremmet til dels det samme synet. Debatten bar imidlertid stort preg av meningsforskjeller, først og fremst mellom de ulike debattgrupperingene, men også innbyrdes i de ulike grupperingene. Sedelighetsdebatten rommet flere ulike temaer, deriblant både tale- og trykkefrihet og prostitusjon. I denne framstillingen vil det imidlertid ikke være anledning til å behandle alle aspektene ved sedelighetsdebatten.²⁴⁵ Jeg har derfor valgt å fokusere på det overordna temaet for debatten, og vil derfor i det følgende gi en kort framstilling av de to tydeligste meningsmotpolene i seksualmoralsynet, samt gjøre rede for de viktigste aktørene i sedelighetsdebatten.

²⁴⁴ Sedelighet ble debattert også i de andre nordiske landene, men grunnet denne oppgavens tema har jeg valgt å fokusere på de norske aktørene i denne debatten.

²⁴⁵ For mer utførlig lesning om de ulike aspektene ved sedelighetsdebatten, se blant andre Bredsdorff, Elias: *Den store nordiske krig om seksualmoralen. En dokumentarisk framstilling af sædelighedsdebatten i nordisk litteratur i 1880'erne.* (1973), Hagemann, Gro: "Bohomer, kvinnesakskvinner og hanskemoral. Fra en strid om normene for offentlig debatt." i Hagemann, Gro og Krogstad, Anne: *Høydeskrekk. Kvinner og offentlighet.* (1994), Melby, Kari: *Prostitusjon og kontroll. En analyse av debatten om prostitusjon, kontroll av prostituerte kvinner og venerisk sykdom i Kristiania 1860 – 1900* (1977).

3.2.1 "Hanskemoral" mot "fri kjærlighet"

I følge Elias Bredsdorff var det Bjørstjerne Bjørnsons stykke, *En Hanske* fra 1883, som i stor grad var den utløsende faktoren for sedelighetsdebatten.²⁴⁶ I korthet handler stykket om den unge kvinnen Svava, som nekter å gifte seg med sin forlovede, Alf, når hun oppdager at han tidligere har hatt et forhold til en annen kvinne. Dette bryter fullstendig med Svavas oppfatning av Alf og ekteskapet. Hennes krav var at Alf, i likhet med henne, skulle være urørt før han giftet seg. Svava hadde nemlig en tro på at hun skulle "gå tryg in til det hellige ægteskab (...) Men han skal være ærbar som jeg; for ellers pletter han mit barns hoved, når han kysser det, og vanærer mig."²⁴⁷ Svava får lite forståelse for sitt standpunkt av omverdenen, og da hun blir bedt om å gi sitt endelige svar på om hun vil gifte seg med Alf, avviser hun han ved å kaste en hanske i ansiktet hans og gå sin vei.²⁴⁸ Moralen i stykket var altså at det burde stilles like krav til kjønnene om seksuell avholdenhet før ekteskapet, et moralsyn som grunnet stykkets handling ble kalt "hanskemoralen". Et slikt moralsyn sto i kontrast til datidens holdning om at "kvinnen skylder mannen både sin fortid og fremtid; mannen skylder kvinnen bare sin fremtid", slik Nordan, Svavas onkel, uttrykte det.²⁴⁹

Som en meningsmotpol til hanskemoralen sto bohemenes krav om "fri kjærlighet". Likheten mellom disse to ytterpunktene var at de begge tok avstand fra den rådende dobbeltmoralen i samfunnet. Bohemene mente nemlig også at det burde være en seksuell likestilling mellom kjønnene. En av de fremste meningsfremmerne, og den ideologiske lederen av bohembevegelsen, var forfatteren Hans Jæger.²⁵⁰ I følge Bredsdorff hevdet Jæger at dobbeltmoralen i samfunnet kom av ekteskapets krav om monogami. I stedet for ekteskapet skulle samfunnet åpne opp for "fri kjærlighet". Den "frie kjærligheten" var nemlig, i følge Jæger, en motsats til ekteskapet, "således at mand og kvinde kunde forlate hverandre og søge en ny kjærlighedsforbindelse når de var blet hverandre fuldstændig gjennemsigtige."²⁵¹ I tråd med bohemenes litterære program skrev Jæger i stor grad selvbiografisk. Det var først og fremst gjennom hans roman *Fra Kristiania-Bohømen* (1885), at hans synspunkter om dobbeltmoral og "fri kjærlighet" ble synliggjort.²⁵²

²⁴⁶ Bredsdorff 1973: s. 40.

²⁴⁷ Bjørnson, Bjørnstjerne *En hanske* 1883: s. 78.

²⁴⁸ Bjørnson 1883: s. 98.

²⁴⁹ Bjørnson 1883: s. 98.

²⁵⁰ Krogh, Jannik E.: *Litteraturkritikk som politisk praksis. Litteraturkritikken i Kvindernes tidsskrift Nylænde fra 1887 til 1916* 1980: s. 61.

²⁵¹ Bredsdorff 1973: s. 120 (sitering av Jæger).

²⁵² Krogh 1980: s. 61.

Gjennom de nevnte litterære verkene, *En Hanske* og *Fra Kristiania-Bohêmen*, fikk man en synliggjøring av de to meningsmotpolene i sedelighetsdebatten som utspilte seg de to siste tiårene av 1800-tallet. Hvordan stilte så de forskjellige aktørene i debatten seg til de ulike moralsynene disse litterære verkene presenterte?

3.2.2 "Hanskemoralens" viktigste forsvare

Bjørnstjerne Bjørnson var naturlig nok en av "hanskemoralens" fremste forkjempere. I tillegg til det litterære bidraget i sedelighetsdebatten, gjennomførte han en turné med foredraget *Engifte og Mangedifte* i 1887-1888, samt skrev en rekke artikler og brev for å forsvare hanskemoralen.²⁵³ Bjørnson var imidlertid ikke den eneste forfatteren som fremmet hanskemoralens syn. Et forsvar for et tilsvarende syn finner vi blant annet i Amalie Skrams *Constanse Ring*, som ble utgitt i 1885.²⁵⁴ Også Henrik Ibsen problematiserte dobbeltmoralen og kvinnespørsmålet, og da spesielt gjennom dramaene *Et dukkehjem* og *Gengangere*. Ibsens agenda var imidlertid først og fremst å problematisere samtidens holdninger, og ikke nødvendigvis å fremme framtidens løsning, slik Bjørnson gjorde.

En annen viktig forkjemper for hanskemoralen var *Kristiania Sedelighetsforening* (KSF), som ble stiftet i 1882. Wenche Rand Øyre har i sin hovedoppgave fra 1995 blant annet analysert KSF sin ideologi og deres standpunkt i sedelighetsdebatten. Hun finner at det var enkelte meningsforskjeller innad i foreningen, men at KSF som helhet likevel kan sies å være en tilhenger av hanskemoralen. Samtidig mener hun at det kan virke som om det var en utbredt holdning at gjennomførelsen av hanskemoralen var kvinnenenes ansvar.²⁵⁵

Også kvinnesakskvinnene var en viktig aktør som kjempet hanskemoralens sak.²⁵⁶ *Norsk Kvinnesaksforening* ble stiftet i 1884, men før dette tidspunktet var det mange kvinner som på egenhånd, og til dels under ledelse av Camilla Collet, hadde fremmet kvinners rettigheter innenfor kultur, skolevesen, politikk og økonomi.²⁵⁷ Kvinnesaksforeningen engasjerte seg imidlertid ikke i sedelighetsdebatten før noen år etter at den ble stiftet, det var først og fremst kvinners rett til utdanning og erverv som opptok foreningen til å begynne med.²⁵⁸ Et slikt engasjement hadde imidlertid blitt etterspurt. I både *Nylænde*, foreningens

²⁵³ Agerholt, Anna Caspari: *Den norske kvinnebevegelsehistorie: Ny utgave med innledning av Kari Skjønberg*. (1937) 1973: s. 40 – 46.

²⁵⁴ Bredsdorff 1973: s. 143 – 148.

²⁵⁵ Øyre 1995: s. 53.

²⁵⁶ Agerholt (1937) 1973: s. 109.

²⁵⁷ Agerholt (1937) 1973: s. 72.

²⁵⁸ Agerholt (1937) 1973: s. 110.

tidsskrift, og i andre aviser ble det trykket oppfordringer fra lesere om at kvinnesaksforeningen burde ta opp hanskemorale som en del av sitt program. Dette gjorde så kvinnesaksforeningen, og da Gustaf af Geijerstam, Arne Garborg og flere andre av bohemenes avholdt et diskusjonsmøte høsten 1887 var foreningens formann Ragna Nilsen, og trolig også andre foreningsmedlemmer, til stede.²⁵⁹ Sammen med sin bror, Viggo Ullmann, forsvarte Nilsen hanskemorale for de fremmøtte. Hun mente Geijerstams tok feil i sin påstand om at avholdenhet skulle være skadelig for menn. Derimot, hevdet Nilsen, var usedelighet mye mer skadelig, og viste da til de mange forferdelige kjønnsykdommene en kunne få ved en slik utsvevende livsførsel. Ved det neste "Geijerstamske møte" møtte ikke Ragna Nilsen opp i protest mot de uttalelser som hadde falt fra bohemenes side ved forrige møte. Hun var spesielt opprørt over dr. Oscar Nissens påstand om at det var enkelt for kvinnene å stille sedelighetskrav i tråd med hanskemorale, fordi kvinnene selv ikke var utsatt for så mange fristelser som mannen. Nissen hevdet nemlig at det kun var rundt ti prosent av alle norske kvinner som hadde kjønnsdrift, noe han baserte på sin erfaring som kvinnelege. Dette var Ragna Nilsen sterkt uenig i, og hun hevdet at dr. Nissen med sin påstand mer eller mindre hadde påstått at den rådende usedeligheten i samfunnet var kvinnenes feil.²⁶⁰ Selv om Nilsen gjorde seg bemerket gjennom sin deltakelse på det første "Geijerstamske møte" foregikk Kvinnesaksforeningens engasjement i sedelighetsdebatten først og fremst skriftlig gjennom *Nylænde* og andre avisinnlegg.

I tillegg til kvinnene i kvinnesaksforeningen, var det også enkelte kvinner som på egenhånd deltok i sedelighetsdebatten. En av disse var Hanna Butenschøn.²⁶¹ I 1886 skrev og utga Butenschøn en pamflett der hun ga uttrykk for å stille seg fullstendig bak "hanskemorale": "Bogen selv [*En Hanske*] var kun som et samlet, befriende uttrykk for, hvad vi alle, hver for os, tænkte og følte."²⁶² Videre hevdet Butenschøn at geistligheten forsvarte den rådende dobbeltmorale i samfunnet ved å kreve "ubetinget sædelig renhet af qvinden.

²⁵⁹ Gustaf af Geijerstam (1858-1909): Svensk forfatter og litteraturkritiker. Han var en sterk forkjemper av bohemenes syn på "fri kjærlighet". ("Gustaf af Geijerstam" i *Store Norske Leksikon*, http://snl.no/Gustaf_af_Geijerstam. Lastet ned 04.05.12.) Møtet blir i flere kilder referert til som "det Geijerstamske møte". (Se blant andre Agerholt (1937) 1973: s. 111.)

²⁶⁰ Agerholt (1937) 1973: s. 110 – 111.

²⁶¹ Hanna Butenschøn (1851-1928) var en forfatter som skrev romaner, skuespill og barndomserindringer, i tillegg til litterære studier. Hun benyttet seg av pseudonymet "Helene Dickmar". Hun kom fra et prestehjem, og også i hennes voksne liv tilhørte hun borgerklassen. Det var som regel i dette miljøet at hennes romaner utspilte seg. Kilde: "Hanna Butenschøn" i *Store norske leksikon (Norsk biografisk leksikon)*: http://snl.no/nbl_biografi/Hanna_Butensch%C3%B8n/utdypning. Lastet ned 27.04.12.

²⁶² Butenschøn, Hanna Andresen: *En Qvinderøst i "Handskespørgsmaalet": aabent Brev til Hr. Professor Monrad* 1886: s. 3.

Næsten ubetinget sædelig renhet af manden."²⁶³ Et slikt moralsyn tok Butenschøn avstand fra, og hun viste til at "det er jo *kun* gjennom hans sædelighet, at hendes renhet kan betrygges. (Vi maa jo vel alle være enige om, at naar vi tale om qvinder, saa mene vi ikke en *enkelt* klasse, men *alle qvinder*.)"²⁶⁴ Med dette utsagnet pekte Butenschøn på kjernen i dobbeltmoralen. For at et slikt krav til et sedelig og kyskt liv skulle gjelde kvinnene, måtte det nødvendigvis også gjelde mennene. For tross alt var samfunnets sedelighetskrav rettet mot alle kvinner, og ikke bare de bedrestilte kvinnene. Dersom alle kvinnene i samfunnet oppfylte dette kravet måtte nødvendigvis mennene derfor gjøre det samme. Det moralsynet geistligheten sto for, var imidlertid, i følge Butenschøn, til hinder for at man kunne oppnå "at drage manden saa høit op, som did, hvor qvinden *maa* blive staaende".²⁶⁵

Var kritikken mot kirkens menn fra Butenschøn berettiget? I utgangspunktet skulle man tro at kirken ville være de fremste forsvarerne av "hanskemoralen". I følge Agerholt regnet også kirkens menn "enhver kjønnslig forbindelse utenfor ekteskapet for synd".²⁶⁶ Hun påstår likevel at de var "så påvirket av den alminnelige opinion, at de kom til å lempe på den ideale fordring når det gjaldt individer av deres eget kjønn."²⁶⁷ Dette finner vi bekreftelse på blant annet i en artikkel av pastor Færden fra 1884, som sto på trykk i teologenes tidsskrift, *Lutherske Ugeskrift*. Her ga Færden uttrykk for at selv om kristendommen i seg selv fordret til den samme sedelige renheten av mannen som av kvinnen, "kunne vi ikke, saaledes som vi gjerne vilde, tage den [*En hanske*] til Instægt i Kampen mot Usedeligheden" og begrunner dette med at stykket "fornægter den Grads-Forskjel, som ifølge Guds og Naturens Orden finder Sted mellem Mand og Qvinde i Henseende til Ukyskhedenes Følger."²⁶⁸ Faktisk hevdet Færden at "hanskemoralen", med sitt krav om sedelig likestilling mellom kjønnene, i ytterste fall kunne føre til at kvinnene "ville tage sig lignende Friheder, som den fri Kjærligheds Representanter blandt Mændene har gjort til et Privilegium for sig."²⁶⁹ Ut fra synspunktene som ble fremmet av pastor Færden i denne artikkelen kan det dermed virke som om Butenschøns kritikk mot geistligheten var berettiget.²⁷⁰

²⁶³ Butenschøn 1886: s. 10.

²⁶⁴ Butenschøn 1886: s. 10.

²⁶⁵ Butenschøn 1886: s. 11.

²⁶⁶ Agerholt (1937) 1973: s. 99.

²⁶⁷ Agerholt (1937) 1973: s. 99.

²⁶⁸ Færden, M.J.: *Kvindespørgsmaalet I, II, III, IV* 1884: s. 392.

²⁶⁹ Færden 1884: s. 392.

²⁷⁰ Butenschøns kritikk var hovedsakelig basert på den nevnte artikkelen av pastor Færden fra 1884, samt en artikkel fra 1887 av samme forfatter som var utgitt av Professor Monrad.

Enkelte av aktørene, som i utgangspunktet var forsvarere av "hanskemoralen", mente imidlertid at slike temaer ikke sømnet seg for diskusjon, og at *En hanske* dermed var usedelig. En av de som hevdet dette var Regine Tønnesen. Hun hevdet at som en konsekvens av *En hanske*, var det "bleven meget almindeligt blant unge Mænd og Kvinder ganske ugenert at drøfte usædelige Intimiteter."²⁷¹ En slik "fri diskussion mellem Far og Datter, mellem ældre og yngre Mænd og Kvinder om usædelige Intimiteter" fant hun svært upassende.²⁷²

Vi ser at hanskemoralen hadde mange forsvarere, og selv om det var enkelte meningsforskjeller innad i denne meningspolen, var likevel holdningen om at det skulle stilles like sedelige krav til begge kjønn rådende. Dette synet var imidlertid, som nevnt, svært motstridende til den holdningen bohemene forfektet.

3.2.3 Bohemene og den "fri kjærlighetens" forkjempere

Hans Jæger var, naturlig nok, den fremste forkjemperen av "fri kjærlighet". Dette synet ble imidlertid knyttet til hele bohembevegelsen, og inkluderte derfor også flere forfattere. Willy Dahl skriver i *Tid og tekst 1884 – 1935* (1984) at i tillegg til *Fra Kristiania-Bohêmen* var også *Albertine* (1886) av Christian Krogh og Arne Garborgs *Mannfolk* (1886) "fra det samme miljø, med den samme moralske synsvinkel på stoffet."²⁷³

I romanen *Mannfolk* tok Arne Garborg et oppgjør med "hanskemoralen", og viste at et slikt moralsyn verken var ønskelig eller mulig. Boken ble av mange oppfattet som dypt umoralsk og støtende, den ble likevel ikke beslaglagt slik *Fra Kristiania-Bohêmen* og *Albertine* ble. Garborg deltok også, som tidligere nevnt ved det "Geijerstamske møde", og ga også ut artikler og brev, deriblant artikkelsamlingen *Fri Skilsmisse* i 1888. I sistnevnte, med undertittelen *Indlæg i Diskussionen om Kjærlighed*, utledet han sine synspunkter om ekteskapet og skilsmisse. Gjennom disse tekstene viste Garborg sitt klare engasjement for en friere seksualmoral og da altså "fri kjærlighet".²⁷⁴

Christian Kroghs navn blir som regel også nevnt i samme åndedrag som bohemene. I følge Halvor Fosli var imidlertid Kroghs engasjement i bohembevegelsen primært et resultat av hans vennskap med Hans Jæger. Dette kom spesielt til uttrykk i hans støtte til Jæger i forbindelse med rettssaken etter utgivelsen av *Fra Kristiania-Bohêmen*. Fosli hevder at

²⁷¹ Tønnesen, Regine: *Hva har "En Handske" bevirket?* 1887: s. 36.

²⁷² Tønnesen 1887: s. 27.

²⁷³ Dahl, Willy: *Norges litteratur. Bind 2. Tid og tekst 1884-1935*. 1984: s. 32.

²⁷⁴ Bredsdorff 1973: s. 171 – 174.

innholdet i *Albertine* i liten grad kan sies å være et representativt verk for bohemenes idealer og tanker.²⁷⁵ Boken tar imidlertid opp prostitusjonsproblemet, og var uansett med på å belyse temaet i samfunnsdebatten.

Bohemenes syn om "fri kjærlighet" fikk i liten grad støtte ellers i samfunnet. Det var nok få som ønsket å assosiere seg med et moralsyn som stred så fullstendig mot den rådende samfunnsmoralen. Da var det heller bedre å si seg fornøyd med tingenes tilstand. "Hanskemoralen" ble nemlig av mange ansett for å være for moralistisk, og "hanskedamene" ble i flere fora nesten latterliggjort. Det er nok derfor trygt å si at selv om de nevnte meningspolene utgjorde ytterpunktene i sedelighetsdebatten, fant nok likevel en god del av samfunnsmedlemmene og debattantene sin mening i nyansene i midten.

3.2.4 Samfunnsdebatt om leiermål?

Sedelighetsdebatten viser at det var en vilje til å diskutere sedelighet i det offentlige rom. Samtidig var denne debattens fokus på prostitusjon et eksempel på at også sedelighetskriminalitet ble debattert. Man kan dermed forvente at også leiermålslovedringen ble diskutert dersom dette ble ansett som en kontroversiell avgjørelse. Det har imidlertid vært vanskelig å oppdrive avisartikler, tidsskriftartikler, kommentarer, debattinnlegg eller lignende som handler om leiermål eller avkriminaliseringen av dette forholdet. Det eneste avisinnlegget jeg har funnet, var en notis i Aftenposten fra 12.mai 1902, som viste til den forestående avkriminaliseringen, og at "alle Straffe for kvalificeret Leiermaal (Krl. 18 - 25) kan ventes helt eftergivne, naar Benaadningsansøgning indsendes."²⁷⁶ Med unntak av denne avisnotisen, som på ingen måte kan sies å være en reaksjon, men snarere enn offisiell opplysning, har jeg ikke funnet noen avisoppslag om leiermål. Heller ikke i andre fora har jeg kunnet oppdrive noen innlegg som spesifikt tar for seg leiermål. Så, også her, i likhet med på Stortinget, ser det ut til at denne lovedringen ble forbigått i stillhet.

I forrige delkapittel viste jeg til at det var plausibelt å anta at den manglende debatten rundt avkriminaliseringen av leiermål på Stortinget skyldtes at dette ikke var en kontroversiell lovedring. Kiær hadde dermed trolig rett i sin uttalelse om at rettsoppfattelsen rundt leiermål var forandret.²⁷⁷ Trolig vil dette utsagnet også kunne forklare den manglende offentlige debatten rundt avkriminaliseringen av leiermål. Det er grunn til å tro at Kiær hadde god

²⁷⁵ Fosli, Halvor: *Kristianiabohemen. Byen, miljøet, menneska*. 1994: s. 371 - 379.

²⁷⁶ Notis i Aftenposten (12.mai 1902), "Kvalificeret Leiermaal".

²⁷⁷ NOS V.210 1913: s. 22.

kjennskap til hvilke holdninger som eksisterte i de mer konservative kretsene. Han var nemlig et aktivt medlem i Kristiania Sedelighetsforening, samt svært engasjert i avholdssaken.²⁷⁸ Basert på disse opplysningene, samt at det har vist seg vanskelig å oppdrive kilder der det har blitt uttrykt motstand mot avkriminaliseringen av leiermål vil det være plausibelt å anta at lovendringen ikke ble ansett for å være kontroversiell. Derimot kan det virke som om den heller var i takt med den rådende rettsfølelsen i samfunnet.

Vi så i forrige kapittel at det hovedsakelig var kvinner fra de lavere sosiale lagene i samfunnet som ble tiltalt og dømt for leiermål. Det er dermed en mulighet for at leiermål i så liten grad angikk de ressurssterke lagene i samfunnet at de derfor heller ikke tok noe videre standpunkt i avkriminaliseringsspørsmålet. Dette står da som en motsetning til prostitusjon som, selv om det først og fremst også i forbindelse med dette forholdet var kvinner fra de lavere sosiale lagene som varprostituerte, i en mye større grad angikk også de ressurssterke delene av samfunnet.²⁷⁹ Schiøtz hevder nemlig at man blant de prostituertes kunder finner menn fra alle samfunnslag, men at "det er rimelig å anta at jo høyere vi kom på samfunnsstigen, desto flere ble proposjonelt sett kunder. Dette ikke minst takket være den seksualmoral som rådet."²⁸⁰ Det er derfor en mulighet at leiermål ikke ble debattert av den grunn at dette forholdet i så liten grad angikk de som deltok i den offentlige sedelighetsdebatten. Personene som leiermål faktisk angikk deltok imidlertid i liten grad i sedelighetsdebatten. Det var nemlig først og fremst de ressurssterke lagene i samfunnet som kom til orde. Det er derfor vanskelig å undersøke om holdningene man kan antyde finnes ut fra den manglende debatten også er representativ for de lavere sosiale lagene i samfunnet. Det er imidlertid en mulighet for at holdningene til denne samfunnsgruppen kom til syne i nettopp det kildematerialet der de var best representert, nemlig rettsdokumentene. Det ser imidlertid ikke ut som om dette er tilfelle. I de 59 rettssakene fra Indre Sogn, er det ingen av de avhørte vitnene eller tiltalte som har framsatt en mening om hvorvidt leiermål burde være et kriminelt forhold eller ikke. I rettssakene har det kun vært fokus på selve saken og omstendighetene rundt saken. Det er selvfølgelig en mulighet for at noen av de tiltalte eller vitnene har ytret en slik mening uten at det har kommet med i rettsdokumentene, men dette anser jeg ikke for å være spesielt sannsynlig. Siden jeg kun har sett på rettsdokumentene fra Indre Sogn er det en mulighet for at man kan finne slike diskusjoner i andre leiermålssaker i andre områder av landet. Gjennom de kildene jeg har til rådighet er det imidlertid vanskelig å undersøke hva

²⁷⁸ Lie og Roll-Hansen 2001: s. 66 – 67.

²⁷⁹ Schiøtz, Aina: *Prostitusjonen i Kristiania ca. 1870 – 1890. En sosialhistorisk undersøkelse* 1977: s. 47- 48.

²⁸⁰ Schiøtz 1977: s. 121.

slags holdning og mening menneskene fra de lavere sosiale lagene i samfunnet hadde til leiermål og avkriminaliseringen av dette forholdet. Det vil likevel være plausibelt å anta at den holdningen jeg antydte kunne være gjeldende for de øvre sosiale lagene i samfunnet, nemlig at en avkriminalisering av leiermål var lite kontroversielt og ikke en endring som stred mot deres rettsfølelse, også kan være gjeldende for de delene av befolkningen som ikke kom til orde i den offentlige sedelighetsdebatten.

Som beskrevet har det vært vanskelig å oppdrive kilder fra den offentlige debatten i samfunnet som sier noe om leiermål eller avkriminaliseringen av dette forholdet. Jeg har imidlertid kommet over en artikkel som kan kaste lys over den mer generelle holdningen til sedelighetslovedringene. *Til Moralens Fremme* trykket i 1893 artikkelen "Rigsadvokat Bernhard Getz" skrevet av Bredo Morgenstjerne. Artikkelen kom altså i etterkant av lovutkastene i 1892, og var skrevet av en person som man kan anta var svært konservativ. I artikkelen uttrykte Morgenstjerne stor respekt for Getz' arbeid, og fremhevet at sistnevnte tilhørte "vor leir, hvor det gjælder at løfte menneskene i moral, verne om de vernløse, opreise det sunkne (...)"²⁸¹ Han var imidlertid også skeptisk til en del av Getz holdninger:

*Kan nogen være altfor fordomsfri, altfor objektiv, altfor uhildet af skole, parti, tradition, samfundsoption? (...) Vi mener (...) at Getz (...) nok muligens kan komme til at føle denne uafhængigheds debetside i form af en vis mangel paa sammenhæng med samfundets bevægende kræfter og en deraf følgende svaghed, hvor det gjælder en positiv virksomhed til samfundets gavn.*²⁸²

Det kan dermed virke som om det var krefter i KSF som mente at en del av de forslåtte lovendringene ikke var i takt med "samfundets bevægende kræfter". Det er selvsagt vanskelig å vite om han med dette utsagnet også inkluderte avkriminaliseringen av leiermål. Morgenstjerne uttalte seg imidlertid på et generelt grunnlag, og man skal derfor ikke se bort fra at dette var tilfelle. Samtidig ble heller ikke lovendringene av konkubinatt og homofili videre diskutert i den offentlige sedelighetsdebatten, noe som sto i et motsetningsforhold til prostitusjonen. Dette tyder på at Morgenstjerne her først og fremst henviste til prostitusjonen. Trolig ble denne lovendringen ansett for å være mye mer kontroversiell i samtiden, sammenlignet med de tre andre sedelighetslovedringene. Dette kan være en indikasjon på at det var enighet i at det skulle være et klarere skille mellom hvilke forhold som kun var umoralske, og hvilke umoralske forhold som burde bli regulert av straffeloven.

²⁸¹ Morgenstjerne, Bredo: *Rigsadvokat Bernhard Getz* 1893: s. 5.

²⁸² Morgenstjerne 1893: s. 4 – 5.

3.2.5 Oppsummering

Den overordna sedelighetsdebatten gikk til angrep på den rådende dobbeltmoralen i samfunnet. Det var i denne debatten spesielt to meningspoler som utmerket seg. "Hanskemoralen" som på den ene siden krevde en sedelig oppførsel fra begge kjønn, og bohemene som fremmet "fri kjærlighet". Debatten viste at det var en vilje i samfunnet til å diskutere sedelighet og sedelighetskriminalitet. Det ble likevel ikke ytret noen motstand mot å avkriminalisere leiermål. Dette tyder på at lovendringen ikke ble ansett for å være en kontroversiell avgjørelse, men at den var i tråd med den rådende rettsoppfattelsen. Dette var trolig også tilfelle for lovendringene av konkubinatt og homofili. Derimot skapte homofili noe mer debatt. Det kan dermed virke som om Francis Hagerups utsagn om at det burde være grenser mellom hvilke forhold som ble ansett som moralsk forkastelig og hva som faktisk skulle bli regulert av Straffeloven, var svært betegnende.²⁸³

3.3 Delkonklusjon

Det kan virke som om det i løpet av undersøkelsesperioden ble en mer utbredt oppfatning om at umoralske handlinger ikke nødvendigvis skulle bli lovregulert gjennom straffeloven, og at leiermål ble ansett som en slik handling. I forbindelse med behandlingen av den nye straffeloven ble ikke avkriminaliseringsforslaget av leiermål diskutert av politikerne. Samtidig ble et slikt forslag fremmet allerede i 1872, noe som tyder på at en slik avgjørelse var svært lite kontroversiell. Heller ikke i de konservative lagene i samfunnet ble det uttrykt noen motstand mot avkriminaliseringen. Årsaken til den manglende debatten kan heller ikke skyldes en manglende vilje til å diskutere seksualmoral og sedelighetskriminalitet, da det i de siste tiårene av 1800-tallet fant sted en større sedelighetsdebatt. Lovendringen ser dermed ut til å være i tråd med den rådende rettsoppfattelsen.

I tillegg til at avkriminaliseringen av leiermål trolig hadde sin årsak i en endret rettsoppfatning, ble det også i motivene argumentert for at forholdet skulle avkriminaliseres av hensyn til de uekte barnas levevilkår. Gjennom sedelighetsdebatten kom også ekteskapets betydning i samfunnet til syne, noe vi kjenner igjen fra leiermålssakene. Vi ser altså at omstendighetene rundt leiermålssakene og livssituasjonen til de leiermålsdømte var en del av begrunnelsen for å avkriminalisere leiermål.

²⁸³ Brekken 2008: s. 87 – 88.

Kapittel 4: Konklusjon

I perioden 1842-1904 var det straffbart å få barn med tre eller flere forskjellige personer utenfor ekteskap. Totalt ble det i løpet av denne perioden dømt i overkant av 8000 personer for brudd på leiermålsparagrafen. Fra 1890 var det imidlertid en gradvis nedadgående tiltalerate fram mot avkriminaliseringen av leiermål ble vedtatt med straffeloven i 1902. I denne oppgavens to analysekapitler har jeg kartlagt hva som karakteriserte leiermåls sakene i perioden 1875 til 1904, og undersøkt om holdningene rundt sedelighetskriminalitet endret seg de siste tiårene av 1800-tallet/begynnelsen av 1900-tallet. Resultatene fra disse undersøkelsene vil svare på den overordna problemstillingen, *Hvorfor ble kvalifisert leiermål avkriminalisert med straffeloven av 1902?*

Gjennom kartleggingen av leiermåls sakene i perioden 1875 – 1904 viste jeg at det var en overrepresentasjon av personer fra de lavere sosiale lagene blant de leiermålsdømte. Dette ble undersøkt gjennom både yrkesfordeling ved domstidspunkt og de leiermålsdømtes foreldres yrke/livsstilling. Blant yrkene ved domstidspunktet var dagarbeider det mest vanlige yrket. Dette hang trolig sammen med livssituasjonen til de leiermålsdømte kvinnene. På domstidspunktet hadde nemlig majoriteten av dem allerede vært enslige forsørgere i flere år, noe som vanskeliggjorde arbeidsmulighetene. Svært mange av dem hadde derfor problemer med å livberge seg og barna, og en god del måtte få hjelp fra fattigkassen. Andelen av fattigstøttede leiermålsdømte kvinner, og enslige mødre generelt, var mye høyere enn hva som var vanlig ellers i samfunnet. Dette tyder på at disse var en vanskeligstilt gruppe i samfunnet. Vi så også at de leiermålsdømte kvinnene svært sjelden ble gift i etterkant av leiermålsdommen, og utsiktene til å bli forsørget av en ektemann var derfor små.

Det viste seg at leiermål i all hovedsak var et kvinnelovbrudd, da rundt 90 % av de leiermålsdømte var kvinner. Årsaken til dette var nok at leiermål begått av en kvinne var lettere å oppdage enn når det samme lovbruddet ble begått av en mann. Dette hadde sammenheng med at kvinnene var mindre mobile og at de som regel hadde forsørgeransvaret. Samtidig ble det nok begått færre leiermål av menn, fordi det var enklere for dem å komme i ekteskap i etterkant av fødselen til et uekte barn, slik at de dermed unngikk tiltale. Dessuten hadde mennene muligheten til å frasi seg farskapet juridisk.

Vi så også at de leiermålsdømte kvinnene som regel fikk sitt første barn i begynnelsen av tjueårene, og det siste i trettiårene. Det første barnets unnfangelse var nok i stor grad et

resultat av et makesøkingssystem som involverte førekteskapelig seksuell aktivitet. Det er dermed lite som tyder på at disse kvinnene i utgangspunktet var en utgruppe i samfunnet. Svært mange av dem hevdet at barnefedrene hadde lovet dem ekteskap i forbindelse med besvangrelsene, og mente at årsaken til at de hadde gått med på å innlate seg med mannen var nettopp ekteskapsløftet. Det var imidlertid ytterst få som faktisk ble gift, og av barnefedrene som ble avhørt var det få som ville innrømme at de hadde framsatt et slikt løfte. Faktisk var det en del som sådde tvil rundt farskapet, men det var likevel ikke mange av fedrene som sa fra seg farskapet.

En del av de allerede presenterte resultatene er basert på en undersøkelse av kildene i Indre Sogn. En del av variablene, yrke, alder, kjønn og straff, ble imidlertid undersøkt både for landet som helhet og lokalt i Indre Sogn. Sammenligningen viste at det var enkelte avvik, men at leiermålssakene fra Indre Sogn i perioden 1875 – 1904 likevel kan bli ansett for å være forholdsvis representative for landet som helhet. Det er derfor mulig å hevde at tendensene vi så i leiermålssakene fra Indre Sogn trolig vil være gjeldende for leiermålssakene i landet for øvrig.

I forbindelse med den rettslige håndteringen så vi at det var en gradvis nedgang i antall leiermålssaker fra rundt 1890 og fram mot avkriminaliseringen var vedtatt med den nye straffeloven i 1902. Samtidig viste statistikken over straffeutmålingen en tendens til en mildere rettspraksis. Dette er dermed en indikasjon på at påtalemyndighetene var mindre interessert i å straffeforfølge disse sakene og at rettsapparatet så med mildere øyne på denne typen lovovertridelser. Trolig var dette en konsekvens av en endret rettsoppfatning av leiermål.

At holdningen knyttet til leiermålets straffbarhet endret seg blir tydelig også i forbindelse med undersøkelsen i det andre analysekapittelet. I 1872 ble det første avkriminaliseringsforslaget presentert. Deretter, ble et tilsvarende forslag lagt fram i 1887 av Bernhard Getz, formannen i straffelovkommisjonen av 1885. Dette lovforslaget, med tilhørende motiver, ble stående uendret da straffelovkommisjonen leverte sitt endelige utkast i 1896. Forslaget ble ikke diskutert av politikerne under behandlingen av den nye straffeloven, noe som indikerer at avkriminaliseringen av leiermål var et lite kontroversielt tema. Det ble heller ikke protestert mot avkriminaliseringen av leiermål i de konservative miljøene, eksempelvis i sedelighetsforeningen. Heller ikke andre sedelighetslovbrudd som konkubinat og homofili ble diskutert i særlig grad her. Dette skyldtes imidlertid ikke en manglende vilje

til å debattere sedelighet og sedelighetskriminalitet. De to siste tiårene av 1800-tallet fant det nemlig sted en større sedelighetsdebatt i samfunnet, som særlig konsentrerte seg rundt seksualsynets dobbeltmoral. I debatten utmerket det seg to meningsmotpoler, som hadde hver sin løsning på dette problemet. Tilhengerne av "hanskemoralen", deriblant sedelighetsforeningen og kvinnesaksforeningen, mente at løsningen på dobbeltmoralen var at det skulle stilles like sedelige avholdenhetskrav til begge kjønn i forkant av ekteskapet. Bohêmene hevdet derimot at ekteskapet ikke lenger skulle være en samfunnsbærende institusjon. De mente det var en bedre, og mer realistisk, løsning at kvinner og menn kunne danne forhold basert på kjærlighet for senere å oppløse forholdet når, eller hvis, kjærligheten tok slutt. Selv om det var enkelte i samfunnet som var av den oppfatning at sedelighetsspørsmålene ikke skulle bli debattert i offentligheten fordi dette var umoralsk, viser sedelighetsdebatten likevel at seksualmoral og sedelighet i høyeste grad ble debattert i samfunnet. Debatten viser også til ekteskapets moralske betydning i samfunnet. Dette kjenner vi igjen fra leiermålssakene, da fokuset på et mulig ekteskap var svært fremtredende i disse sakene.

Siden prostitusjon også ble diskutert i offentligheten, var det heller ikke en manglende vilje til å diskutere sedelighetskriminalitet som var årsaken til den fraværende debatten rundt avkriminaliseringen av leiermål. At avkriminaliseringen av leiermål ikke inngikk i debatten tyder på at lovendringen også utenfor det politiske miljøet ble ansett for å være lite kontroversiell, og tydelig i tråd med den rådende rettsoppfattelsen i samfunnet. Siden heller ikke konkubinater og homofili ble diskutert i noen særlig grad, kan det virke som om holdningen til sedelighetskriminalitet hadde endret seg. Trolig var det en klarere oppfatning om man skulle skille mellom umoral og forhold som skulle bli regulert av straffeloven. Mest sannsynlig ble leiermål ansett for å være umoralsk, men et forhold som likevel burde holdes utenfor straffeloven.

Av motivene til Getz' lovutkast framgår det at årsakene til avkriminaliseringen av leiermål i stor grad hang sammen med hans kriminalpolitiske syn, som kan knyttes til den tredje skole. Denne innebar blant annet et syn på at et menneske ble kriminelt ikke utelukkende fordi han/hun var et umoralsk og degenerert menneske, men fordi et individ også ble formet av sine omgivelser, spesielt i barneårene. Siden de uekte barna, inkludert barna til de leiermålsdømte, ofte levde i stor fattigdom, hadde de en større risiko for å havne "på gale Veie". Det ble derfor viktigere å forebygge dette ved å forsøke å endre samfunnsstrukturene gjennom sosiallover, framfor å straffe foreldrene deres. Det ble også argumentert for at straff

for leiermål kunne føre til en forverring av levevilkårene til barna fordi fedrene til de uekte barna potensielt kunne prøve å unngå tiltale ved å frasi seg farskapet, samtidig som en mulig straff også førte til et økt antall fostermord og høyere spedbarnsdødelighet.

I motivene for å avkriminalisere leiermål fremgikk det også at dette forholdet ble ansett for å være av en lite alvorlig karakter. Begrunnelsene for lovendringen var likevel først og fremst å finne i de faktorene en fant igjen i leiermålssakene. Siden det ikke oppsto noen debatt rundt selve avkriminaliseringsforslaget og dermed motivene bak, er det vanskelig å vite om lovgiverne og samfunnet for øvrig, "kjøpte" begrunnelsene. En kan likevel anta at dette var tilfelle, gitt den manglende debatten, som samtidig var en indikasjon på at avkriminaliseringen av leiermål var lite kontroversiell og i tråd med den rådende rettsoppfattelsen.

Kilde- og litteraturliste

Kilder

Artikler, pamfletter, tidsskrift og bøger

Aftenposten: *Kvalificeret Leiermaal*. Notis trykt den 12. mai 1902

Bjørnson, Bjørnstjerne: *"En Hanske"*. Gyldendalske Boghandels Forlag, København, 1883.

Butenschøn, Hanna Andresen: *En Qvinderøst i "Handskespørgsmaalet": aabent Brev til Hr. Professor Monrad*. H. Aschehoug & Co, Kristiania, 1886.

Færden, M.J. (Redaktionsartikel): *Kvindespørgsmaalet I, II, III, IV* i Luthersk Ugeskrift 15de Halvaar. Januar – Juni 1884. Th. Steens Forlagsexpedition, Kristiania, 1884.

Garborg, Arne: *Fri Skilsmisse. Indlæg i Diskussionen om Kjærlighed*. Mons Litleré, Bergen, 1888.

Morgenstjerne, Bredo: *Rigsadvokat Bernhard Getz* i Til Moralens Fremme 1/1893. Kristiania forening til fremme af sædelighed, Kristiania, 1893.

Norsk Lovtidende 1902, 1. Afdeling. Kristiania, 1902.

Rygg, Nikolai: *Om Børn, fødte udenfor Ægteskab*. Det statistiske Centralbureau, Kristiania, 1907.

Schweigaard, Anton: *Commentar over Den norske Criminallov*. Forlagt af Johan Dahl, Christiania, 1846.

Schweigaard, Anton: *Commentar over Den norske Criminallov*. I commision hos H. Aschehoug & Co., Christiania, 1882.

Sundt, Eilert: "Om Sædeligheds-Tilstanden i Norge" (1857) i Christophersen, Christie og Petersen (red.): *Verker i utvalg. Eilert Sundt. Om sædeligheds-tilstanden i Norge*. Gyldendal norsk forlag, Oslo, 1976.

Sundt, Eilert (1864): "Fortsatte Bidrag angaaende Sædeligheds-Tilstanden i Norge" (1864) i Christophersen, Christie og Petersen (red.): *Verker i udvalg. Eilert Sundt. Om sædeligheds-tilstanden i Norge*. Gyldendal norsk forlag, Oslo, 1976.

Tønnesen, Regine: *Hva har "En Handske" bevirket?* H. Sogns Bogtrykkeri, Christiania, 1887.

Rettsdokumenter

Norsk Retstidende, 1875-1905, utgitt årlig av Den norske Sagførerforening/ Den norske advokatforening, Christiania/ Kristiania.

Statsarkivet i Bergen (SAB): Sorenskrivararkivet i Indre Sogn (SAIS), Kriminalprotokoll 1875-1889 (V.I.A 6-7).

SAB: SAIS, Domsprotokoll 1875-1889 (I.E.b. 4-5).

SAB: SAIS, Ekstrarettsprotokoll 1875-1896 (I.B.c. 20-28).

SAB: SAIS, Justisprotokoll 1890-1905.

SAB: SAIS, Meddoms- og Forhøyrsprotokoll 1890-1905.

Lover og lovutkast

Den ved kgl. Resolution af 14de November 1885 nedsatte Kommission (Straffelovkommissionen): *Udkast til almindelig borgerlig Straffelov for Kongeriget Norge. II Motiver*. Det Steenske Bogtrykkeri, Kristiania, 1896.

Getz, Bernhard: "Dokument no. 65: Professor Getz' Udkast til forskjellige Kapitler i Straffelovens specielle Del", i *Stortingets forhandlinger 1889*, 5. del. Kristiania, 1889.

Getz, Bernhard: *Udkast til Lov til Modarbeidelse af offentlig Usædelighed og venerisk Smitte med Motiver samt som Bilag I: Forelbigt Udkast til Straffelovens Kapitel om Forbrydelser mod Sædelighed, med Motiver, og som Bilag II: Forelbigt Udkast til Straffelovens Kapitel om Forseelser mod Sædelighed, med Motiver*. Det Steenske Bogtrykkeri, Kristiania, 1892.

Getz, Bernhard.: *Udkast til Almindelig borgerlig Straffelov for Kongeriget Norge. Motiver.* Det Steenske Bogtrykkeri, Kristiania, 1893.

Kong Christian V's Norske Lov av 1687, Kap. 6-13-1:

http://www.hf.uio.no/iakh/forskning/prosjekter/tingbok/kilder/chr5web/chr5_06_13.html

(Lastet ned 20.09.11).

Kriminalloven av 1842. Kapittel 18 § 25: <http://www.hist.uib.no/krim/1874/> (Lastet ned 20.09.11)

Stortingets forhandlinger

Besl.O. til Indst.O.I (1901/1902) i *Stortingets forhandlinger 1901/1902*, 6. del. Kristiania, 1902.

Dokument no. 72 (1865/1866) i *Stortingets forhandlinger 1865/1866*, 7. del. Kristiania, 1866.

Forhandlinger i Lagtinget nr. 22 (1901/1902) i *Stortingets forhandlinger 1901/1902*, 8.del. Kristiania, 1902.

Forhandlinger i Odelstinget nr. 10 (1899/1900) i *Stortingets forhandlinger 1899/1900*, 8. del. Kristiania, 1900.

Forhandlinger i Odelstinget nr. 14 (1901/1902) i *Stortingets forhandlinger 1901/1902*, 8. del. Kristiania, 1902.

Forhandlinger i Odelstinget nr. 85 (1889) i *Stortingets forhandlinger 1889*, 8. del. Kristiania, 1889.

Indst. og Besl. O. No. 94 (1872) i *Stortingets forhandlinger 1872*. 6. del. Kristiania, 1872.

Indst. O. I. (1901/1902) i *Stortingets forhandlinger 1901/1902*, 6.del. Kristiania, 1902.

Indst. O. VII (1899/1900) i *Stortingets forhandlinger 1899/1900*, 6. del. Kristiania, 1900.

Indst. O. nr. 52 (1900/1901) i *Stortingets forhandlinger 1900/1901*, 6. del. Kristiania, 1901.

Oth.prp. nr. 14 (1900/1901) i *Stortingets forhandlinger 1900/1901*, 3. del. Kristiania, 1901.

Oth.prp. nr. 24 (1898/1899) i *Stortingets forhandlinger 1898/1899*, 3. del. Kristiania, 1899.

Statistikk, folketellinger, kirkebøker

Folketellingene fra 1865, 1875, 1900 og 1910, ved Digitalarkivet:

<http://www.digitalarkivet.no/> (Lastet ned 01.11.11- 29.02.12).

Kirkebøker i Sogn og Fjordane:

http://www.arkivverket.no/URN:kb_read?idx_fylke=14&idx_kilde=Alle&idx_periode=&idx_textsearch=&js=j (Lastet ned 01.11.11- 29.02.12).

Norges Offisielle Statistikk (NOS), Fjerde Række Nr. 111. *Folketællingen i Kongeriget Norge 3. December 1900. Femte Hefte. Folkemængde fordelt efter Livsstilling*. Det statistiske Centralbureau, Kristiania, 1905

NOS Fjerde Række Nr. 124. *Folketællingen i Kongeriget Norge 3. December 1900. Sjette Hefte. Folkemængde fordelt efter Livsstilling med Angivelse af Alder og ægteskabelig Stilling*. Det statistiske Centralbureau, Kristiania, 1905

NOS kriminalstatistikk: 1875 - 1884 og 1887 - 1904. Det statistiske Centralbureau, Kristiania.

NOS Tredie Række No. 70. *Oversigt over de vigtigste Resultater af Norges Kriminalstatistik for Aarene 1846-1885*. Det statistiske Centralbureau, Kristiania, 1888.

NOS V. 210. *Oversigt over de vigtigste resultater av Kriminalstatistikken for aarene 1886-1904*. Det statistiske Centralbyraa, Kristiania, 1913.

Statistisk sentralbyrå: *1 Barn 0-17 år, etter antall foreldre i familien, foreldrenes samlivsform og barnets alder. 2001, 2005-2011. Prosent*.

<http://www.ssb.no/norge/fruktbarhet/> (Lastet ned 09.09.11).

Statistisk Sentralbyrå, Historisk statistikk, *3.14 Levendefødte, etter morens alder. Prosent*:

<http://www.ssb.no/histstat/tabeller/3-14.html> (Lastet ned 28.03.12).

Statistisk sentralbyrå, Historisk statistikk: *Tabell 3.26 Gjennomsnittsalder ved giftermålet*: <http://www.ssb.no/histstat/tabeller/3-26.html>. (Lastet ned 28.03.12).

Andre kilder

Norges Bank, Priskalkulator: <http://www.norges-bank.no/no/prisstabilitet/inflasjon/priskalkulator/> (Lastet ned 07.03.12).

Stortinget, Saksgangen før 1.10.2009: <http://www.stortinget.no/no/Stortinget-og-demokratiet/Storting-og-regjering/Saksgangen/> (Lastet ned 16.02.12).

Litteratur og oppslagsverk

Agerholt, Anna Caspari: *Den norske kvinnebevegelseshistorie: Ny utgave med innledning av Kari Skjønberg*. Gyldendal norsk forlag, Oslo, (1937) 1973.

Aune, Anne: *Avkriminalisering av leiermål. Ein studie av lov og rettspraksis i leiermålssaker i Nedre Telemark sorenskriveri 1727-1797*. Tingbokprosjektet, Oslo, 1994.

Bratland, Kenneth: *Fødsler utenfor ekteskap i Haus og Lindås prestegjeld 1691-1800*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen, 2004.

Bredsdorff, Elias: *Den store nordiske krig om seksualmoralen. En dokumentarisk fremstilling af sædelighedsdebatten i nordisk litteratur i 1880'erne*. Gyldendal norsk forlag, Oslo, 1974.

Brekken, Kathrine Bergen: *"De leve sammen som om de vare Ægtefolk, uagtet de ikke ere det". Analyse av straffeforfølgelsen av ugift samliv i Norge mellom 1842-1902*. Masteroppgave i historie, UiB, 2008.

Dahl, Willy: *Norges litteratur. Bind 2. Tid og tekst 1884-1935*. Aschehoug, Oslo, 1984.

Drake, Michael: *Population and society in Norway, 1735-1865*. Cambridge University Press, Cambridge, Storbritannia, 1969.

Dyrvik, Ståle: "Den befolkningshistoriske bakgrunnen" i Dyrvik, Ståle og O'Neill, C. J. O. (red.) *Norges befolkning*. J.W. Cappelens Forlag AS, Oslo, 1975.

Eliassen, Jørgen: "Fødsler utenfor ekteskap i lys av det gamle norske giftermålssystemet" i Eliassen og Sogner (red.): *Bot eller bryllup: ugifte mødre og gravide bruder i det gamle samfunnet*. Universitetsforlaget, Oslo, 1981.

Eliassen, Jørgen og Sogner, Sølvi (red.): *Bot eller bryllup: ugifte mødre og gravide bruder i det gamle samfunnet*. Universitetsforlaget, Oslo, 1981.

Fosli, Halvor: *Kristianiabohemen. Byen, miljøet, menneska*. Det norske samlaget, Oslo, 1994.

Gotaas, Anne-Marit: "Barnefødsel i dølgsmål" i Gotaas, A., Gulli, B., Melby, K. og Schiøtz, A.: *Det kriminelle kjønn. Om barnefødsel i dølgsmål, abort og prostitusjon. Bidrag til norsk kvinnehistorie*. Pax Forlag, Oslo, 1980.

Haavet, Elisabeth: *Avvik eller uhell?: ugifte foreldre omkring 1800 - en sosial analyse*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen, 1982.

Hagemann, Gro: "Bohemer, kvinnesakskvinner og hanskemoral. Fra en strid om normene for offentlig debatt." i Hagemann, Gro og Krogstad, Anne (red.): *Høydeskrekk. Kvinner og offentlighet*. Gyldendal, Oslo, 1994.

Hagemann, Gro: "Det moderne gjennombrudd 1870 – 1905. Bind 9.", i Helle, Knut (red.): *Aschehougs Norgeshistorie*, H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), Oslo, 1997.

Halsos, Martin Skaug: §213 i almindelig borgerlig straffelov av 1902. *Homoseksualitet i Norge og rettslige sanksjoner mot den fra slutten av 1800-tallet til 1972*. K-serien, Institutt for kriminologi og rettssosiologi, Avdeling for kriminologi, Universitetet i Oslo, 2001.

Halsos, Martin Skaug: "Norway 1842-1972: When Public Interest Demands" i Rydström, Jens og Mustola, Kate (red.): *Criminally Queer. Homosexuality and Criminal Law in Scandinavia 1842-1999*. Aksant, Amsterdam, 2007.

Hauge, Ragnar: *Straffens begrunnelser*. Universitetsforlaget, Oslo, 1996.

Helland, Amund: *Topografisk-statistisk beskrivelse over Nordre Bergenshus Amt. Første del. Den almindelige del*. Aschehoug & Co, Kristiania, 1901.

- Heyler, Marit Kalland: *Ugifte mødre i Trondheim 1700-1730, ei undersøking av rettslege og sosiale følgjer av utanomekteskaplege fødselar*. Hovedoppgave i historie, NTNU, 1998.
- Hoff, Randi Holden: *Avlet i synd og ondskap – En sosial- og rettshistorisk undersøkelse av fødsler utenfor ekteskap i Kristiansund 1742-1801*. Tingbokprosjektet, Oslo, 1996.
- Homlong, Beate: "Livsgrunnlag, demografi og hushald" i Sogner, Sølvi (red.): *I gode og vonde dagar. Familieliv i Noreg frå reformasjonen til vår tid*. Samlaget, Oslo, 2003.
- Høeg, Tom Arbo: *Lov og dom: Lovregister til Norsk retstidende 1836-1968*. Oslo, 1990.
- Kopperdal, Bente: *"Med utugt som levevei". Ei undersøking av livsløypa til ei gruppe prostituerte kvinner i Bergen 1877 – 1894*. Hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Bergen, 2003.
- Krogh, Jannik E.: *Litteraturkritikk som politisk praksis. Litteraturkritikken i Kvindernes tidsskrift Nylænde fra 1887 til 1916*. Hovedoppgave i nordisk litteratur, Universitetet i Tromsø, 1980.
- Langeland, Nils Rune: *Siste ord. Høgsterett i norsk historie 1814-1965. Bind I, 1814-1905*. Cappelen, Oslo, 2005.
- Lie, Einar og Roll-Hansen, Hege: *Faktisk talt. Statistikkens historie i Norge*. Universitetsforlaget, Oslo, 2001.
- Løland, Solveig: *Fødsler utenfor ekteskap i Stavanger 1898-1920*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen, 1990.
- Løyland, Margit: *Slagsmål, leiermål og bøtelagte egder 1600-1700*. Tingbokprosjektet, Oslo, 1992.
- Melby, Kari: *Prostitusjon og kontroll. En analyse av debatten om prostitusjon, kontroll av prostituerte kvinner og venerisk sykdom i Kristiania 1860 – 1900*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1977.
- Midtfjellse, Halvor: *Leiermål i Lister. En sosial undersøkelse av mødre til barn født utenfor ekteskap 1788-1807 samt en vurdering av illegitimitet i en befolkningspolitisk kontekst*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 2007.

Mørkhagen, Sverre: *Farvel Norge. Utvandringen til Amerika 1825 – 1975*. Gyldendal, Oslo, 2009.

Nedrebø, Yngve: “*Til sin Barnefader udlagde hun...*” *Reelle eller fiktive barnefedre for utenomekteskapeleg fødte barn i Bergen 1668-1880*. Heimen, Lokalhistorisk tidsskrift, 1/1995.

Risa, Lisabet: *Geistlege og verdslege sansjonar (sic) mot ugifte mødre. Ei gransking av lov og rettspraksis i sedelighetssaker, bygd på rettsmateriale frå Stavanger amt 1721 – 1741*. Fondet til fremme av forskning på privatrettens område, Oslo, 1975.

Roll-Hansen, Hege: *Verdige og uverdige: Fattigstatistikk mellom økonomi og moral*. Samfunnsspeilet 2/2002, Statistisk Sentralbyrå, Oslo, 2002.

Schiøtz, Aina: *Prostitusjonen i Kristiania ca. 1870 – 1890. En sosialhistorisk undersøkelse*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1977.

Seip, Anne-Lise: *Sosialhjelpstaten blir til. Norsk sosialpolitikk 1740-1920*. Gyldendal norsk forlag, Oslo, 1994.

Sogner, Sølvi (red.): *I gode og vonde dagar. Familieliv i Noreg frå reformasjonen til vår tid*. Det norske samlaget, Oslo, 2003.

Sogner, Sølvi og Telste, Kari: *Ut og søkje teneste. Historia om tenestejentene*. Det Norske Samlaget, Oslo, 2005.

Taranger, Absalon: *Magnus Lagabøters Landslov*. Kristiania, 1915.

Telste, Kari: *Mellom liv og lov. Kontroll av seksualitet i Ringerike og Hallingdal 1652-1710*. Tingbokprosjektet, Oslo, 1993.

Telste, Kari: *Brutte løfter. En kulturhistorisk studie av kjønn og ære 1700-1900*. Avhandling for dr. art.-graden (1999), Universitetet i Oslo, 2000.

Uthaug, Anne Sofie Nergård: *Mellom farsautoritet og bygdepluralisme: presten si rolle i Sogndal på 1800-tallet*. Hovedoppgave i historie, UiB, 1996.

Vaardal, Helge: *Samfunn og kriminalitet i Indre Sogn og Sunnfjord 1820-89: ein analyse av samfunnsstrukturar og kriminalitet*. Hovedoppgave i historie, UiB, 1995.

Ødeskaug, Gerd Irene Aamlid: *Leiermål i Setesdal – En undersøkelse av rettslige og sosiale følger av utenomekteskapelig seksualitet i perioden 1725-1815*. Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo, 2006.

Øyre, Wenche Rand: *"I lidenskapen storm". "Kristiania forening til fremme af sædelighed" 1882 – 1907: Analysert gjennom tidsskrifta: Til Moralens Fremme, Moral og Værn*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen, 1995.

Witsø, Astrid: *Prostitusjon i Trondheim i 1870- og -80 åra*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Trondheim, 1983.

Oppslagsverk

Norsk historisk leksikon: kultur og samfunn ca. 1500-ca. 1800. Imsen, Steinar og Winge, Harald (red.), Cappelen akademiske forlag, Oslo, 1999.

Store Norske Leksikon (Norsk biografisk leksikon): <http://snl.no/>

English abstract

This thesis focuses on the decriminalisation of men and women having children out of wedlock with three (or more) different partners (fornication). This was proposed by law in 1902 and the law was enacted in 1905. The aim of the thesis is to examine the background and circumstances of the decriminalisation of fornication.

The first section of the thesis looks into the legal handling of fornication. During the period 1875-1904, the number of defendants decreased and those who were convicted typically received milder sentences. This could indicate that the prosecutors' interpretation of the law changed to a much softer interpretation. It was typically woman from the lower social classes that were charged. During the trials there was a focus on the moral commitment of the defendant and the father/mother of the child and the financial problems of raising illegitimate children.

The second part of the thesis focus on what motivated the amendment and looks into the social context of the decriminalisation. According to the drafts of the new Penal code, the circumstances of fornication, and especially the financial circumstances concerning the raising of the illegitimate children, was important factors in the process of decriminalising fornication. The proposed law, along with the social factors, was accepted without discussion at Stortinget. This suggests that the amendment was in line with the sense of justice, thus the decision did not provoke controversy. The amendment did not awake much debate in the rest of society, even though adultery was a hot subject.